

Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar

Közgazdaságtudományi Doktori Iskola

PhD program: Versenyképesség, globalizáció, regionalitás

Témavezető: Lévai Imre, tudományos tanácsadó, az MTA doktora

Az értékrend és életminőség összefüggései

Havasi Virág

Debrecen, 2009

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
I. Alapvető fogalmi és elméleti keretek, vonatkozó empirikus kutatási eredmények	7
1.1. Gazdaság és kultúra	7
1.1.1. A gazdaság és kultúra definíciói	7
1.1.2. A gazdaság és kultúra kapcsolata	9
1.1.3. A kultúra és az értékek vizsgálatának helye és módja a gazdaság tudományában (közgazdaságtan és társtudományai közötti viszony története)	13
1.2. Az értékek labirintusában	16
1.2.1. Az értékfogalom	16
1.2.2. Az értékek szerepe három közgazdasági elméletben (Myrdal, Becker, Etzioni).....	19
1.2.3. Az értékek kutatása, a világérték-kutatások főbb eredményei	24
1.3. A boldogság és életminőség nyomában.....	34
1.3.1. A boldogság filozófiája.....	34
1.3.2. Életminőség- elégedettség- boldogság- jólét- jóllét: a kifejezések jelentése és egymáshoz való viszonyának tisztázása a társadalomtudományokban	39
1.3.3. Az életminőség mérése	40
1.3.4. Boldogság a közgazdaságtanban	47
1.3.5. Az élettel való elégedettség társadalmi-demográfiai, kontextuális és személyiségi meghatározói	57
II. Az értékrend és életminőség összefüggései - kutatási terv	62
A választott területek bemutatása, a minta és az alminták jellemzői.....	71
III. Területi és nemzetiségi különbségek az értékrendben.....	79
IV. Területi és nemzetiségi különbségek az életminőségben, az életminőség és értékrend összefüggése, az életminőség belső struktúrája.....	114
V. Az értékrend és életminőség összefüggései – a dolgozat potenciálisan új tudományos eredményei.....	162
VI. Gondolatok kutatásunk gazdaságot érintő kérdéseinek tanulságairól- következtetések, javaslatok.....	171
Összefoglalás	179
Summary	185
Felhasznált irodalom.....	189
Mellékletek	201

Bevezetés

Az Economic Review 1992. májusi számában megjelent egy felhívás, melynek lényege, hogy a tudományos igazság sem személyek, sem iskolák által nem kisajátítható, a közgazdaságtan mind tartalmi, mind módszertani tekintetben nyitott tudomány (idézi: Horváth [1998]). E felhívás és egyben megállapítás alapgondolata, hogy minden tudományos módszernek megvannak a maga gyengeségei, korlátai és megvannak azok az oldalai, amivel hozzájárulhatnak ismereteink bővüléséhez, a társadalmi-gazdasági jelenségek alaposabb megértéséhez.

E dolgozatban felvetett kérdések és az alkalmazott kutatási módszerek a közgazdaságtan, a szociológia, sőt a pszichológia-szociálpszichológia határterületén mozognak. Kiindulási pontunk Ronald Inglehart munkássága volt, aki az 1970-es évek óta folyó világérték kutatások (WVS) során többek között arra kereste a választ, hogy az értékeknek és attitűdöknek milyen hatása van a gazdasági életre, s ez utóbbi miként hat vissza az értékek világára. Vizsgálta a térben és időben távol levő társadalmak értékrendje közötti eltéréseket, a fellelhető mintázatokat, valószínűsíthető fejlődési pályákat is. Nem foglalkozott viszont az egyes országok különböző területeinek értékrendi különbségeivel, mivel azt feltételezte, hogy azok kisebbek, mint az országok között tapasztalható különbségek. Nem foglalkozott az országokon belül a különböző népcsoportok értékrendje közti esetleges eltérésekkel sem. A szubjektív életminőség (hétköznapi szóval: boldogság) kérdését pedig felvetette és a gazdasági fejlettséggel való összefüggését vizsgálta, de nem foglalkozott annak az értékrenddel való összefüggéseivel és sajátos belső struktúrájával. (Ez nem csoda, hisz az életminőség kutatások önmagukban is akkora volumenűek, mint az értékutatások, tengernyi módszer, eredmény és persze kutatásra váró téma van velük kapcsolatban, külön folyóirat és honlap).

Az életminőség és boldogság ugyanakkor az egyik legfontosabb kérdésköre a filozófiának, a pszichológiának, a társadalomtudományoknak, már csak azért is, mert valamennyien boldogságra törekszünk. A kérdés közgazdaságtani jelentőségét mutatja a gazdaság szférájának szubsztanciális értelemben vett célja, mely az emberi szükségletek kielégítése, az emberek jólétének és jól-létének biztosítása, növelése. (A szükségletekről a 1.1. fejezetben, jólét és jól-lét meghatározása a 1.3.2. fejezetben.) A klasszikus közgazdászok a nemzetek gazdagságának növekedéséről értekeztek, ma pedig a jóléti közgazdaságtan és a fejlődés gazdaságtan foglalkozik makroszinten a jólét és a jól-lét

növelésének kérdéseivel. Elsősorban Bruno Frey az a közgazdász, aki kifejezetten a boldogság természetével foglalkozik, gazdasági és egyéb tényezőkkel való összefüggéseivel. Ő is azt hangsúlyozza, hogy azért kiemelkedően fontos a boldogság kutatása, mivel a boldogság az egyetlen végső cél, minden más csupán ennek eszköze. (Frey- Stutzer [2002]) Ugyanakkor a gazdaság tudományának emberképe is indokoltá teszi a kérdés vizsgálatát, hisz posztulátuma az önérdék követő egyén feltételezése. Az önérdék fogalmát leginkább az egyéni hasznosság maximalizálására való törekvésben ragadják meg a közgazdászok, de hogy a hasznosság mire irányul, miből eredhet, iskolánként, sőt talán gondolkodókként más és más. Nézetünk szerint a hasznosság valamennyi emberi szükséglet kielégítéséből eredhet és az életminőség végső soron ezen szükségletek kielégítettségi szintjétől függ, ezekből áll össze.

Az értékek kapcsán a gazdaság tudománya erőteljes lépéseket tett és eredményeket ért el az értékek gazdasági életet, gazdasági tevékenységet érintő hatásmechanizmusának kutatásában, de magukról az értékekről, természetükről, szerveződésükről viszonylag keveset tud. Gunnar Myrdal szavaival élve: „értékpreferenciákról szóló ismereteink messze nem érik el a más tényekről szóló ismeretek szintjét”, valamint „a társadalomkutatás jövőbeli előrehaladásába vetett reményeink attól függenek, hogy mennyit haladunk azokkal a felmérésekkel, melyek a társadalmi értékelések és politikai kifejezésük tartalmáról és folyamatáról segítenek többet megtudni. Ez nagyon modernizált (...) tudományt kíván, mely elsajátította egy tökéletesített és teljesen relativisztikus szociológia és szociálpszichológia használatát. Nem úgy, ahogyan korábban, amikor a politikai tudomány hedonizmusra, azaz racionalisztikus és individualisztikus pszichológiára alapozott abszolutista morálfilozófiát igényelt.” (Myrdal [1972] p. 142.)

Kutatásunk az értékrend és az életminőség összefüggésrendszerével foglalkozik. Egyrészt ezek belső struktúrájáról szeretne többet megtudni, másrészt egymással való összefüggéseiről, egymásra való hatásairól. A dolgozat a felvetett általános kérdések megválaszolásának kísérletén túl a témával kapcsolatos speciális magyar problémák, feladatok és kilátások elemzését is célul tűzi.

A dolgozatot induktív jellegű elméletalkotás jellemzi, azaz empirikus adatokra épül, a valóságból kíván táplálkozni. Az adatok forrása egy általunk végzett kérdőíves kutatás. E módszert a gazdaság tudományában egyre több kutatási területen alkalmazzák, így például a versenyképességi mutatók képzésénél a társadalmak bizalmi

szintjét kérdőíves vizsgálatokból nyert adatokból számítják (Szentés [2006]). Szintén (részben) kérdőíves módszerrel vizsgálható a társadalmi tőke nagysága, összetétele.

A kutatás értékelméleti vonulatában az Inglehart féle posztmodernizációs értékteszt részben rövidített, részben kibővített változatát használtuk. A rövidítés szempontrendszere az volt, hogy a gazdasági élet, gazdasági fejlődés szemszögéből vett leglényegesebb értékek kerüljenek mérésre, a bővítés pedig, hogy az egyéni életcélok se maradjanak ki a kutatásból. Az életminőségi kérdések a mikro szintű életminőség objektív és szubjektív oldalát is mérni kívánták, kérdéskatalógusunk kialakítása során különböző kutatások módszereit, megoldásait ötvöztük. Az adatelemzés statisztikai módszerekkel, spss.11-es programcsomag használatával történt.

A kutatás és a dolgozat főbb kérdései az alábbiak voltak:

Az ingleharti értékutatások feltártak egy posztmodernizációs fejlődési pályát, mely során az anyagi értékek által dominált modern társadalmak a gazdasági fejlődés hatására posztmodern társadalmakká válnak. Ez utóbbiak fő értékorientációi az önkiteljesítés és életminőség növelése. Inglehart további megállapítása, hogy az értékek a prefelnőtt korban alakulnak ki az akkor tapasztalt anyagi körülmények hatására, s ezzel összefüggésben csak intergenerációsán változnak. A WVS ezen eredményei számunkra vitán felül állnak (kivéve talán, hogy nem pusztán az anyagi körülményektől függ a kialakuló értékrend). Saját kutatásunk során azt vizsgáltuk, hogy vannak-e területi és nemzetiségi különbségek az értékrendben egy adott országon (jelen esetben Magyarországon) belül. Kíváncsiak voltunk ugyanakkor a gazdasági élet szempontjából kiemelkedő fontosságú értékek területén a hazai kilátásokra, problémákra és az ezekből adódó esetleges feladatainkra, lehetőségeinkre. A mai Magyarország egyik legsúlyosabb, legveszélyesebb társadalmi problémája a cigányság kérdése. Sokak vélekedése, hogy a cigányok eltérő értékrendjük miatt nem tudnak sikeresen integrálódni a többségi társadalomba. Ebből adódott kutatásunk azon kérdésfeltevése, hogy eltérőek-e a cigány emberek érték-preferenciái a többségi társadalomhoz képest.

Az életminőség kapcsán egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy annak objektív (azaz a külső szemlélő számára is megmutatkozó) oldala összefüggésben áll-e a szubjektív (az érintett által megélt, megtapasztalt) oldalával, valamint, hogy az értékrendi különbségek mennyiben befolyásolják (befolyásolják-e egyáltalán) e szubjektív oldalt, s hogy mindez hogyan hat az általános elégedettség érzésére. Ezen kérdésekre született válaszok adalékot jelenthetnek a közgazdaságtan racionalitás problémájához, ahhoz,

hogy racionális-e a cselekvő, milyen mértékben, életének mely területein. (A racionalitás kérdéseiről bővebben az 1.1.1. fejezetben.)

A dolgozat kérdéseinek és hipotéziseinek alaposabb kifejtése az V. fejezetben olvasható.

A dolgozat szerkezete

1. A dolgozat első része szakirodalmi összefoglaló, mely meglehetősen összetett, de ezt az összetettséget indokolja a témaválasztás, annak interdiszciplináris jellege. A dolgozatban használt alapvető fogalmak tisztázása után a közgazdaságtan és társtudományai közötti viszony történetét tekintjük át röviden, mely során kitérünk az értékek vizsgálatának módjára a gazdaság tudományán belül, valamint a kultúra és gazdaság viszonyára vonatkozó főbb elméletekre (1.1. fejezet). Ezek után térünk rá az értékelméleti irodalom és az értékutatók összefoglalására, külön hangsúllyal a Ronald Inglehart által vezetett világ érték kutatások eredményeire, valamint a gazdaságtudomány egyes kutatási eredményeire (1.2. fejezet). Végül az életminőség-kutatások vázlatos áttekintése következik, azzal együtt érintve a boldogság filozófiájának kérdését valamint a bemutatjuk a boldogság vizsgálatának módját és eredményeit a közgazdaságtanban. (1.3. fejezet).
2. A dolgozat második részét alkotja saját kutatásunk bemutatása, annak hipotézisei, módszerei, operacionalizálása, valamint a kutatási eredmények ismertetése (2.-3.-4. fejezetek).
3. A dolgozat záró része tartalmazza a dolgozat téziseit és következtetéseinket (5-6. fejezet). Ez utóbbi pont kapcsán jegyezzük meg, hogy a feltárt összefüggések reményeink szerint hasznosíthatók a gazdaság- és szociálpolitikában, az oktatás területén, de akár mindannyiunk személyes életében.

I. Alapvető fogalmi és elméleti keretek, vonatkozó empirikus kutatási eredmények

1.1. Gazdaság és kultúra

1.1.1. A gazdaság és kultúra definíciói

A társadalomtudományokban használt kifejezések jelentése az evidencia látszata ellenére legtöbbször igen sokrétű és sokféle. Hogy miként definiáljuk a használt fogalmakat, hatással lehet a jelenségek között talált összefüggésekre is. Például a kultúra és gazdaság egymáshoz való viszonyában, amennyiben a kultúra szót annak legszélesebb értelmében használjuk, -azt a módot értjük alatta, ahogy élünk, a legszűkebben vett fizikai igények kielégítésén felül (Magyari-Beck [1991])- a gazdaság a kultúrába beágyazott. Egy szűkebb értelemben a kultúrát azok az attitűdök, értékek és tudás alkotják, melyek tanultak és országokként különbözőek (Inglehart [1997]). Ebben a fogalmi keretben már felvetődik a kultúra és gazdaság közötti kapcsolatok iránya, módja.

E fejezetben tisztázni szeretnénk, hogy milyen értelemben használunk bizonyos kifejezéseket. Szándékosan nem térünk ki alternatív definíciókra, azok számossága miatt. (Például Jamieson egy könyvében 160 különböző kultúra definíciót gyűjtött össze.) A dolgozat és kutatás témáját képező érték és életminőség fogalmait azonban alaposabban (az 1.2.1. és 1.3.2. fejezetekben) körüljárjuk majd.

Dolgozatunkban a kultúrát az értékekkel, hitekkel, attitűdökkel, morállal azonosítjuk, miként teszi ezt Inglehart (Inglehart [1997]) és Phelps is (Phelps [2006]).

A gazdaság szó alatt azt a szférát értjük, ahol az anyagi javak és szolgáltatások termelése, elosztása, cseréje és fogyasztása zajlik, emberi szükségletek kielégítése. A gazdasági tevékenységeket általában jellemzi egy kalkulatív, szándékai szerint racionális magatartás, melyre az eszközök szűkössége miatt van szükség¹.

Ezt a meghatározást korántsem érezzük tökéletesnek, mindazonáltal kiindulási pontnak megfelelőnek tartjuk, ugyanakkor szükségesnek érezzük egyes elemeit bővebben kibontani. Az egyik ilyen elem a racionalitás. A felvilágosodás és egyben a közgazdaságtan emberképe a racionális ember. A racionalitás általános jelentése, hogy

¹ A meghatározás egyes elemeit több közgazdász elméletéből kölcsönöztük: Bouldingtól a termelés-elosztás- cseré- fogyasztás négyesét, Robbinstól a szűkösséget, Magyari- Becktől a szükséglet-kielégítés elemét. (Dow [2002] és Magyari- Beck [2000])

értelmes, intelligens. A közgazdaságtan szűkítően használja a fogalmat, abban az értelemben, hogy az emberek maximalizálásra törekszenek és csak a legjobb megoldást fogadják el (Simon [1982]). Mely pontokon homályos, illetve vitatott ez a racionalitás felfogás?

H. Simon hívja fel a figyelmet, hogy a racionalitás folyamat, gondolkodási produktum és a közgazdaságtan csupán a döntés végeredményével foglalkozik, nem a folyamatával (azaz a procedurális, eljárási racionalitással). Szerinte az emberi döntések tudatosan racionálisak, azaz az egyének racionálisan szeretnének cselekedni és majdnem mindig így is tesznek¹. A racionalitásnak azonban korlátai vannak, az emlékezet, a számolási készség és az információ hiány². Ezek kivédésére az emberek nem az optimális, hanem a kielégítő megoldásra törekednek, melyet egy keresési folyamatban találnak meg. E folyamatban elfogadják az első olyan alternatívát, mely elegendően jó számukra. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az aspirációs szintek is változnak a keresés folyamán.

További vitatott pont a közgazdaságtan racionalitás fogalma kapcsán, hogy az az eszközök racionalitására irányul, figyelmen kívül hagyva a célok racionalitásának vizsgálatát (Etzioni [1990]).

A racionális választással foglalkozó elméletek különböző válaszokat adnak az érzelmek által motivált cselekvések, döntések és a normakövető, illetve szokásszerű magatartások racionalitásának kérdéseire. Egyes esetekben ezek a cselekvések irracionálisként értelmezettek, más elméletben nem racionális, de adott esetben hatékony cselekvésnek, és vannak, akik idő-és költségmegtakarító természetük miatt racionálisnak minősítik azokat. (Izd. erről pl. Elster, J. [1996], Kaufman, B. F.[2002] Vanberg, V. J.[2006], Peyton, Y., H. [1996])

Weber cselekvéstipológiája egy racionalitás lejtőt azonosít a különböző cselekvések viszonylatában. A célracionális cselekvés esetében egy racionálisan kiválasztott célhoz rendel a cselekvő adekvát eszközöket. Az érték racionalitás cselekvés folyamán az eredményre tekintet nélkül valamely magatartást tanúsít annak önértékébe vetett hit miatt. A tradicionális cselekvés szokások követésében nyilvánul meg, az indulati pedig érzelmi állapotok hatására. A ténylegesen lejátszódó cselekvések gyakran

¹ Érdekes példával él, s fejt ki Freud nyomán, hogy akár még az őrültség, a betegségbe menekülés is lehet racionális cselekvés, amennyiben az őrült egyén betegsége révén pótkielégüléshez szándékszik jutni.

² Hámori Balázs felhívja a figyelmet, hogy korunkra nem is annyira az információ hiánya, mint inkább annak bősége okoz adott esetekben gondot (Hámori- Szabó [2006])

az említett típusok kombinációjaként valósulnak meg, illetve átmeneteként. (Weber [1987/1899])

Dolgozatunkban a racionalitásról az a kép él bennünk, hogy az emberek szándékaik szerint racionálisak szeretnének lenni, ugyanakkor a cselekvéseik racionalitása különböző vonatkoztatási rendszerekben (más tudáskészlettel és más kulturális rendszerben) különbözőképp ítéhető meg. Úgy is fogalmazhatunk, a racionalitás is értékfüggő kifejezés. Kérdés, hogy létezik-e, illetve megismerhető-e a racionalitásnak valamely abszolút mércéje.

A szükségleteink az ösztönökben gyökereznek, alapszükségleteink kielégítetlensége patológiás állapotokhoz vezet¹. Talán a legáltalánosabban ismert, használt² és továbbfejlesztett³ elmélet a szükségletek kapcsán a maslowi szükségletpiramis. Ennek értelmében hat alapszükségletünk létezik, melyek hierarchiába rendeződnek. A magasabb szinten lévő szükséglet kielégítésére csak akkor mutatkozik igény, ha az alacsonyabb szinten levő szükségletek kielégítést nyertek. A szintek: fiziológiai szükségletek (éhség, szomjúság), biztonság iránti igény, közösséghez tartozás szükséglete, elismerés, kognitív szükségletek, esztétikai szükségletek és önkiteljesítés-önazonosság. A szükségletek intenzitását pszichológiai és társadalmi- kulturális tényezők befolyásolják. Nem csak az kultúrafüggő, hogy mi a luxus és mi az átlagos szükséglet, de még a biológiai minimum szintje is. „A gazdaság hivatása az összes emberi alapszükséglet kielégítése” (Magyari-Beck [2000] p. 141.). Ez az állítás talán túlzás, de a gazdaság szférája hozzájárulhat valamennyi alapszükséglet kielégítéséhez valamely módon, elősegítheti, támogathatja azokat.

1.1.2. A gazdaság és kultúra kapcsolata

A gazdaság és kultúra viszonyrendszerében négy elméleti hozzáállás lehetséges: a két szféra függetlensége (pl. főáramlati közgazdaságtan), kölcsönös egymásra hatása (pl. Inglehart), a gazdasági determinizmus (pl. Marx) és a kulturális determinizmus. (Ez utóbbira például szolgálhat Weber „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című

¹ Valamennyi alapszükséglet kielégítetlensége patológiás állapothoz vezet, így a szeretethiány is (Magyari-Beck[2000])

² Inglehart a maslowi szükséglet-piramis analógiájára alkotta meg az értékrend-váltás elméletét.

³ Magyari-Beck felhívja a figyelmet, hogy a biztonság szükséglete minden szinten igényként jelentkezik, hiszen például nem csak arra vágyunk, hogy szeressenek, hanem hogy ez az állapot tartós legyen. További kritikai megjegyzése, hogy az önazonosság meghatározza a többi szint kielégítésének módját is. Ezt fejezi ki a személyiség örvény elmélete (Magyari-Beck [2000]).

műve, melyben azonban maga a szerző is hangsúlyozza tanulmánya szándékolt egyoldalúságát ("spiritualitását"), mivel a másik irányú ("materiális") oksági összefüggésnek is utána lehetne járni (Weber (1995/1905).)

A történelmi materializmus a gazdaságot látja a meghatározó erőnek a gazdaság és kultúra viszonyában. Marx szerint az anyagi viszonyok tükröződnek az eszmei felépítményben, melynek részét képezik az értékek is. A német ideológiában a következőképp elmélkedik: az emberek az állatoktól sokféleképp megkülönböztethetőek, magukat akkor kezdik megkülönböztetni, mikor termelni kezdik létfenntartási eszközeiket, közvetve saját anyagi létüket. A termelés módja pedig életük megnyilvánulása, életmódjuk. „Az tehát hogy mik, egybevágt termelésükkel, mind azzal, amit termelnek, mind pedig azzal, ahogy.” Vagy másképp fogalmazva: „Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet a tudatot.” (Marx [1988] p. 99.) Az eszmék, képzetek, a tudat termelése bele van szöve az emberek anyagi tevékenységébe, annak közvetlen folyamánya. Ugyanígy az emberek erkölcsé, politikája, törvényei és metafizikája is az anyagi termelés következményei. Az emberek nemcsak élelmüket, eszközeiket, ruháikat, stb. termelik, hanem képzeleteiket is.

Marx azt veszi észre, hogy az uralkodó felfogás szerint a történelem a fejedelmek, államok politikai színjátékaiként áll elő, s hogy mindez vallási, politikai indítékokból zajlik. Ő viszont kihangsúlyozza, hogy az osztály, mely a társadalom uralkodó hatalma, az egyben uralkodó szellemi hatalma is. Az uralkodó gondolatok az uralkodó anyagi viszonyok kifejeződései. Plasztikus példája, hogy egy korban, melyben a hatalomért a burzsoázia, arisztokrácia és királyság küzd egymással, az uralkodó eszme a hatalommegosztásé lesz (Marx [1988]).

Max Weber (vagy Werner Sombart) a kapitalizmus eredetét boncolgatva egy bizonyos szellemiségben, értékrendben találja meg annak forrását: a protestáns etikában. Finomítja a képet, hogy e szellemiség önmagában nem lenne elég a kapitalizmus létrejöttéhez, egy sor egyéb feltételre is szükség van: földrajzi feltételek (tengerek és folyók), hadiszükségletek, racionális vállalkozás, jog, könyvvitel, technika, szabad munkaerő és szabad piac, kommercializálódás (Weber [1979]).

Mégis miként vezet a protestáns etika a kapitalizmus kialakulásához, hogyan ösztönzi azt? A protestantizmus (szemben az addig uralkodó katolikus felfogással) elfogadja, illetve nem ítéli el a kapzsiságot és a gazdagságot, ugyanakkor evilági aszkézist vár a hívektől, mely utóbbi miatt nem lehet a vagyont luxus javakra és szórakozásra költeni. Ezek együttes következménye a javak felhalmozódása, mely egy

idő után értelmetlenné válna, s így azok újra befektetéséhez vezet. Az eleve elrendelés hittétele is felerősíti e folyamatot. Annak következtében a hívők nem befolyásolni, hanem megismerni akarták isten akaratát. Azt tartották, hogy az Úr a földi életben ellátja javakkal a neki kedveseket, ezért saját életükben keresték a kiválasztottság jeleit. A vagyont és a tehetséget ilyen jeleknek tekintették. Felmagasztalták ugyanakkor a testi és szellemi munkát, mert Isten dicsőségét nem a kényelem, hanem a cselekvés szolgálja. Az evilági aszkézis jelentése a test, a gondolkodás, a cselekvések és az életvitel rendszeres, reflexív szabályozása volt, a kapitalista szellem elemei pedig a hivatástudat, a józan, mérsékelt mentalitás, a korlátlan szerzésvágy megfékezése és a megújuló nyereségre törekvés (Weber [1995 (1905)]).

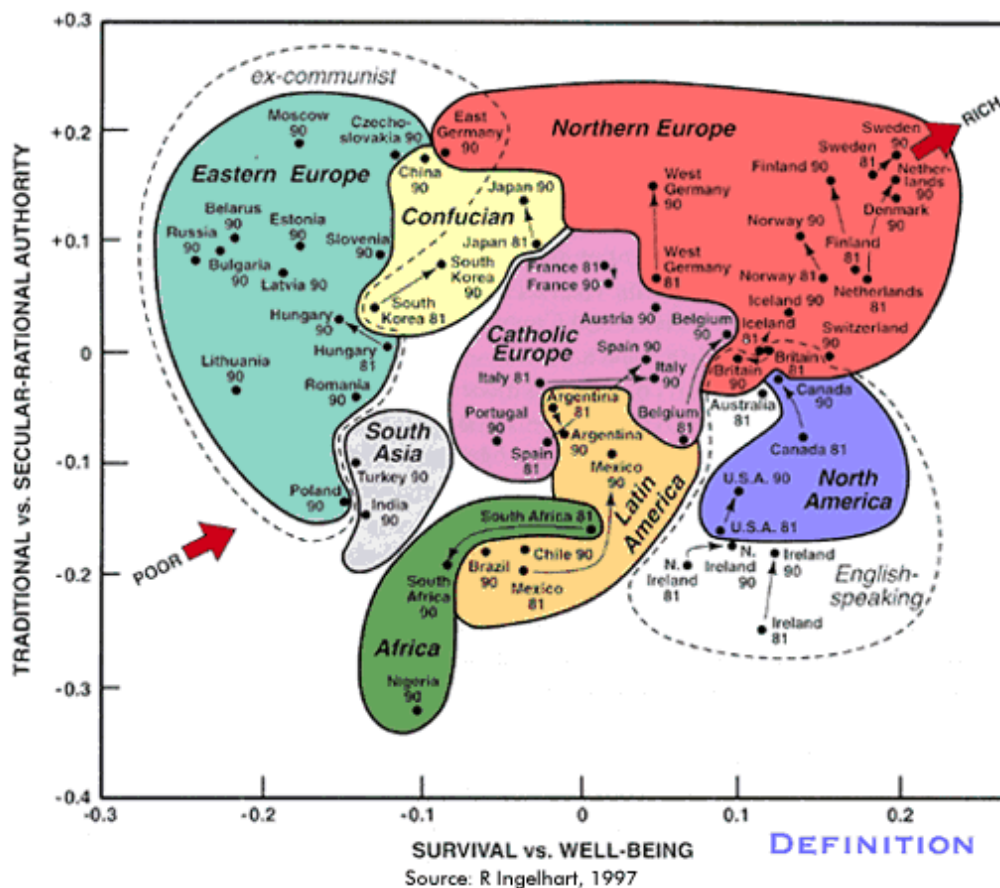
Weber elméletének talán legerőteljesebb igazolása a tény, hogy a kapitalista gazdasági fejlődés a protestáns országokból és a vegyes vallású országok protestáns rétegeiből indult az ipari forradalom első 150 évében (Inglehart [1997]). Max Weber elméletét válasznak tekinthetjük a marxi elméletre, ő maga is annak tekintette. Meglátása szerint a marxi gondolatok, amennyiben ideáltípusnak fogjuk fel fogalmait, kiváló eszközei a gondolkodásnak, a valóság elemzésének. Ha azonban valóságosan ható erőknek vesszük őket, tévedésre vezetnek (Weber [1988]).¹

Ronald Inglehart (Inglehart [1997]) kiterjesztette és továbbfejlesztette a weberi örökséget. Felismerte egyrészt, hogy gazdasági etikáját tekintve nem egyedülálló a protestáns vallás. Hasonlít hozzá a megreformált konfucianizmus, mely e reform után a fejlődés hasonló 'tüneteit' eredményezte az érintett területeken, de hasonló a zsidó vallás is, ami viszont elszigeteltsége okán nem tudott olyan szerteágazó hatást kiváltani, mint a protestantizmus. Az örökség továbbfejlesztése, hogy a kultúra és a gazdaság világa kölcsönösen befolyásolják egymást. Inglehart azt állítja, hogy a gazdasági fejlődés, kulturális és politikai változások együtt mozognak egy koherens és bizonyos mértékig előre jelezhető mintázat szerint. Ha egyszer egy adott társadalom például az iparosodás útjára lépett, néhány más, vele összefüggő változás is bekövetkezik: tömeg mobilizáció, városiasodás, a nemi szerepek különbségeinek csökkenése, specializáció,

¹ Akad persze, aki vitatja a weberi elméletet. Bouma szerint például csak a születő kapitalizmusban volt igaz a weberi elmélet. Alwin azt állapítja meg, hogy a protestantizmus és katolicizmus értékrendje konvergál. Tapasztalati tény, hogy a katolikus országok később kapitalizálódtak, de a 20. sz.-ban megbékélt az egyház a kapitalizmussal, sőt, több helyen a kapitalizmus megteremtésére irányuló küzdelem élére állt. Eisenstadt szerint a katolicizmus lehet, hogy nem tantételei, hanem az általa indított ellenreformáció miatt hátráltatta a kapitalizmus kibontakozását, mert az innovációt vetette vissza. A vita rövid összefoglalását adja: Green, R., W. [1973]: Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics. D. c. Heath, Lexington

stb. Ezekkel párhuzamosan a társadalom által korábban preferált materialista értékeket (gazdasági és fizikai biztonság) felváltják a posztmaterialista értékek (önkifejezés és életminőség fontossága). Mindez azért történik, mert a modernizációnak ára van, a tömegtermelés, elidegenedés, bürokrácia, személytelenség. A preindusztériális társadalmak számára megéri vállalni ezt az árat, hisz nő az átlagos élettartam, megszűnik az éhezés, stb., de a fejlett társadalmakban már nem. A posztmaterializmus tehát nem non-materializmus, mert nem megtagadja a materialista értékeket, hanem anti-materializmus: mert és miután megvalósult az anyagi biztonság, más értékek válnak elsődlegesen fontossá. Így hat vissza a gazdaság megváltozása a kulturális szférára.

A következő ábra Inglehart kutatási eredményeinek talán legszemléletesebb összefoglalása. Miként a kapitalizmus fejlődése a protestáns országokból indult el, most ezeken a területeken a legdominánsabb a posztmaterialista értékrend.

1. ábra. 38 társadalom elhelyezkedése egy kétdimenziós értéktérben a WVS kutatási eredményei szerint

Forrás: http://www.worldvaluessurvey.org/statistics/some_findings.html (2009. március 16)

1.1.3. A kultúra és az értékek vizsgálatának helye és módja a gazdaság tudományában (közgazdaságtan és társtudományai közötti viszony története)

A kultúra fogalmát az 1.1.1. fejezetben az értékekkel, hitekkel azonosítottuk, az értékek alatt pedig a kívánandó koncepcióját értjük. Az értékeknek két, egymástól nem feltétlenül eltérő aspektusa van: a ténylegesen követett, figyelembe vett értékek köre, valamint azok az értékek, melyekről az egyén feltételezi, hogy érvényesülésük elvárt. Ez utóbbi értékek tárgyai az etikának, a helyes cselekvés tudományának. Tárnya-e és milyen módon a kultúra és az érték a gazdaság tudományának?

A 18. sz. végétől a 19. sz. végéig tartó időszakban, melyet a politikai gazdaságtan korának nevezhetünk, a filozófiai, gazdasági és intézményi elemzés még összefonódott. Ebben a keretben az értékek, sőt a szűkebb értelemben vett morális értékek vizsgálata is helyet kapott, akár Adam Smith vagy J. S. Mill munkáira gondolunk.

Az 1880 és 1910 közötti időszakban, az ún. „Methodenstreit” korában zajlott az első metodológiai csata, melyet Carl Menger és Gustav Schmoller vitája fémjelez, s melynek eredményeképp megszületett „a” közgazdaságtan (economics), s külön-külön tudománnyá vált a gazdaságtörténet, történettudomány és a szociológia. E kor gyermeke azonban Max Weber is, aki már akkor az éppen születendő szaktudományok egyesítését, a „Socialekonomik” megteremtését javasolta és saját kutatási tárgyaiban, módszerében meg is valósította (Swedberg [1990]). A kapitalizmus létrejöttének, különböző társadalmak gazdasági életének és gazdaságetikájának vizsgálata, a racionalitás kérdéskörének körüljárása mind olyan kutatási területek, melyeket joggal érezhet magáénak a gazdaság tudománya, de a szociológia is. Módszertani eszköze, az ideáltípusok képzése és elemzése a főáramlati közgazdaságtan egyik leglényegesebb eszköze. Az ideáltípusok történeti adatokon alapulnak, de analitikai túlzással jönnek létre és funkciójuk szerint épp arra szolgálnak, hogy megállapítsuk, az ideáltípus (pl. racionális cselekvés) szerinti jelenség miképp folya le, milyen lenne tiszta formájában, majd a valóságos eseményeket ezzel összevetve, az eltérések segítségével megérthetjük a tényleges történésüket. John C. Harsanyi hasonló funkciót tulajdonít a racionális döntések modelljének, mely szintén egy ideáltípus. Azaz segítségével leírható, hogy milyen lenne a racionális döntés; az emberek magatartása előre jelezhető lenne,

amennyiben azok racionálisan cselekszenek és az értékelés deskriptív sztenderdjeként szolgál a konkrét cselekvések racionalitásának megítélésekor. (Harsanyi [1977])

1920-tól 1960-ig az előbbi korszak „eredménye”-ként kölcsönös elzárkózás volt tapasztalható a gazdaságtudomány és a többi társadalomtudomány között. Ez a neoklasszikus közgazdaságtan hősi időszaka, mely során végleg kikristályosodnak a tudomány sokat vitatott axiómái (Swedberg [1990]). A korszak tudományos emberképei a „homo economics” és a „homo sociologicus” –ironikusan- a következőképp jellemezhető: a közgazdaságtan cselekvője alulszocializált individuum, racionális és kizárólagosan önérdékkövető. Valójában csak a nem létező szabad piacon találkozhatunk vele. A „homo sociologicus” ezzel ellentétben egy túlszocializált kollektív cselekvő, akinek tulajdonképp nincs is döntési szabadsága. Ő mindenhol jelen van, csak épp a piacon nem. (Wrong [1999], Duensenberry[1949], Granovetter[1994], Swedberg [1990]).

Az 1970-es évektől napjainkig is tartó időszakot a közgazdaságtan imperializmusának szokás nevezni, mely során a gazdaság tudománya egyik oldalról mind jobban magába fordul, s lesz „blackboard economics” (Klamer [2001]), másrészt viszont –s innen az elnevezés- elemzési technikáit kiterjeszti olyan területekre, melyek eddig más tudományok felségterületére tartoztak (jog, politika, oktatás, család, stb.). E tendenciát illusztrálja G. Becker vélekedése, aki szerint a közgazdaságtan nem tárgyánál fogva különíthető el más társadalomtudományoktól, hanem megközelítésmódja, módszere miatt (Becker [1996]). A neoklasszikus gondolkodásmód gyökeret vert a társtudományokban is: a közösségi választások elméletével a politikatudományban, az egyensúly elmélettel a pszichológiában, a csere intézményének vizsgálata kapcsán a szociológiában (Etzioni [1990]).

Az említett fejlődési iránnyal párhuzamosan mindig is léteztek a közgazdaságtanban az aktuális ortodoxiától eltérő koncepciók, gyakran iskolákká szerveződve. Ilyenek a német történeti iskola, az institucionalizmus, az osztrák közgazdasági iskola, az evolucionisták, a radikálisok, az ökológiai-, a kísérleti közgazdaságtan képviselői, vagy a szocioökonómiájé és vannak irányzatokhoz nehezen köthető gondolkozók, mint pl. Kenneth Galbraith. Horváth Sándor elkülöníthetőnek tart a közgazdaságtanon belül egy morál-gazdaságtani megközelítésmódot (Horváth [1998]), melyet a jelentés pontosítása végett helyesebbnek éreznénk érték-gazdaságtani irányzatnak nevezni. Azon gondolkodók munkásságát sorolja e körbe, akik a gazdasági döntéseket befolyásoló független változók körébe bevonják az értékek vizsgálatát. E

szemlélet tradíciói Arisztotelészig nyúlnak, folytatódnak Acquinoi Szent Tamásnál, s miként már említettük, Adam Smithnél, John Stuart Millnél, Max Webernél. További jeles képviselői az irányzatnak Richard Tawney, Polányi Károly, Edward P. Thompson, Deridre McCloskey, a szocioökonómia újralfelfedezője Amitai Etzioni, Gunnar Myrdal, Amartya Sen¹. E két utóbbi Nobel-díjas közgazdász, valamint a klasszikus elődök az érték-gazdaságtani irányzaton belül is sajátos hangsúllyal közelítenek vizsgálati témáikhoz, rájuk illik igazán a morál-gazdaságtani jelző. Hiszen ők az erkölcsi, normatív értelemben felfogott értékek szerepével foglalkoznak. Ugyanebben az értelemben az ökológiai közgazdaságtan is a morál-gazdaságtan zászlaja alá vonható (Ernest Schumacher és Herman Daly a korai képviselői az irányzatnak). Magyarországon a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen 1993-ban alakult a Gazdaságetikai Központ, melynek célja, hogy „terjessze a - szélesen értelmezett – *“business ethics”* eszméit, modelljeit és technikáit a *felsőoktatás*, az *akadémiai kutatás* és a *gazdasági élet területén*”(http://ethics.bkae.hu/html/gek_rolunk.htm)

A Nobel díjas közgazdász, Edmund Phelps is fontos szerepet tulajdonít a kultúra világának elemzéseiben, mert véleménye szerint a kultúra (értékek, hitek, attitűdök, morál) felel az üzleti élet hatékonyságáért. Bizonyos kulturális vonások mellett a piac jobban működik. Ilyenek a bizalom (Banfield [1958]), ajándék (Titmuss [1970]), altruizmus (Russel Sage Foundation konferencia az altruizmusról (Phelps [1975]), civil társadalom (Putnam [1993]), innováció (Phelps [2006]). Ez utóbbi kérdésekre a következő, értékekről szóló fejezetben részletesebben kitérünk.

¹ A dolgozatban G. Myrdal, G. S. Becker és A. Etzioni elméleteiről az értékekről szóló 1.2. fejezetben, A. K. Senről pedig az életminőségről szóló, 1.3. fejezetben bővebben szólunk.

1.2. Az értékek labirintusában

1.2.1. Az értékfogalom

Tudományáganként, sőt azokon belül is számos értékfogalom él egymás mellett.

A közgazdaságtanban a korai időkben jellemzően a csere- és a használati érték kategóriájaként gondoltak az értékekre, később a preferenciák, mint értékválasztások jelentek meg az elméletekben, és az értéként felfogott társadalmi normák, mint külső korlátok.

A filozófiában és etikában a tények és értékek (Sein - Sollen) mibenlétét és viszonyát, vizsgálják. Az etika arra keresi a választ, hogy mi a helyes cselekvés bizonyos helyzetekben, a cselekvések finom szabályozását végzi. A deontológiai etikai rendszereket a cselekvések önmagukban vett helyessége érdekli, a konzekvencialista etika a következmények szerint értékeli a tetteket (Kindler-Zsolnai [1993]).

A szociálpszichológia területéről két érték definíciót ismertetnénk. M. Rokeach számára az értékek olyan alapvető meggyőződések, melyek az emberi élet végső céljaira (önmegvalósítás, üdvözülés, egyenlőség) vagy az életvitel szélesen értelmezett módjára (becsületesség, erkölcsiség, bátorság) vonatkozó választásokat, preferenciákat tükrözik (idézi: Bakacsi[1998]). Bakacsi Gyula megjegyzi, hogy ami egyik embernek cél, az a másoknak lehet eszköz, így például a pénz, az anyagi javak.

Clyde Kluckhohn megfogalmazásában az érték a kívánandó koncepciója, mely kihatással van arra, hogy az egyén, a csoport a rendelkezésre álló eszközökből, célokból mit választ. Három értékdimenziót különböztet meg:

- a modalitást, mely az értékek polaritásából ered és taszításban vagy vonzásban nyilvánul meg
- a tartalmat, mely az értékek érvényesülési közegét írja le (művészet, tudomány, politika, erkölcs, stb.)
- és a szándékot, mely a cselekvő reflexivitásának meglétét vagy hiányát jelzi. (Csepeli, [1997])

Dolgozatunkban ezt a koncepciót tartjuk szem előtt, kiegészítve a morrisi felvetésekkel, mely szerint operatív értékaspektus az, ami ténylegesen megszabja cselekvéseink preferenciáit, elgondolt érték-aspektus pedig amiről azt gondoljuk, hogy preferálni kell. (idézi: Varga [2003])

Hankiss az értékeket szubjektív és objektív értékekre osztja. Objektív érték mindaz, amire egy rendszernek (lehet egy egyén, csoport, társadalom, stb.) szüksége van ahhoz, hogy létezni, működni, esetleg fejlődni tudjon. Az értékek ezen rétege csak a rendszerrel együtt változik. A szubjektív érték pedig az, amit egy rendszer önmaga számára szükségesnek érez. Az értékek e két rendszere nem fedi, de szükségképp befolyásolja egymást. A tudattal rendelkező rendszerek többsége igyekszik felderíteni az objektíve szükséges értékek körét és erre építeni a szubjektíveket. (Hankiss [1977])

Az értékek rendszerré szerveződnek, **értékrendet** alkotnak. A korai időkben egy-egy csoport értékrendje viszonylag homogén és ellentmondásmentes, a különböző rétegek közti átjárás nehéz volt. A tradicionális társadalmakban az egyénnek nem volt választási lehetősége, a kultúra által szabott értékek követésekor, azok mintegy kollektív tudatként hatottak. A modernizáció e helyett választható értékek széles skáláját nyújtotta. Érdekes, hogy miközben a választható értékészletek száma szaporodott, az emberek mégis hasonlóbbá váltak egymáshoz. Ezt a jelenséget J.S. Mill már a 19. században észrevette. Korábban a különböző vidékeken élők, különböző mesterséget űzők szinte más világban éltek, Mill korában azonban már ugyanazokat a dolgokat olvasták, ugyanazokra a helyekre mentek, azonosak voltak félelmeik és vágyaik. E változásokat az oktatás kiterjesztése, a közlekedés fejlődése, az ipar egyre nagyobb teljesítményei tették lehetővé. (Mill [1980 (1864-65)])

A társadalmi fejlődéssel azonban nem csak hasonlóbbakká váltak az emberek egymáshoz, hanem a mobilitás növekedésével arra is lehetőségük lett, hogy új csoportjukkal együtt egy másik értékrendet is válasszanak. Ez nem minden esetben könnyű. Ha nem is történik értékrend-váltás az ember életében, értékellentmondások az esetben is előfordulhatnak. Ez részben abból ered, hogy korunk emberének személyisége nehezebben definiálható, mint régebben. A posztmodernitás¹ fő jellemvonása – egyes értelmezések szerint - a fragmentáltság (Amariglio [2001]), mely abban nyilvánul meg, hogy szerepek és státuszok sokaságát öltheti és ölti is magára az egyén, melyekhez más-más értékészletek is járnak. További problémát jelenthet a ma embere számára, hogy nem csak a tények tömege a zavarba ejtő, hanem hogy nehéz a minket körülvevő történésekről értékítéletet hozni.

¹ A posztmodern más értelemben is használatos: a posztmodern a modernitás visszavonása, tiltakozás az embertelen munkakörülmények (Marx) a bürokrácia csapdájára (Weber), az irracionális új formái ellen. Megint más felfogás szerint a tradíciók újrafelfedezését és újjáélesztését hozza, vagy éppen egy új értékrend megjelenését.

Az értékek világában is érvényesül a csökkenő határhaszon elve és a kereslet-kínálat törvénye, mely egyrészt abban nyilvánul meg, hogy mit értékelünk magasra (vagy egyáltalán), s hogy egy-egy érték milyen intenzitással jelentkezik. Ha valamely dologból sok áll rendelkezésre, alacsonyabban értékelődik. Például az ökológiai javak értékének látványos emelkedése arra a felismerésre vezethető vissza, hogy e javak sem állnak rendelkezésre korlátlanul. Ugyanakkor egy-egy érték fölismert hiánya nem azonnal vezet az érték emelkedéséhez, mert léteznek mechanizmusok, melyek a szükséges, hiányzó, de elérhetetlennek vélt értéket mesterségesen alacsony szinten tartják a szubjektív értéktudatban. Akkor kezd emelkedni e szint, ha elérésére lehetőség nyílik (pl. Magyarországon a 19. sz. 20-30-as éveiben a nemzeti függetlenség), majd az érték közvetlen megvalósulása előtt még magasabbra emelkedik (1848-49), és misztifikált magasságokba szökhet, ha megghiúsul elérése (1850-es évek). Tartós elérhetetlenség esetén az említett védekezési mechanizmusok újra alacsony szintre szállíthatják az adott érték fontosságát¹.

A társadalmak értékorientációi függenek egyrészt attól, hogy az alapvető, létfenntartó, anyagi értékek milyen mennyiségben állnak rendelkezésre és hogy a társadalom az előbbire miképp reagál. Ez alapján Hankiss Elemér a következő értékrend típusokat állította fel (Hankiss [1977]):

- Restriktív-statisztikus értékrend, ahol a társadalom az anyagi értékek hiányát azáltal teszi elviselhetővé, hogy ezen értékek fontosságát leszorítja a társadalmi tudatban, pl. a túlvilági lét pozitív, az evilági negatív értékelésével. Ezen kívül a magasrendű értékek felfokozott kultuszát vezetheti be (erkölcs, vallás, szokás, művészet). Az ingleharti tipológiában ez az értékrend az iparosodás előtti, tradicionális társadalmakra jellemző.
- Az akvizitív-dinamikus értékrendű társadalom az anyagi javak hiányát nem veszi adottnak, s megszerzését célul tűzi ki. A magasrendű értékek szerepe háttérbe szorul, de a fejlődés előrehaladtával presztízs és kellemességértékként térnek vissza. Ez a típus magába foglalja a materialista értékeket valló modern társadalmakat, melyek a fejlődés folyamányaként a posztmaterialista értékrendűekké válnak.
- A teljességelvű dinamikus társadalom célja a magasrendű értékek teljessége mindenki számára. Nevezhetjük ezt a posztmodern társadalomnak, kérdés, hogy léte utópisztikus-e vagy egyszer megvalósul majd.

¹ Ugyanezt a jelenséget Tocqueville is bemutatta a rabszolgaság intézményében (Tocqueville []), Lewin pedig kísérlettel támasztotta alá. (Csepeli [1997])

1.2.2. Az értékek szerepe három közgazdasági elméletben (Myrdal, Becker, Etzioni)

A morrisi értelemben vett operatív értékaspektus - mely a cselekvő döntéseinek irányát vezérli- lehetséges, hogy szinkronban áll a társadalmi környezet értékeivel, de nem biztos. És lehet, hogy egybeesik univerzális értékekkel (már amennyiben léteznek), de nem biztos, mint ahogy az sem, hogy a társadalmi környezet és az univerzális értékek között összhang van e. A közgazdasági Nobel díjas **Gunnar Myrdal** (Myrdal [1972]) izgalmas választ ad erre a kérdéskörre annak kapcsán, hogy mit gondol a társadalomtudományok objektivitásának problematikájáról, illetve miben látja a társadalom kutatójának feladatát.

Ha egy társadalomtudós gyakorlati lépéseket javasol, értékpremisszáit világossá kell tennie, specifikusan és konkrétan megfogalmaznia - szól Myrdal intelme. Értékpremisszáit pedig nem eredhetnek másból, mint a társadalomban szignifikáns és releváns értékekből. A szignifikancia azt jelenti, hogy lényeges nagyságú és befolyású embercsoport vallja magáénak a kérdéses értékeket, a relevancia pedig azt, hogy azok a valóságra épülnek, az adott társadalmi csoport „igazi” értékeire, vagyis azokra az értékpremisszákra, melyekkel a csoport rendelkezne, ha jobban ismerné a valóságot (nemcsak a jelent, de a jövő lehetséges fejleményeit is).

Az alapvető értékek, mely alapján Myrdal megítéli a társadalmi és gazdasági problémákat: az emberek egyenlősége, szabadsága, egyenlő lehetőségekre való joga, az élet tisztelete, demokrácia, testvériség. Szerinte ezek az európai kultúra kereszténységig visszavezetett értékei, melyek azonban a nagy világvallásoknak is alkotóelemei. Épp azért indokolt alapul vételük, mert általánosan elfogadják őket, s a velük ellentétes gyakorlat csak annak következménye, hogy az emberek nem gondolják végig következetesen, hogy ezen értékekből milyen konkrét cselekvéseknek kell származnia. Myrdal számára a problémák megoldásában elsőrendű fontosságú a felvilágosítás, meggyőzés: megértetni az emberekkel, hogy nem saját ideáiknak megfelelően cselekszenek.

Myrdal gondolatmenete egyes pontokon emlékeztet Max Weberére. Az elfogulatlanság követelménye értelmében a társadalomtudósnak világossá kell tennie értékpremisszáit, amennyiben politikusként szólal meg, gyakorlati tennivalókat javasol. Ezen túl felhívhatja a figyelmet arra, ha a kitűzött célok nem felelnek meg a vallott, érvényesíteni kívánt értékeknek. Fontos eltérés azonban a két tudós elméletében, hogy

Weber szerint célokat, értékeket nem határozhat meg a tudomány a politika számára. Myrdal azonban felismer, azonosít univerzális értékeket, melyek saját értékválasztásai is egyben. Gyakorlati javaslatait ezen értékek szellemében teszi meg.

A leírtak illusztrálására összefoglaljuk, hogy Myrdal miben látja az amerikai néger-probléma forrását és megoldásának módját. (Már csak azért is érdemes áttekinteni e kérdést, mert a néger-probléma sok vonásában hasonlít a magyarországi cigány-problémához.) Myrdal fontosnak tartja az embereket ráébreszteni, hogy a négerekkel szembeni viselkedésük, előítéleteik saját hitvallásuk, az amerikai krédó elveivel ellentétesek, mely az egyenlő lehetőségeken alapul. A társadalmi problémák megoldásának ugyanakkor nem egyetlen eszköze a felvilágosítás. Myrdal hisz a reformok lehetőségében és erejében. A négerekkel szembeni előítélet, az annak alapján megvalósuló diszkrimináció, a négerek alacsony foglalkoztatottsági szintje, jövedelmi viszonyaik, rossz lakáskörülményeik, egészségi állapotuk, higiénés viszonyaik és mindezek következtében gyermekeik alacsony szintű képzettsége ördögi körként kapcsolódik össze. A négerek iskolai és munkapiaci teljesítménye, életviszonyaik megerősítik, mintegy igazolják a velük szemben táplált előítéleteket. Amennyiben reformok révén az ördögi kör bármely elemében sikerül változást elérni, a hatás tovább fog gyűrűzni a többi szférára, pl. a foglalkoztatottság növekedésével javulnak a jövedelmi és lakásviszonyok, emiatt az egészségi állapot valamint oktatási rendszerben nyújtott teljesítmények, ami csökkenti a velük szemben fennálló diszkriminációt, tovább növelve munkapiaci lehetőségeiket, stb.

Myrdalétól gyökeresen eltérő **G. S. Becker** metodológiája, aki a klasszikus közgazdaságtani feltevésekből kiindulva, a matematika eszköztárát alkalmazva, formális elemzései keretébe vonja be az értékek vizsgálatát. (Becker [1996]) Megőrzi egyrészt azokat a neoklasszikus feltevéseket, melyek szerint az egyének hasznosságuk maximalizálására törekszenek, előrelátóak, konzisztens döntéseket hoznak, tehát racionálisak. Ugyanakkor a kognitív korlátok létét sem tagadja Becker. A preferencia fogalmát úgy terjeszti ki, hogy beleférjenek az értékek, szenvedélyek, csoportnyomás, reklám, szerelem, stb. Ezt egy kiterjesztett hasznossági függvény alkotásával oldja meg.

$$u = u(x, y, z, P, S)$$

ahol x, y, z : különböző jóságok, de nem csupán a hagyományos értelemben vett javak, hanem olyasmik is, mint az oktatás, reklám;

P : a személyi tőke, mely magába foglalja a múltbeli fogyasztást és más személyes tapasztalatokat, melyek befolyásolják a jelenlegi és jövőbeli hasznosságot;

S: társadalmi tőke, azoknak a cselekvéseknek a hatása, melyeket csoporttársak vagy más olyan személyek hajtottak végre, akik az egyén kapcsolathálója, ellenőrzési rendszerébe tartoznak.

A hasznosság tehát az olyan „áruktól” függ, mint az egészség, társadalmi helyzet, reputáció, érzéki élvezetek. Ezen áruk termelése pedig a javaktól és a fogyasztó különböző tőkétől függ.

A jelenbeli döntések befolyásolják a jövőbeli hasznosságokat is, pl. a dohányzás károsítja az egészséget, s ezáltal a jövőbeli hasznosságot csökkenti. (Ezt a hatást erősíti, hogy addiktív jószág révén a jelenlegi fogyasztás a jövőbeli fogyasztás növelésével jár). Az embereknek lényeges mértékű irányításuk van sorsuk felett, mert dönthetnek személyi tőkéjük felől. A kontroll azonban nem teljes, mert sok esetben cselekvéseik kimenete bizonytalan, néha hibáznak, megbánják döntéseiket, ráadásul a szülőknek is befolyása van az egyének tapasztalataira, melyek befolyásolják a jövőbeli preferenciákat. Az iskolák, a média és a kormányok is hatással vannak a kialakuló személyi tőkére, értékekre, attitűdökre.

Sok emberre jellemző, hogy alulértékeli a jövő hasznosságát, mert nehézséget okoz számára, hogy elképzelje azt. Az iskolázottság növeli a képzelőerő tőkét, a jövő megragadásának képességét. Az iskolázottabb emberek nagyobb súlyt helyeznek jelenlegi döntéseik jövőbeli következményeire (mozognak ezért például rendszeresen).

A társadalmi tőke a társadalmi környezet hatását foglalja magába. Készlete nem csak saját döntésektől függ, hanem a csoporttagok döntéseitől, akiknek hálózatába tartozik az egyén. A társadalmi tőke növelheti és csökkentheti is a hasznosságot (pl. csoportnyomásra kábítószerrel fiatal esetén csökken a hasznosság). Amikor az egyén kapcsolathálója létrejött, a továbbiakban kicsi felette az ellenőrzése, ugyanakkor megpróbálhat olyan csoport tagjává válni, mely hasznos számára. Mary Douglas szavaival élve a választás valódi pillanata a barátok és az életmód megválasztása.

Kérdésként merülhet fel, hogy - H. Simon szavaival élve- Becker olyan árut kínál-e, ami egyébként is bőséggel áll rendelkezésre a társadalomtudományokban. (Simon [1982]) Talán a legnagyobb erénye az imént kifejtett elméletnek, hogy megmutatja, a közgazdaságtudomány formális elemzéseiben is helye lehet a kulturális tényezők, az értékek vizsgálatának. Becker elemzései ugyanakkor esetenként magyarázatot kínálnak olyan empirikus jelenségekre, melyek a mindennapi észjárással nem magyarázhatóak (pl. hogy miért nagyobb a válás aránya a szegény néprétegek körében), és racionális érveket szolgáltatnak bizonyos társadalompolitikai döntések

meghozatalához, mint amilyen a képzésbe fektetés jelentősége, a diszkrimináció elleni küzdelem fontossága, a bűnözés elleni küzdelem módja.

Amitai Etzioni (Etzioni [1990]) a neoklasszikus gondolkodásmódot bírálva építi fel saját elméletét, melyet szocioökonómiának keresztel (Weber után). A gazdaság - véleménye szerint- nem vizsgálható a társadalmi- politikai- kulturális viszonyok érintése nélkül. Etzioni szocioökonómiája közel akarja hozni az elméletben a pozitív és normatív megfontolásokat, fontosnak tartja mind a magyarázó, mind az előrejelző funkciókat. The Moral Dimension című könyvében a választást tanulmányozza, mely során az ész és az értékek vizsgálata egyaránt helyet kap.

Etzioni felidézi, hogy a neoklasszikus racionalitás célracionalitás (nevezik azt kalkulatív, intencionális racionalitásnak is). A célok racionalitását a közgazdászok általában nem vizsgálják, mivel azt - érték kérdés lévén- kívülről adottnak veszik. A célok racionalitásának vizsgálata nélkül azonban kialakulhat az irracionális racionalitás esete, pl. hogy a családjáért dolgozó ember munkája miatt elhanyagolja a családját, vagy hogy egy ország tönkreteszi kézműiparát a gazdasági fejlődés érdekében.

Etzioni racionalitás-kritikájának második pontja, hogy a racionalitás egy folytonos változó, nem pedig kétértékű. Azaz minél inkább az észre és a tényekre támaszkodunk egy döntésnél, annál racionálisabbnak nevezhető az adott döntés.

A bírálat következő célpontja a neoklasszikus hasznosság fogalom, pontosabban hasznosság fogalmak, ugyanis három ilyen koncepciót azonosít: P-, I- és X- utilityről beszél. A P-utility (pleasure) esetén hasznosság csak a saját fogyasztásból származik, az egyének célja saját igények kielégítése. Az I-utility (interdependent) megengedi, hogy mások fogyasztásából is eredjen kielégülés érzet, pl. az altruista cselekvéseknél. Az X-utility esetén a hasznosság csupán egy formális tulajdonság, melybe tartalmilag bármi belefér. A P-utilityt Etzioni túl szűknek tartja az emberi cselekedetek indítékainak meghatározásakor, az X-utilityt pedig üres fogalomnak tekinti.

Arra hívja fel a figyelmet, hogy a hasznosságnak és az értékelésnek két forrása van, az élvezet és a moralitás, melyek között gyakran feszültség van. A morális kötelezettség ugyanis ellentétes lehet az élvezetekkel (pl. a bűntörek esetén), ugyanakkor viszont sajátos élvezetet okozhat ezen obligációk teljesítése, az elégedettség bizonyos érzését. Az én tehát megosztott (divided self)¹.

¹ A kétféle élvezet gondolatának előzményei régmúlta tekintenek vissza, egészen a „Das Smith Problem”-re. Adam Smith ugyanis két művében két különböző alapvető vágyról beszélt, az önérdékről és az elismerés utáni vágyról.

Etzioni kétféle döntéstípust különböztet meg, N/A (normatív-affektív) döntésnek nevezi, ha normatív értékek vagy érzelmek határozzák meg a döntést és L/E döntésnek, ha a racionalitásról, kalkuláción, logikán, empirián alapuló döntésről van szó.

Véleménye szerint a legtöbb döntés N/A típusú és sok olyan van, ahol elsődlegesen N/A és másodlagosan L/E típusú döntés történik (pl. úgy, hogy a választási alternatívák körét leszűkíti az N/A faktor és azután kerül sor kalkulációra). Az esetek egy kisebb hányada során történik tisztán L/E típusú döntés.

Az egyén a közösségben paradigma szerint az elsődleges döntéshozó nem is az egyén, hanem a társadalmi közösség, mely meghatározza az egyéni döntés irányát, ez a referencia pont, melyben a döntés megszületik. (E közösség lehet vallási, faji, kortárs csoport, munkahelyi, stb.) A közösség igen nagyra becsült Etzioni gondolkodásának rendszerében, speciális, nélkülözhetetlen entitás. Nincs ugyanis egyén közösség nélkül, mint ahogyan közösség sincs egyének nélkül. Martin Buber idézve mondja, hogy a közösség nem kényszer, nem lehetőség, hanem mi magunk vagyunk.

A három említett közgazdaszban közös vonások (azon kívül, hogy a kultúra, az értékek vizsgálatát elengedhetetlennek tartják a gazdaság elemzése kapcsán), hogy a valóságos folyamatokról szeretnének többet megtudni, a való világban is érvényes megállapításokat tenni, és javaslatokat is megfogalmaznak e világ jobbá tételéhez. Etzioni és Becker figyelmének súlypontja az egyes cselekvő, döntései és boldogsága, míg Myrdalé össztársadalmi jelenségek (melyek persze egyéni cselekvések sokaságából épülnek fel). A döntések kapcsán Becker egységes keretben elemzi a döntéseket, amely minden esetben hasznosságmaximalizáló, csak éppen a kulturális és társadalmi tényezők által is korlátozottan. Etzioni szerint két (vagy több) különbözően működő döntési mechanizmus létezik, azt keresi-kutatja, mikor melyek érvényesülnek. Eltérő a három szerző módszertana is, Myrdalé és Etzionié spekulatív, alapvetően a világ megfigyeléséből indulnak ki, Becker pedig a sztenderd közgazdaságtan matematikai eszközeit használja.

1.2.3. Az értékek kutatása, a világvérték-kutatások főbb eredményei

A különböző szempontú értékutatókat lehetetlen közös nevezőre hozni, hisz mind valamilyen módon rendszerezi az értékeket, s így mindenképp torzul valamelyest a probléma. Leggyakrabban értékteszteket alkalmaznak a kutatókban, pl. Allport és Vernon vagy Rokeach értéktesztjét, de számtalan egyéb teszt létezik, mint az általam is alkalmazott Inglehart-féle modernizációs-teszt. Az értékek vizsgálata végezhető indirekt, nem beavatkozó eszközökkel is, ez a ritkábban alkalmazott módszer. Ilyen pl. a tömegkommunikáció által sugárzott üzenetek értéktartalmának feltárása (Gerbner), vagy a nemzeti himnuszok szövegeinek elemzése (Csepeli-Örkény). A kinyilvánított preferencia gondolatmenetében a cselekvésekből, döntésekből olvasható ki az érték. Ez az elv azonban nem mutatja meg azt az esetet, amikor nincs mód az értékeknek megfelelő cselekvésre, illetve érzéketlen az ellentmondásokra, amik a különböző szempontok szerinti rangsorolásból erednek, érzéketlen az értékelés különböző szempontjai között fennálló feszültségekre, mintegy elfedi azokat.

Megszemlélve az ingleharti értékteszteket, látható, hogy azok gyakran nem közvetlenül értékekre kérdeznak rá, hanem attitűdöket tárnak fel. Tisztázzuk ezért pár szóban az értékek és attitűdök egymáshoz való viszonyát!

Az attitűdök pozitív és negatív viszonyulások: tárgyak, személyek, csoportok, helyzetek, vagy a környezet bármely más azonosítható mozzanatai, akár absztrakt eszmék vagy politikai irányzatok iránti vonzódások, s tőlük való idegenkedések (Atkinson [1997]). Bizonyos attitűdök érték kifejezőek, s bár általában igaz az attitűdökre, hogy nehezen változnak, azok az attitűdök a legszilárdabbak, melyek a személyiség által vallott értékekben gyökereznek. (Pl. valaki pozitív attitűdöket táplálhat a homoszexuális emberek iránt, mert hisz a sokszínűségben, szabadságban, toleranciában.) Az attitűd és értékvizsgálatoknak ezért lehet közös kérdéskatalógusa, ezért következtethetünk egyikről a másikra.

Általában kérdőíves módszerrel történik az értékek és attitűdök kutatása, ebből kifolyólag a viselkedés előrejelzése nem mindig sikeres. Hankiss három tényezőt azonosít, melyek felelősök lehetnek a ténylegesen tanúsított cselekvés és egy kutatás során feltárt érték eltérése között. Ezek a mimikri, a kamuflázs és a hipokrizis (Hankiss [1977]). A mimikri arra utal, hogy az emberek sokszor nincsenek tisztában saját értékeikkel. A kamuflázs azt a jelenséget írja le, hogy az emberek az értékeiket gyakran

nem akarják kinyilvánítani, inkább rejtegetik, a hipokrizis pedig azt, hogy az emberek szeretnek jobb színben feltűnni, mint amilyenek a valóságban.

Vannak mindenesetre bizonyos szabályok, melyeket igyekeznek betartani az érték kutatások kérdőíveinek megszerkesztése során. Így például, hogy erős, központi attitűdöket kell mérni, hogy a cselekvés, melyre az attitűd irányul, a valóságban lehetséges legyen (Inglehart [1997]). Még ezen esetekben is tisztában kell lenni azzal, hogy a helyzetek, amikben az egyes attitűdök konkrétan megnyilvánulnak, sokkal bonyolultabbak, mint az attitűd tudati tartományában rejlő séma (pl. az elszánt nudista ellenes nem feltétlenül fog elmenekülni, ha a véletlen egy nudistatelepre sodorja) és hogy globális attitűd nem befolyásolja a speciális viselkedést (pl. liberális világnézet a liberális pártra szavazást) (Inglehart [1997]).

Rátérve a **világ érték kutatások (WVS)** bemutatása, jelezzük, hogy e fejezetben csak a saját témánk szempontjából fontos vonatkozásokat ismertetjük röviden és az általunk is használt mérési módszereket. Továbbá azt is megjegyezzük, hogy nem csupán a WVS az egész világra kiterjedő érték kutatás, Hoefstedenek és Schwartznak is vannak az egész világot felölelő és más dimenziókat vizsgáló érték kutatásai.

A WVS eddig négy hullámban zajlott le (1990, 1995, 2000, 2005). 43 országban, köztük hazánkban történt adatfelvétel, mely a világnépesség 70%-át öleli fel. Közvetlen előzményei az 1981-1984-es WVS a világ 22 országban, az 1970-től folyó Euro-barométer kutatások és az EVS (Európai érték kutatások) minden évben 1981-1990 között. A WVS hivatalos honlapja: www.worldvaluessurvey.org. (A fejezet további részének kifejtése R. Inglehart [1997]: *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies* című művén alapul.)

A világ érték kutatások **elméleti kiindulópontjai** a modernizációs és posztmodernizációs elméletek (Marx, Weber, Bell, Inkeles, Smith, Krushchev). Ezek felhasználásával és tovább fejlesztésével dolgozta ki saját értelmezési keretét Inglehart, melynek lényege, hogy a gazdasági fejlődés, kulturális és politikai változások együtt mozognak egy koherens és bizonyos mértékig előre jelezhető mintázat szerint. Az alábbi táblázat foglalja össze, hogy mely főbb, időben egymás után és egymásból kifejlődő társadalom-típusokat különböztet meg Inglehart, s azok milyen jellemzőkkel bírnak.

	Tradicionális társadalom	Modern társadalom	Posztmodern társadalom
Fő társadalmi cél	Túlélés	Maximális gazdasági növekedés	Szubjektív jóllét maximalizálása
Egyéni cél	Tradicionális vallási és közösségi normák	Teljesítmény motiváció	Posztmodern és posztmaterialista értékek
Autoritás	Tradicionális-vallási	Racionális-legális	Mind a legális, mind a vallási autoritás hangsúlyvesztése

1.táblázat. Tradicionális, modern és posztmodern társadalom: társadalmi célok és egyéni értékek
 Forrás: Inglehart [2000] p. 76

Inglehart hipotézisei a **szükségési és szocializációs hipotézis**.

A szükségési hipotézis szerint az egyén azokat a dolgokat értékeli magasra, amelyekből relatíve kevés áll rendelkezésére. Ez másképpen fogalmazva a csökkenő határhaszon elve. E hipotézis következménye az értékrendek világában, hogy a gazdagabb, fejlettebb országokban a materialista, túlélési értékeket felváltják a posztmaterialista- életminőségi értékek.

A szocializációs hipotézis értelmében az egyén alapértékei azokat a feltételeket tükrözik, melyeket felnőtt kora előtt tapasztalt. E hipotézis beigazolódása esetén az alábbi következmények várhatók:

- a biztos anyagi körülmények között felnövekvő korosztályoknak posztmaterialista értékrendje lesz,
- az értékek intergenerációsan változnak, azaz az egyes egyének illetve korosztályok értékrendje felnőtt élete során nem változik már meg számottevően,
- a nagy gazdasági változáson átmenő országok különböző generációinak értékrendjében nagyobbak a különbségek.

A **kutatás módszere** kérdőíves adatfelvétel, országonként reprezentatív mintákkal, az elemzés módszere pedig 'cross-sectional', azaz a jelenleg szegényebb

országok eredményeiből következtet a jelenleg gazdagabb országok múltbeli tapasztalataira és fordítva.

A materialista és posztmaterialista értékek és mérésüknek módszere:

A kérdőívben megfogalmaztak 12 társadalmi célt, melyeket négyes csoportokba rendeztek oly módon, hogy minden négyes csoportban szerepelt 2 materialista és 2 posztmaterialista cél. A válaszadónak csoportonként ki kell választania a számára legfontosabb két célt.

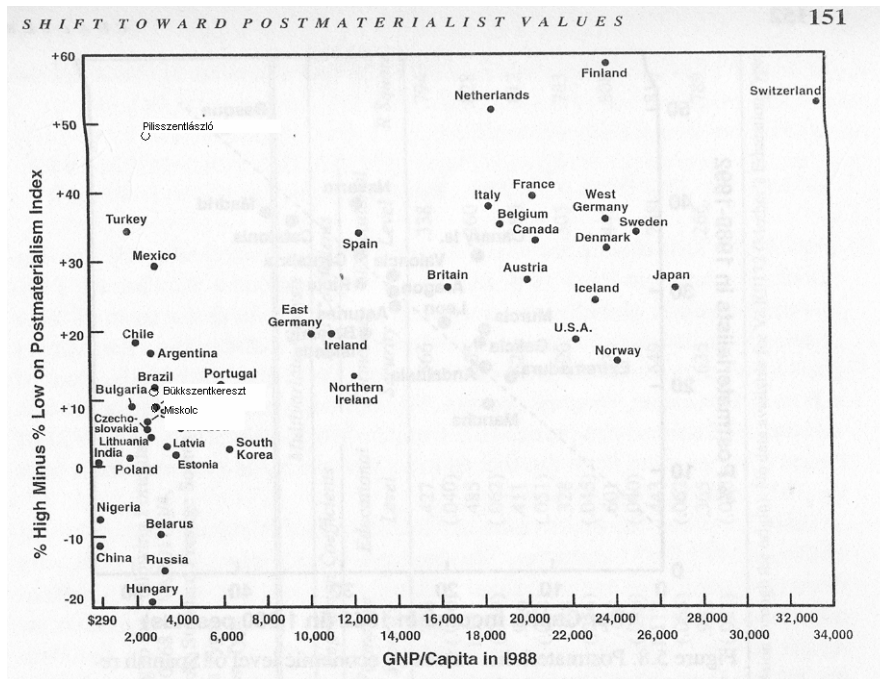
A célok:

- kevésbé személytelen társadalom (posztmaterialista)
- több beleszólás a munkahelyen az ügyek alakulásába (posztmaterialista)
- több beleszólás a kormányzati ügyekbe (posztmaterialista)
- szólásszabadság védelme (posztmaterialista)
- a gondolatok többet érnek a pénznél (posztmaterialista)
- szebb városok (posztmaterialista-materialista)
- stabil gazdaság (materialista)
- áremelkedés elleni harc (materialista)
- bűnözés elleni harc (materialista)
- erős hadsereg (materialista)
- gazdasági növekedés (materialista)
- rend az országban (materialista)

Magasan posztmaterialista az a válaszadó, aki legalább három posztmaterialista célt választott az ötből, materialista pedig, aki egyet sem. (Azért csupán öt és nem hat posztmaterialista célról beszélünk, mert a „szép városok” nem a várakozásoknak megfelelően „viselkedett”: a Távol-Keleten posztmaterialista értéként, Európában semleges, Kelet-Európában materialista értéként- az 1990-es eredmények alapján. A másik rakoncátlanul viselkedő cél a stabil gazdaság volt, mert Kelet-Európában posztmaterialista értéknek bizonyult, máshol a várakozásoknak megfelelően materialistának.)

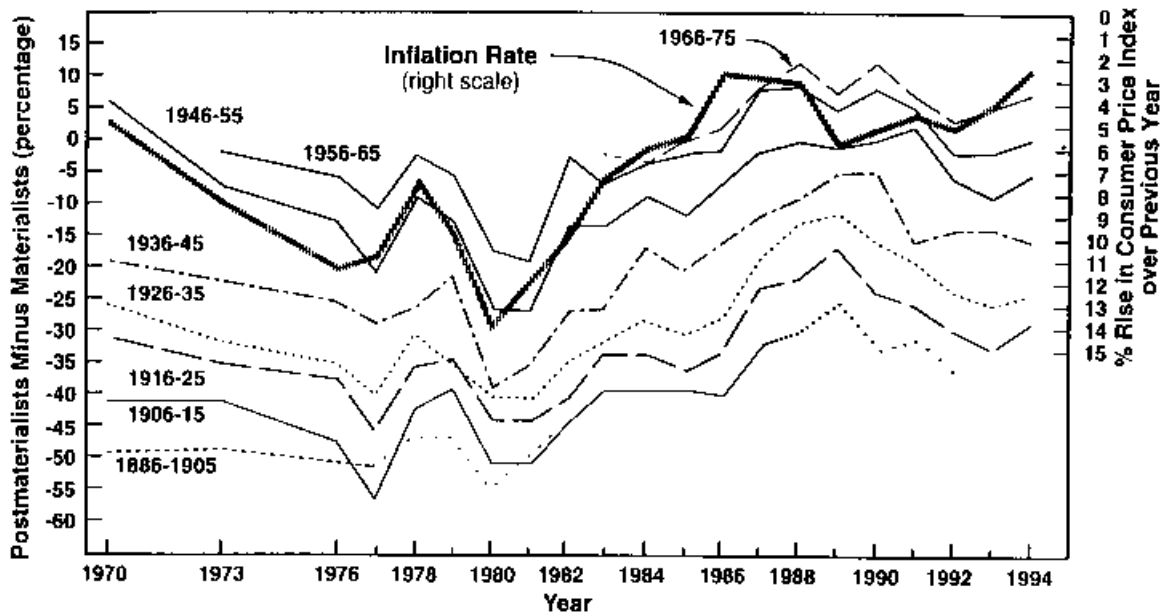
A kutatások eredményei:

Az értékek választása általában együtt mozog, azaz ha valaki választja valamely posztmaterialista értéket, nagy a valószínűsége, hogy a többit is fogja. Az alábbi ábrán látható, hogy mely ország lakosainak milyen mértékben posztmaterialista az értékrendje.

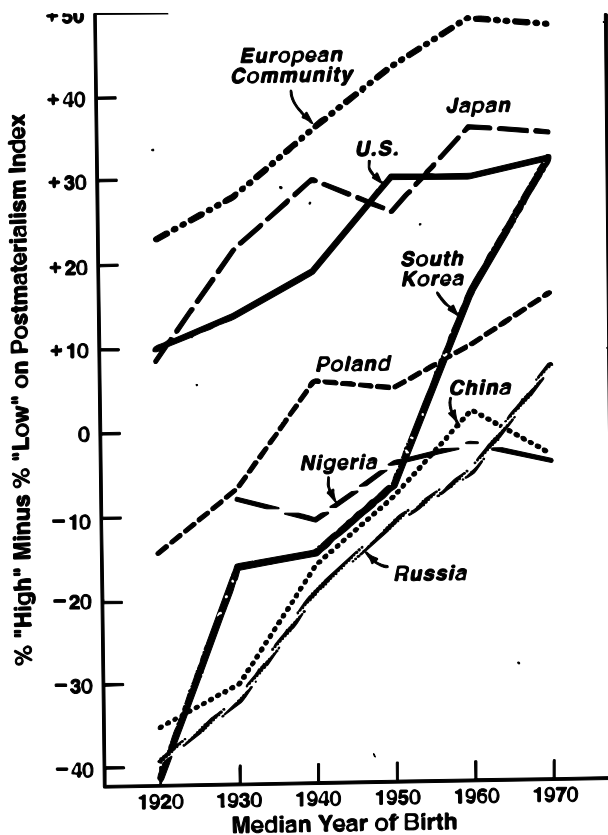

2. ábra. Gazdasági fejlődés és materialista/ posztmaterialista értékek
 Forrás: Inglehart [2000] p. 151.

A kutatási eredmények alátámasztották, hogy az értékek generációkon belül stabilak, azok intergenerációsan változnak. Ezt szemléltethetjük meg a 3. ábrán. Az ábra és eredmények kapcsán megjegyezzük, hogy itt a négy ítemes posztmaterializmus-indexet használták, azaz csak 4 értékből kellett kettőt kiválasztani a kérdezetteknek. Azért mutat ilyen erős összefüggést az értékrend az inflációs rátával, mert a két materialista érték közül az egyik az áremelkedés elleni harc ebben a mérőszámban. Ennek ellenére az egyértelműen látszik, hogy a posztmaterialisták aránya a fiatalabb korosztályokban nagyobb, s hogy bár az értékrend mozgása követi valamelyest az inflációs rátát, mégis viszonylag stabilnak mondható.

3. ábra. A posztmaterialisták mínusz materialisták aránya nyolc korcsoportban, hat nyugat-európai országban
 Forrás: Inglehart [1997] p.136.

4. ábra. Különböző korcsoportok értékrendje a nyugati democráciákban, Kelet-Európában, Kelet-Ázsiában és Afrikában
 Forrás: Inglehart [2000] p. 145.

Az a feltetelezés is megerősítést nyert, hogy a *nagyobb gazdasági változást megelő országokban jelentősebb az értékrend változás*. Ezt a 4. ábra illusztrálja.

A gazdasági fejlettség és szubjektív jóllét viszonya kapcsán Inglehart megállapította, hogy *csupán általánosságban igaz, hogy a gazdagabb országokban magasabb a szubjektív jóllét*. Van ugyanis egy olyan jövedelem szint, mely után ilyen jellegű összefüggés nem állítható fel, másrészt a jövedelem növekedésével nem tart lépést a szubjektív jóllét növekedési üteme. Az alábbi ábrán szemléltethetjük meg ezeket az összefüggéseket. (Azt is észrevehetjük, hogy néhány ország az általános trend alól kilóg, mint a volt szovjet tagállamok és Japán negatív, az északi államok és Írország pozitív irányba.)

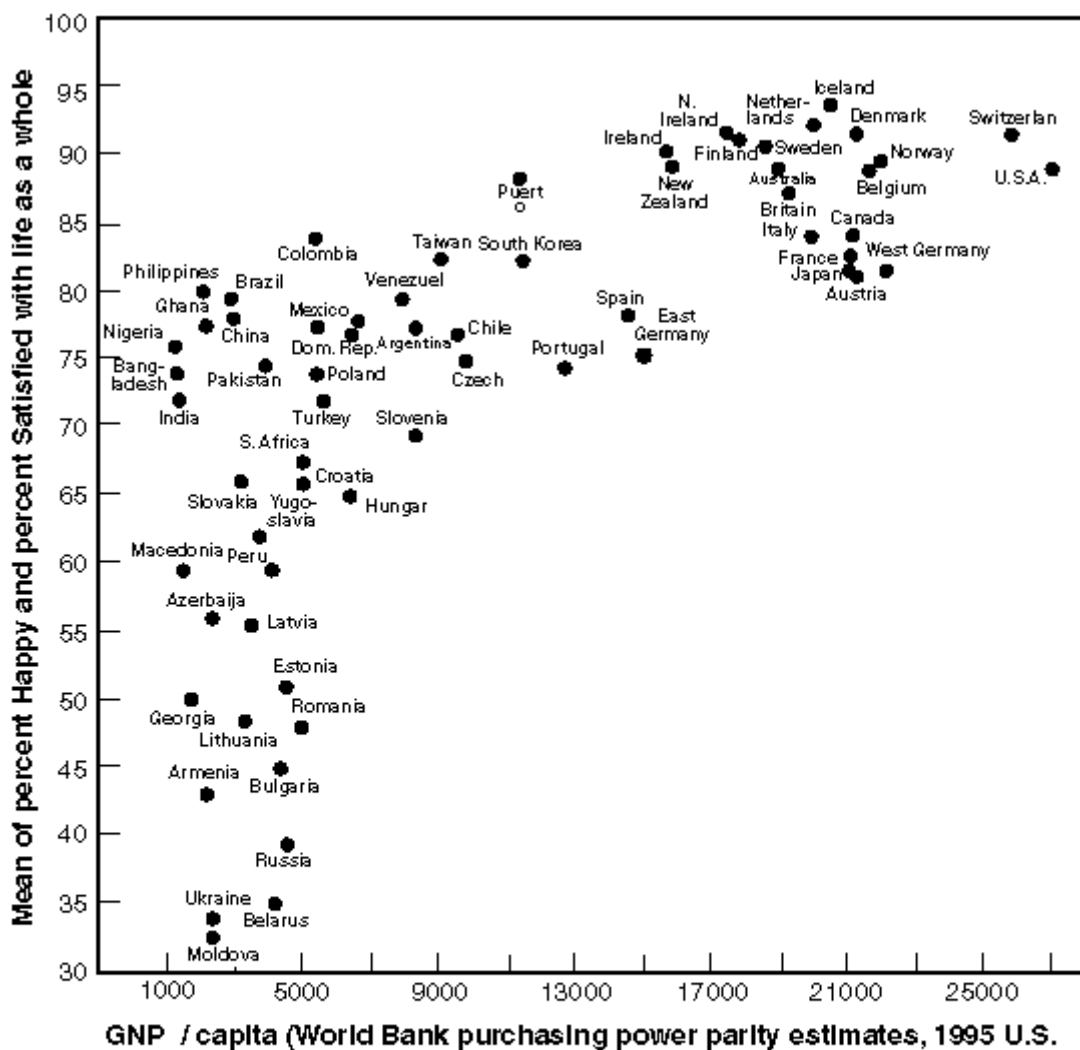

Figure 2. Subjective well-being by level of economic development.

Source: World Values Surveys; GNP/capita purchasing power estimates from World Bank, World Development Report, 1997.

$R = .70$ $N = 65$ $p < .0000$

5. ábra. Gazdasági fejlettség és szubjektív jóllét kapcsolata
Forrás: Inglehart-Klingemann [2000]

Inglehart a WVS adatok elemzése során számos tényezőnek vizsgálta a gazdasági növekedésre való hatását.

A *politikai kultúra* kapcsán megállapította, hogy a gazdasági fejlődés demokráciához vezet, de a demokrácia nem vezet feltétlenül gazdasági fejlődéshez. Nem a vagyon eredményezi azonban a demokráciát - elég, ha Kuwait példájára gondolunk-, hanem a fejlődés által a társadalom struktúrájában és kultúrájában bekövetkezett változások, mint a kognitív mobilizáció és a bizalom kultúrája.

A *teljesítménymotiváció* kérdésénél álljunk meg egy pillanatra és tisztázzuk, mit is jelent pontosan! McClelland fogalmazta meg Weber nyomán, hogy bizonyos kultúrákban a gazdasági teljesítmény érték, míg másokban nem. Ő ezt a jelenséget indirekt módszerekkel vizsgálta, pl. mesék elemzése révén. Lenski és Alwin továbbfejlesztették a gondolatot, s azt vizsgálták, a szülők mely értékeket tartanak elsajátítandóknak a gyerekek nevelése során. Észrevették, hogy a protestantizmusban fontos az individualitás és céltudatosság, a katolicizmusban az engedelmesség. A WVS-ben mindezek alapján a válaszadóknak 12 tulajdonságból/értékből kellett kiválasztaniuk azt az ötöt, melyet a legfontosabbnak tartanak, hogy egy gyermek otthon elsajátítson. A válaszok alapján képezték a teljesítmény-motivációs indexet: azok százalékos arányából, akik fontosnak tartották a takarékossgot és céltudatosságot, levonták azok arányát, akik számára a vallásos hit és az engedelmesség volt a fontos.

A teljesítménymotiváció az adatelemzés során a gazdasági fejlődéssel pozitív korrelációt mutatott. (Meg kell jegyezni, hogy szerepe a tradicionális társadalomból a modernbe való átmenetkor jelentkezik.)

A neoklasszikus növekedési elméletekkel is párhuzamba hozható a teljesítménymotiváció kérdése, hisz azokban a megtakarítási ráta az egyik sarkalatos tényező, márpedig amely társadalomban éték a takarékossg, ott nagyobb lesz a megtakarítási ráta is.

A *posztmodern értékek* és a gazdasági fejlődés egymással negatív korrelációs viszonyban áll a WVS tanulságai szerint. (Ezen nem kell csodálkozni, hiszen a posztmaterialista értékrendben nem a gazdasági fejlődés, anyagi gyarapodás az elsődleges cél.)

Vitatott és szívesen kutatott kérdés a *társadalmi tőke* és a gazdasági fejlődés kapcsolata. Már Tocqueville (Tocqueville [1993/1863]) felvetette, hogy az amerikai gazdaság fejlődése nagyrészt a virágzó civil társadalomnak köszönhető, ezt Putnam

(Putnam [1993], [2000]) és Banfield (Banfield [1958]) is megerősítették különböző kutatásaik során. Mancur Olson viszont épp az ellenkezőjét állítja, mondván a lobbik, kartellek, hálózatok csökkentik a gazdasági hatékonyságot, így a fejlődést is lassítják (Olson [1987]). A WVS tanulsága, hogy az alacsony jövedelmű országokban a politikai pártokban, szakszervezetekben, szakmai szervezetekben való részt vétel erős pozitív korrelációt mutat a gazdasági fejlődéssel, de ez a korreláció a gazdagabb országokban eltűnik. Pontosítsuk, mit is értünk a társadalmi tőke fogalma alatt!

A társadalmi tőke első ismert fogalma Lyda Judson Hanifantól ered 1916-ból, de azóta jelentése módosult. A közgazdaságtanba Loury vezette be, aki szerint a társadalmi tőke az erőforrásoknak a családi kapcsolatokban és közösségi társadalmi szervezetben rejlő készlete (idézi: Coleman [1994]). Ebben az értelmezési keretben a társadalmi tőke formái a bizalmon és a hatalmon alapuló viszonyok is.

Hasonló értelemben használja Bourdieu is a társadalmi tőkét, mint kapcsolati tőkét (Bourdieu [1998]).

Fukuyama meghatározása szerint a társadalmi tőke csoporttagok közötti informális értékek és normák megtestesített készlete, melyek lehetővé teszik, hogy a csoporttagok együttműködjenek (Fukuyama [2000]). Ha a csoporttagok bíznak abban, hogy a többiek is őszintén és megbízhatóan cselekszenek, kialakul köztük a bizalom. A bizalom lehetővé teszi a csoport hatékonyabb működését. Nála a társadalmi tőke és a bizalom egymás következményei.

A társadalmi tőke leginkább a civil társadalom intézményeiben képződik. A civil társadalom egyes vélekedések szerint az állam és a piac között helyezkedik el, ellátva azokat a funkciókat, melyre a másik kettő nem képes. Más elképzelés szerint az állam és a piac is a civil társadalomba beágyazott intézmények (Daubner- Horváth- Petró [2002]). A civil társadalom magába foglal vallási- és művészeti szervezeteket, oktatást, egészségügyet, rekreációt, szórakozást, sportot, társadalom- és környezetvédelmet, közösségi részvételt. Közösségi kötelekeket teremt, társadalmi kohéziót erősít, társadalmi tőkét hoz létre, viselkedési normákat nyújt. Épp emiatt is mérik a társadalmi tőkét olykor a civil társadalom hálójának nagyságával (pl. a WVS szervezeti tagságot és különböző szervezetek számára végzett ingyenes, önkéntes munkát mér). E módszerekkel kapcsolatban Fukuyama felveti, hogy egyrészt problematikus a minőségileg más szervezetek összesítése (pl. egy tekeklub és a mormon egyház egészen más típusú szervezetek), másrészt a módszer nem tudja számba venni a negatív és pozitív externáliákat (Fukuyama [1997]). Negatív externáliát okoz a társadalomra nézve

pl. a ku-klux kán típusú szervezetek léte, pozitív externália ered abból, ha valamely csoport tagjai a közösen osztott értékeket nemcsak csoporttagjaikkal szemben érvényesítik, hanem általánosan (pl. a puritánok a vallási közösségük által megkövetelt értékeket). Ezért Fukuyama javaslata, hogy a társadalmi tőkét inkább hiányával, diszfunkcióival lehetne-kellene mérni, mint a bűnözés, válás, drogabúzus, stb. mutatói.

Szintén vita tárgya, hogy a *kezdeti gazdasági fejlettség* milyen viszonyban áll a gazdasági növekedéssel. Az egyik oldal véleménye szerint a már gazdag országoknak könnyebb nagyobb fejlődést mutatni, mert ők uralják a világgazdaságot. Logikus ugyanakkor az ellenvélemény is: a kezdetben fejletlenebb országok tudnak nagyobb fejlődést mutatni, mert olcsóbb átvenni a technológiákat, mint kifejleszteni. A WVS adatai ez utóbbi nézetet támasztották alá.

Az endogén növekedési elméletekben két irányzat áll szemben egymással: Romer a kutatás-fejlesztésre fordított összegek fontosságát hangsúlyozza, Lucas az emberi tőkébe való befektetést. Inglehart a második mellett teszi le voksát, ugyanis különböző modellek tesztelésével arra jutott, hogy a legfontosabb tényezők a gazdasági növekedés kapcsán a kezdeti egy főre jutó GDP, a humán tőkébe való befektetés és a teljesítménymotiváció. E három elem az országok közötti különbségek 70%-át megmagyarázzák. Egy másik tanulmányban más tényezőket emelt ki, mint a növekedés legfontosabb tényezőit: a kommunista múlt és ortodox kultúrkörhöz tartozás - negatív irányban-, protestáns kultúrkörhöz tartozás, képzési részvétel - pozitív irányban-, valamint a kezdeti egy főre jutó GDP. (Inglehart- Baker [2000])

Inglehart módszertana kapcsán megjegyezzük, hogy néhány esetben célértékeket vizsgált (posztmaterializmus index képzésekor), néhol eszközértékeket (a teljesítménymotivációs index képzésekor), néhol attitűdöket (erre példát a későbbiekben látunk majd, a tolerancia mérése kapcsán). Legkülönösebb azonban a bizalom kérdéskörének vizsgálata. Ez az egyik legnépszerűbb elemzési terület az értékek és gazdasági élet kapcsán, ugyanakkor a bizalom igen sajátos és sajátosan kezelt érték. Lehet mind cél-, mind eszközérték, ugyanakkor a különböző kutatásokban nem azt vizsgálják, hogy megléte mennyire kívánatos az emberek szerint, hanem hogy ténylegesen mennyire van jelen az adott társadalmakban. Vagyis a bizalom jelenségét, mint a gazdaság szempontjából kívánatos, *értékes* változót elemzik, nem, mint *értéket*. Hogyan is definiáljuk a bizalmat?

Az *általános* (egyres szerzőknél: társadalmi) *bizalom* az olyan emberekbe vetett hit, akiket nem ismerünk, akik valószínűleg mások és másként gondolkodnak, mint mi.

A másokba vetett hit alapja az empátia, az arany szabály, hogy másoktól is azt várom, amit magamtól. (Uslaner- Badescu [2005]) Kérdőíves kutatásokban az általános bizalom szintjét azzal a kérdéssel mérik, hogy a válaszadó mennyire ért egyet az állítással, hogy „az emberekben általában meg lehet bízni”.

A *stratégiai bizalom* tapasztalatokon alapul, a családtagok, barátok, munkatársak iránt érzett bizalmat értjük alatta. Stratégiai bizalom szükséges ugyanakkor a korrumpált ügyletekhez is. (Uslaner- Badescu [2005]) A stratégiai bizalom mérésekor arra kérdezzük rá, hogy a válaszadó mennyire ért egyet az állítással, hogy „a barátokban/ családtagokban/munkatársakban... stb. általában meg lehet bízni”.

1.3. A boldogság és életminőség nyomában

1.3.1. A boldogság filozófiája

Ebben a fejezetben különböző filozófusok, pszichológusok és szociológusok boldogságra vonatkozó elméleteit, arról szóló gondolatait mutatjuk be. A gondolkodók kiválasztásának szempontja az volt, hogy láthatóvá váljék, milyen sokféle boldogság-felfogás létezik.¹

A boldogság kifejezést négy értelemben szokás használni. Ezek: elégedettség az élettel, a legnagyobb öröm tapasztalata, a sikeresség és végül a legmagasabb jó birtoklása. A gondolkodók különbözőképpen vélekednek arról, hogy a boldogság csak egy ideális állapot, avagy valós helyzet, hogy a boldogság szubjektív vagy objektív jelenség-e, hogy pillanatnyi vagy tartós, hogy a nyugalom állapota-e vagy szükséges hozzá a harc. Kérdés lehet, hogy minden szükséglet kielégítése szükséges-e beteljesedéséhez, hogy van-e kapcsolata a morállal, s hogy hogyan érhető el.

A korai görögök számára a boldogság először jelentette a szerencsét, majd az élvezeteket. (Tatarkiewicz [1976]) Demokritosznál vált az élettel való általános elégedettséggé. Az ő mércéje szubjektív, hiszen számára boldog élet az, amit az ember élvez. Tehát nemcsak külső körülményeken, a jó szerencsén múlik a boldogság, hanem az ember elméjén is. Ez az élvezet azonban nem a test és a vagyon nyújtotta örömeiből nyeri forrását. Álljanak itt az ő szavai: „A lelki derű a gyönyörben való mértéktartás és

¹ A boldogság történetéről és filozófiájáról számos könyv született, melyek e kérdést alaposan, kimerítően tárgyalják (Chekola-1975, Culbertson-1977, Jones-1953, Tatarkiewicz-1976, Wessman-1957, Wilson-1960) (Diener [1984]).

harmonikus élet folytán lesz az ember osztályrésze... a lehetséges felé kell figyelmünket fordítani, s a meglévővel megelégedni... nem szabad minden gyönyört, hanem csak a szépben való gyönyörködést választani... Sem a test, sem a vagyon nem teszi boldoggá az embereket, hanem az egyenesesség és sokoldalú értelmesség.” (Demokritosz [1996])

Arisztotelész (Arisztotelész [1975]) számára boldognak lenni (eudaimon) jól élni és jót tenni, a legértékesebb dolog birtoklása. Az elégedettség és boldogság viszonya nála fordított, mint Démokritosznál: az ember azért elégedett, mert boldog és nem azért boldog, mert elégedett. Itt a mérce objektív, a boldogság a létező legnagyobb javak birtoklása, hiszen a boldogság a legszebb és legkiválóbb minden dolog közül, s egyben a legkellemebb is. A helyes tevékenység és a helyes élet azonos a boldogsággal, mely „a teljes életnek az erény teljében való tevékenysége”. A boldogság tartalmát úgy határozza meg Arisztotelész, hogy a legpéldásabb görögök és poliszok életét és törekvéseit tartja szem előtt. Helyes értékek az „arany középutas” erények, mint a szelídség a düh és a halvérűség között, a bátorság a gyávaság és vakmerőség között, az áldozatkészség a szűkkeblűség és pazarlás között, stb.

A görög gondolkodók egyébként mind egyetértettek abban, hogy morális és racionális viselkedés kell a boldogsághoz. Még Epikurosz is azt mondja, hogy nincs élvezet, mely nem racionális, fennkölt és igazságos.

A sztoikusok célja a természettel harmóniában élni, mely elvezet az élet jó lefolyásához, a boldogsághoz. Úgy érhető el a boldogság, ha indulat nem zavarja a lélek nyugalmát. Az indulatok a vidámság, bosszúság, vágyakozás, félelem, melyek az ész segítségével elkerülhetőek. (SH atlasz)

A kereszténység számára a boldogság elragadtatottság. Ez az állapot elérhető a földön, ha nem most, az eljövendő mennyei királyságban. Csak vallási javak adnak igazi boldogságot, minden más csak illúzió. Ugyanakkor önmagában a vallási javak megléte sem elegendő, a boldogság eléréséhez Isten segítségére is szükség van. Hogyan is ír erről Szent Ágoston? Kiindulópontja, hogy mindannyian boldogok akarunk lenni. Mindenki boldog, aki azt birtokolja, amit akar. Ha rossz dolgot akar birtokolni, akkor viszont szerencsétlen lesz az ember, ha annak birtokába jut. És akkor is szerencsétlen lesz, ha ugyan jót birtokol, de azt elveszíti. Mely dolog birtoklására kell tehát törekedni az előbbieket figyelembe vételével? Olyanéra, mely örökké tart és nem a szerencse függvénye. Aki Istent bírja magában, az a boldog ember. Aki Istent keresi, abban kegyes Isten lakozik, de még nem boldog. Aki megtalálta Istent, abban kegyes lélek

lakozik és boldog is. Aki viszont eltávolodik Istentől, se nem boldog, se nem él Isten kegyében. (Szent Ágoston [1989])

A felvilágosodás korától kezdve lett az önkiteljesítésként értelmezett boldogság a központi érték az emberek számára.

A modern időkben egyre inkább összekapcsolódik, s lesz egymás szinonímája a boldogság, az elégedettség és az élvezetek. Csak az elégedett, aki boldog és az boldog, aki elégedett. Nyert tehát a szubjektív mérce. Locke írja például, hogy az étellel való elégedettség egyenlő az intenzív élvezetekkel.

Megjelennek az emberi gondolkodás történetében olyan filozófiák is, melyek szerint az ember természetes állapota a szenvedés. Ahogy Schopenhauer fogalmaz, „Az élet nem arra való, hogy átélvezzük, hanem hogy átessünk rajta és befejezzük.” Vagy máshol: „ha a fájdalomtól ment állapotunkhoz még az unalomnak hiánya is hozzájárul, lényegében elértük a földi boldogságot...a boldogság és élvezet olyan, mint a délibáb, mely csak messziről látható, s mihelyt közeledünk feléje, eltűnik; míg a fájdalom és szenvedés reális, közvetlenül magamagát képviseli ...arra, hogy ne legyen nagyon boldogtalan az ember, a legbiztosabb szer, ha nem kívánja, hogy nagyon boldog legyen.” (Bölcsességek könyve)

Freud szerint sem kivihető az örömelev programja, mely az ember számára kiszabja az életecél. Úgy fogalmaz, hogy a teremtés elve nem tartalmazza a szándékot, hogy az ember boldog legyen. Az örömelevtől hön óhajtott helyzet tartós fennmaradása langyos élvezetet kelt csupán. A kínterülés számos módozatát elemzi Freud: egyik lehetőség az örömelev átalakulása a szerényebb valóságelvvé, amely révén a nyugalom élvezete érhető el. Másik út, hogy megpróbáljuk szervezetünket befolyásolni, legdurvábban kemikáliákkal. További megoldási módok a jóga praxis, a kutatók és művészek libidóeltolása, a szépség vagy a szeretet útjának követése. A vallás technikája, hogy lekicsinyli az élet értékét. (Freud [1992])

Hankiss Elemér is e freudi szellemben elemzi a civilizáció történetét, mely szerinte arra irányul, hogy védelmet teremtsen, az otthonosság érzetét egy hideg és ellenséges univerzumban.(Hankiss [1997])

Nem mindenki osztja ezt a nézetet sem, így például Bitó László szerint univerzumunk és benne az ember úgy van megtervezve, hogy minél több élvezetet és örömet találjunk létezésünkben (Bitó [2004]).

Holmes véleménye egy harmadik megoldás: a világegyetem nem ellenséges, de nem is barátságos. Egyszerűen csak közömbös.

A klasszikus szociológusok közül Comte (Comte [1993]) úgy gondolja, hogy a boldogság forrása a jóra irányuló hajlamok legteljesebb működtetése. Ő azonban ezzel el is intézi, s hosszasan a kérdéstről nem értekezik, nem úgy, mint Durkheim (Durkheim [2001]). Számára a boldogság kérdése abban a kontextusban vetődik fel, hogy a civilizáció előrehaladtával vajon nőtt-e az emberek és társadalmak boldogsága. Megállapításai szerint a boldogság erőssége a valóságban korlátozott. Sem a túl intenzív, sem a túl gyenge tudati állapotok nem járnak gyönyörrel. Ha az inger túl gyenge, nem érezzük, ha túl erős, növekménye egyre kisebb hatású lesz, míg meg nem szűnik. Ráadásul a boldogság nem a gyönyörök összessége. Minden gyönyör válság, születik és elhal, az élet viszont folytonos. A gyönyör lokális, az élet viszont nem. A gyönyör mégis egyik eleme a boldogságnak. Leggyakrabban a gyönyör függ a boldogságtól: minden ránk nevet, ha boldogok vagyunk és elszomorít, ha boldogtalanok.

A boldogság természetéről azt vallja, hogy nagyjából az egészséges állapottal függ össze. Azt ugyan nem jelenthetjük ki, hogy minden kellemes állapot hasznos, de azért egy olyan organizmus sem maradhatna fenn, mely számára gyönyört okoznak ártalmas dolgok. Az egészség az átlagos aktivitásban van, az összes funkció harmonikus fejlődését feltételezi.

Mi korlátozza az emberi boldogságot?- teszi fel a kérdést Durkheim. A történelemben adott ember alkata, akinek adott a vérmérséklete, testi és lelki fejlettségének foka, s így létezik számára a boldogságának egy maximuma, melyen nem tud túllépni.

Manapság sok olyan gyönyörre vagyunk nyitottak, melyeket az egyszerűbb népek nem ismertek, de ki vagyunk téve szenvedéseknek is, mely azokat megkímélte. A vadember például nem ismerte a tevékeny élet örömeit, de nem érte utol az unalom sem. A civilizált népek élete változatos, ami gyönyörködtet. De a civilizáció a mozgékonyssággal együtt az egyformaságot is növeli, hisz monoton munkával terhel meg. Konklúziója szerint a civilizációval nem nő a boldogság szintje. A legegyszerűbb és legbonyolultabb lény is ugyanannyira boldog, ha megvalósítja természetét. A gyönyör, miképp a fájdalom is, viszonylagos. A férfi boldogsága nem ugyanaz, mint a nőé, az alsóbb rendű társadalmaké sem olyan, mint a Dürkheim korabelié. A boldogság viszonylagos erősségét azzal az erővel mérhetjük, amellyel általában az élethez különösen a magunk életformájához köt.

Csíkszentmihályi Mihály „Az áramlat” című könyvében foglalja össze boldogság kutatásainak tanulságait (Csíkszentmihályi [1997]). Megállapítja, hogy míg a boldogságot önmagáért keressük, a többi célunk csak azért fontos, mert feltételezzük, hogy majd boldoggá tesz bennünket. Mai korunkban egészségesebbek vagyunk, hosszabb ideig élünk és anyagi javak birtokában vagyunk, mégis számtalan ember érzi úgy, hogy elvesztegeti az életét, aggodalomban vagy unalomban él. Ugyanakkor a boldogságra való kapacitás nagy az emberiségben, a legtöbben életük legnagyobb részében jól érzik magukat. Ez logikus is. Amit szeretünk vagy nem szeretünk, úgy tűnik, velünk született. Az evolúció valószínűleg kigyomlálta azokat az embereket, akiknek nem örömet okozott az étel, a társaság, a hajlék. Nagyjából egyforma az a kör, amely örömet és bánatot okoz számunkra, viszont más a mérték, különösen a jó dolgoknál.

Kutatásai során Csíkszentmihályi kezdetben interjúkkal és kérdőívvel dolgozott, majd ESM (time sampling method) módszerrel. A kutatások eredménye szerint legszebb élményeink nem passzív, hanem aktív állapotban érnek bennünket, mikor testi vagy szellemi erőinket igénybe vesszük, s ráadásul nem is feltétlen kellemesek az adott pillanatban. A strukturált aktivitás nagyobb örömet okoz a strukturálatlannál, társaságban jobban érezzük magunkat, mint egyedül és a szabadidő többnyire jobb, mint a munka. Mindezt tudjuk, de a hogyanról nem tudunk sokat. Megtalálták az élvezet centrumot az agyban, de valójában sok biokémiai folyamat játszódik le a test minden részén, mikor boldogok vagyunk.

A boldogság nem külső eseményektől függ, magunknak kell ápolni. Csíkszentmihályi kulcsszava a tökéletes élmény. Erről sokféle helyzetben lévő ember számolt be, hogy csak a legszélsőségebbeket említsük: a festő alkotás közben, koncentrációs tábor volt rabja a táborban madárdalt hallva. A tökéletes élmény alapja a „flow”, az áramlat, vagyis amikor annyira feloldódunk abban, amit csinálunk, hogy minden más eltölpül mellette. Az élményt egyformán írják le nemtől, kortól és földrajzi helytől függetlenül az emberek.

Abban, hogy javítsunk életünk minőségén, az áramlat élmény segíthet. Mára az áramlat-kutatások tanulságai miatt egyes helyeken új tantervek készültek, átalakultak szabadidőtermékek, a bűnözők rehabilitációja és idős otthonok mindennapjai.

1.3.2. Életminőség- elégedettség- boldogság- jólét- jóllét: a kifejezések jelentése és egymáshoz való viszonyának tisztázása a társadalomtudományokban

A jóllét (well-being) szó a jólét (welfare) tágabb, eredeti értelmét jelenti. A jólét (welfare) egyszerűen a materiális értelemben vett jól-lét, mondhatni gazdagság. A jóllét (well-being) definíciója különböző lehet, de nagyjából (és előljáróban) a következő elemek alkotják:

- Létfenntartás
- Jó egészségi állapot (egyén és természeti környezete egyaránt)
- Jó emberi kapcsolatok (társadalmi kohézió, társadalmi támogató hálózatok is)
- Személy és tulajdon biztonsága
- Szabadság, fejlődési lehetőség

A felsorolt tényezők szoros kapcsolatban állnak az emberi alapszükségletekkel. Amennyiben operacionalizálni akarják, mérhetővé tenni a jóllét fogalmat, a kutatott dimenziók a szükségletek felosztásához igazodnak, miként azt később látni fogjuk.

A jóllét (well-being) és életminőség (Quality of Life- QOL) egyértelműen egymás szinonimájának tekinthető. A boldogság jelentése azonban nem teljesen ugyanaz, mint a másik kettőé. Ennek oka, hogy a boldogság szó valahogy definiálhatatlan. Az előző fejezetben mutattuk be, mily sokféleképp értelmezték-értelmezik a filozófusok és szociológusok a kifejezést. A hétköznapi emberek pedig meg sem próbálják definiálni, vagy nem tudja, de homályosan érzi mégis, mit jelent, és az is lehet, hogy mindenki számára más a jelentése. Az viszont biztos, hogy –a mi kultúránkban legalábbis- a boldogság az emberek fő célja az életben. Az életminőség összetevőit ezzel szemben pontosan meg tudjuk határozni, s ennek alapján mérni is. A dolgozatban az életminőség és jóllét kifejezéseket a boldogság valamiképp mérhetővé tett, operacionalizált formáinak tekintjük.

Érdekesen, s az előbbiekhöz némiképp hasonlóan alakul az elégedettség és a többi tényező viszonya. Az életminőséget, legalábbis annak szubjektív oldalát elégedettséggel szokták mérni, tehát ezek azonosnak tekinthetők. Az életminőség objektív oldala és az elégedettség már nem biztos, hogy egybeesik. Ráadásul vannak kutatások, melyekben rákérdeznek az emberek elégedettségére és boldogságára is. Ezek általános tapasztalata, hogy az elégedett emberek aránya nagyobb, mint a boldogoké (Lengyel-Hegedűs [2002]). Ennek a jelenségnek oka lehet, hogy a kérdezettek a boldogságot inkább a

családdal, az elégedettséget pedig az intézményekkel, a munkával hozzák összefüggésbe, amennyiben nincs konkrétan megadva, hogy mivel kapcsolatos elégedettségről van szó az adott kutatásban (Lengyel-Janky- idézi Fekete [2006]).

1.3.3. Az életminőség mérése

A jólétet a 20. században először az írástudás arányával, a járványok feletti kontroll mértékével, az éhezés eltűntével mérték, majd a jövedelemmel és jövedelem-egyenlőtlenséggel. A 60-as évektől a nyugati társadalmakban, amikor kezdték felismerni a gazdasági növekedés határait, amikor kezdett megjelenni a posztmaterialista értékrend ezeken a helyeken, a jólétnek egy tágabb értelmezése kezdett kialakulni és ezzel együtt igény a kutatási módszerek változására is. Ebben az időszakban indult az un. Társadalmi jelzőszámok Mozgalma (Social Indicators Movement), mely megnyilvánult konferenciák szervezésében, kutatóközpontok létrejöttében, kutatási programok szervezésében (mint az Eurobarométer-kutatások vagy a svéd és német jóléti-kutatások), fontos könyvek megjelenésében (Andrews, Glatzer, Campbell és Estes könyvei), szupranacionális programok létrejöttében (World Development Report, Social Indicators of the Development of the World Bank) és a Social Indicators Research folyóirat megalakításában. (Veenhoven [1996]) Jelenleg is folyik az OECD Global Projectje, mely a fejlődés és az életminőség mérésének jobb mutatóit szeretné kidolgozni, s mely keretében a KSH tavaly egy több, mint 300 elemből álló mutatórendszert dolgozott ki és bocsátott társadalmi vitára (megtekinthető a KSH honlapján).

A társadalmi jelzőszámok és az életminőség egymáshoz való viszonya nem tisztázott, ahogy az életminőség és boldogság viszonya sem. (Hankiss-Manchin [1977])

Egyes kutatók szerint azonos a két kutatási irány (társadalmi jelzőszám és életminőség), mások egyikre vagy a másikra helyezik a hangsúlyt, de létezik olyan megkülönböztetés is, hogy a jelzőszámok inkább a makroszint és az objektív létfeltételek mérésére irányulnak, míg az életminőség a mikroszintet és a szubjektív elemeket is bevonja vizsgálódásának körébe. (Fekete [2006])

A boldogságkutatás saját folyóirata a Journal of Happiness Studies és adatbázisa a World Database of Happiness.

Szubjektív és objektív életminőség

Az életminőségnek megfogalmazható egy objektív és egy szubjektív oldala. Az objektív az ember életfeltételeinek együtteséből áll elő, míg a szubjektív oldalt az objektív feltételekhez fűződő érzések, az objektív feltételek személyes értékelése eredményezi.

A két elem, azaz a szubjektív és objektív életminőség egymáshoz való viszonya vitatott. Egyesek szerint a szubjektív mutatók csupán helyettes, proxy mutatók, más vélekedés szerint önmagukban is képesek képet adni az emberek elégedettségéről. (Hankiss [1977]) Harmadik vélemény, hogy együttesen határozzák meg a jóllétet: „... az egyének és csoportok életminőségét ...az egyes életfeltételek és a szubjektív közérzet komponenseinek összessége ...határozza meg. Életfeltételek alatt a megfigyelhető, érzékelhető életkörülményeket értjük...szubjektív közérzet alatt az érintett saját értékelését...elsősorban az elégedettség tartozik ide, de olyan általános kognitív és emocionális tartalmak is, mint a remény és szorongás, boldogság és magányosság, elvárások és igények.” (Fekete [2006], Utasi [2006], Allardt [1986])

Veenhoven értelmezésében az objektív életminőség mérése során a feltételeket vesszük számba, a szubjektív kapcsán a gyakorlatra koncentrálunk. (Veenhoven [1996])

Allardt szerint a jóllét objektív mutatóinak megállapítása szakértők feladata, a szubjektív mutatók pedig az érintettek megkérdezéséből származtathatók. (Allardt [1986])

A svéd kutatási modell (Erikson-féle) objektív, az amerikai kutatások szubjektív alapúak (Cantril, Andrews és társai). Az objektív és szubjektív életminőség között eddig nem találtak pozitív kapcsolatot.(Erikson [1986])

Vannak, akik megpróbálják szintetizálni a szubjektív és objektív elemeket kutatásaik során (Allardt, Utasi, Zapf, Veenhoven). Nézzük meg alaposabban e kutatások logikáját!

Allardt egy alapvető szükségletekből kiinduló rendszert dolgozott ki. (A Comparative Scandinavian Welfare Study kutatás folyt az ő rendszere alapján) Ezek a szükségletek a having (materiális és nem személyes szükségletek), loving (szociális szükségletek), being (személyes fejlődés szükségletei) (a kifejezések fordítása: Fekete [2006]). Mindháromnak vannak objektív és szubjektív indikátorai.

1. A „having” szükséglet elemei a táplálkozás, levegő, bűnözés elleni védelem, környezet, betegségek.

2. A „loving” szükséglet alkotóelemei: barátság, kapcsolatok a családban, a helyi közösségekben, szervezetekben, munkahelyen; ezen kapcsolatok mennyisége és erőssége.

3. A „being” dimenzió elemei a társadalomba való integráció, harmónia a természettel, az elidegenedés mértéke, az egyén önkiteljesedése, az, hogy az egyén mennyire befolyásolja élete döntéseit, hogy milyen a politikai és szabadidős aktivitása, van-e lehetősége értelmes életre, élvezi-e a természet adta lehetőségeket

Utasi ezt a szerkezetet módosította kutatásában úgy, hogy a „loving” kategóriát kettéosztotta az erős kötelekekre és a társadalmi integrációra (szeretet/közéletiség).

Erikson az objektív-szubjektív szópár helyett a leíró-értékelő kifejezéseket javasolja. Egy leíró-típusú kutatási megközelítés azt tűzi ki célul, hogy felmérje az erőforrásokat, melyek felett az egyén rendelkezik. Ilyen erőforrások lehetnek a pénz, tudás, fizikai energia, társadalmi kapcsolatok, biztonság, stb. Ebben az elméleti koncepcióban nem szükséges ismerni az egyéni szükségletek tartalmát. Korlátja azonban, hogy egyes igényeink és azok kielégítésének módja nem nevezhetők erőforrásnak, illetve nem fogyaszthatók. Ilyenek a tér iránti igény vagy a jó egészség. Ráadásul egy-egy erőforrás kontextustól függően más értékkel bírhat, mint például a jogi végzettség egyes helyeken nagyon értékes lehet, míg máshol hasznavehetetlen. Az értékelő kutatások kiindulópontja a szükséglet. Ezekben a kutatásokban a szükségleteket és azok kielégítésének szintjét mérik. (Erikson [1986])

Az objektív és szubjektív életminőség mérése makro- és mikroszinten

A statisztikusok **makroszinten**, azaz a társadalom szintjén az életminőség kérdéskörét két oldalról közelítették. Egyrészt forrásindikátorokkal (javak rendelkezésre állásával), mint az egy főre jutó jövedelem, lakótér, stb. Másrészt visszacsatoló indikátorokkal (következmények), mint az iszákosok, öngyilkosok, gyomorbetegségek számával, a bűnözés mértékével.

Komplexebb mutató például a Borda index, mely az egészség és oktatás színvonalából (indikátorok a várható élettartam és az írni-olvasni tudás mértéke) és az egy főre eső magánfogyasztásból képzett mutatószám az életminőség mérésére.

Vannak törekvések a GDP helyett egy ahhoz hasonló, de teljesebb mutató képzésére, ilyenek például a NEW (Net Economic Welfare), a Daly-Cobb féle ISEW

(Index of Sustainable Economic Welfare), a GPI (Genuin Progress Indicator) Cobb-Jackson-Marks-tól és az UNDP által kidolgozott HDI (Human Development Index).

Valamennyi eddig említett mutató objektív természetű. A makroszintű szubjektív mutatónak tekinthető Inglehart szubjektív jóllét indexe (Inglehart [1997]), melyet a mikroszintű adatok összesítéséből képzett.

Az életminőség mérése **mikorszinten** többnyire egy- és sok kérdéses kérdőívekkel történik. Ha a boldogság mérése a cél, annak leginkább objektív eszköze az agyhullámok mérése, de vannak, akik a megfigyelt társadalmi viselkedéssel (pl. aktivitás, barátságosság) vagy megfigyelt nem verbális viselkedéssel (pl. mosoly) mérik a tapasztalt boldogságot. (Frey-Stutzer [2002] Mind a boldogság, mind az életminőség mérésének leggyakrabban alkalmazott módszere azonban a kérdőívezés, ahol a kérdések természete dönti el, hogy objektív vagy szubjektív mérőeszközzel van-e szó. A szubjektív életminőség mutatói általában skálák, azaz egy-egy állítással való egyetértést vagy esetleg egy-egy terület értékelését a skála egy pontjának kiválasztásával végezheti el a válaszadó. Ezen kívül gyakran képeznek indexeket is a kutatók.

Az Experience Sampling Method (ESM) során a kutatásban résztvevők egy elektronikus személyi hívó random jelzései által meghatározott időpontokban feljegyzik, hogy éppen mivel foglalkoznak és azt milyen érzelmi állapotban teszik az alanyok.(Csíkszentmihályi [1997])

Néhány példa az *egy-ítemes* skálákra, melyek valamennyien szubjektívek:

Cantril kutatásában a válaszadónak egy kilencfokozatú létrán kellett elhelyezni magát, melynek legmagasabb foka azt jelezte, hogy a lehető legjobb élete van a kérdezettnek, az alsó pedig, hogy a lehető legrosszabb.

Az instrukció a következő volt: „Mindannyian várunk az élettől bizonyos dolgokat. Az ön életében mi számít igazán? Mik a reményei, vágyai a jövőre? Más szavakkal, hogyan képzelné az életét tökéletes esetben, mikor mondaná magát boldognak. Ne kapkodjon, idő kell ehhez a válaszhoz! (megengedett még: mik az álmai, vágyai, reményei, mi hiányzik, tilos: mi más?)

Most a másik oldalról: mik a félelmei, aggodalmai a jövővel kapcsolatban. Képzelve el a jövőt a lehető legrosszabb fényében, milyen lenne akkor az élete...”

Ezután a kérdező mutat egy kilencfokozatú létrát, melyen le-fel mozgatja az ujját és kérdi, hogy „Hol helyezkedik el most ön az előbbi szempontok szerint e létrán?” (Easterlin [2003])

Andrews és társai kutatásában az alanyok a kérdésre, hogy mennyire érzik boldognak magukat, hét válaszlehetőség közül választhattak Ezek a rettenetéstől az elragadtatottig (delighted) terjedtek. (Diener [1984])

A *többkérdéses, több ítemes* kérdőívek szerkezete függ attól, hogy a kutató milyennek gondolja a szubjektív jóllét struktúráját. Vitatott, hogy ez a struktúra eltér-e a különböző kultúrákban és a különböző életszakaszokban (ahogy azt például Cutler véli), vagy viszonylag homogénnek tekinthető (Andrews és Inglehart szerint). (Diener [1984])

Ha még el is tekintenénk az elégedettségi területeket különbözőségeitől, az egyes elégedettségi területeket konkrétan mérő kérdések mindenképpen különböznek az eltérő kultúrákban. Így például a jövedelmi viszonyok kapcsán a fejlődő országokban érdemes megkérdezni az alapélelmiszerekhez való hozzájutás lehetőségét, míg a fejlett országokban ez felesleges, stb.

A több-ítemes kérdőívek elemzésének problémája, hogy a válaszok nehezen összegeezhetőek, hisz nem igazán összemérhetőek az egyes területek.

Néhány példa a több kérdéses skálákra:

Bradburn (Diener [1984] és EVS-kutatások) az ABS-ét (Affect Balance Scale) az emocionális állapot mérésére fejlesztette ki. Kérdései:

Az elmúlt néhány héten érezte-e, hogy

-valami különösen érdekli, izgalomba hozza

-annyira izgatott, hogy nem tud egy helyben ülni

-büszke, mert valaki megdicsérte valami miatt, amit tett

-nagyon magányos, elszigetelt más emberektől

-nagyon örül, mert befejezett valamit

-unatkozik

-feldobott, hogy az élet gyönyörű

-nagyon boldogtalan vagy depressziós

-a dolgok a maguk útján mennek

-zaklatott, mert valaki kritizálta

Erikson (1968) az általa vezetett kutatásban („Swedish Level of Living Surveys”) az alábbi dimenziókat és indikátorokat alkalmazta (Erikson [1986]):

1. dimenzió: egészség és hozzáférés az egészségügyi ellátáshoz

indikátoraiok: tud-e 100 métert sétálni, futni probléma nélkül, tud-e lépcsőn menni probléma nélkül, milyen gyakran jár orvoshoz

2. dimenzió: foglalkoztatottság és munkakörülmények

indikátorai.: munkanélküliségi tapasztalatok, pszichikai igény a munkára, elmehet-e napközben munkahelyéről a válaszadó

3. dimenzió: gazdasági erőforrások

indikátorai: jövedelem, vagyon, tulajdon, előre nem látott kiadásra egy héten belül tud-e pénzt szerezni a kérdezett

4. dimenzió: képzettség és képességek

indikátorai: oktatásban eltöltött évek, képzettség

5. dimenzió: lakáskörülmények

indikátorai: szobánként hány ember, kellemesség

6. dimenzió: élet és tulajdon biztonsága

indikátorai: erőszaknak és rablásnak való kitettség

7. dimenzió: rekreáció, kultúra

indikátorai: vakáció utak, szabadidős tevékenységek

8. dimenzió: család és társadalmi integráció

indikátorai: családi állapot, barátokkal, rokonokkal kontaktus

9. dimenzió: politikai erőforrások

indikátorai: szavazás a választásokon, szakszervezeti-és párttagság

(vélemény formáló aktivitás)

A bradburni skála szubjektív, az eriksoni kérdések objektívek, Zapf, Allardt és Veenhoven kutatásai mind objektív, mind szubjektív elemeket tartalmaznak.

Néhány fontos kérdés és probléma a szubjektív életminőség mérésével kapcsolatban

1. Mi zajlik az emberben, mikor értékel? Milyen irányú a kapcsolat a globális jóllét és az egyes elégedettségi területekben tapasztaltak között?

Az egyik lehetséges megközelítés, hogy sok kis örömből, boldog pillanatokból tevődik össze a boldogság, azaz lentről fel (bottom up) irányú összefüggés van az általános elégedettség és a részterületeken (domains) tapasztalt elégedettség között. Így gondolkoznak az utilitáriusok: szerintük úgy értékeljük életünket, hogy egy mentális kalkulussal összegyűjtjük a jó és rossz tényezőket és egyenleget készítünk.

A másik lehetőség, hogy ha egy ember boldog, az apró pillanatok is jól éli meg. Ez a gondolat visszanyúlik Demokritoszhoz. Ilyenkor az értékelés iránya fordított, fentről lefelé tart (top down). Ebben az esetben például azért szeretem a munkám, mert jól érzem magam. (Diener [1984], Veenhoven [1996])

Diener (Diener [1984]) szerint mindkettő mechanizmus működik bennünk, a kérdés további vizsgálódásokat igényel.

2. Az előbbivel részben összefüggő probléma, hogy a különböző elégedettségi területeken tapasztaltak nehezen összegeezhetőek, hisz nem összemérhetőek. Erikson például az összegzés során egyenlő súlyokkal számolt, illetve volt, ahol csak faktoranalízis után vont össze területeket. Ezen kívül törekedett különböző típusok felállítására a pareto optimum elvét alkalmazva. Például ha egy típus tartalmazza egy másik típus valamennyi problémáját és még azon is kívül vannak problémái, akkor az problematikusabbnak tekinthető. (Erikson [1986])

3. A szubjektív jóllét állapot függvénye-e vagy a jellemé? Mennyire tartósak a tapasztalt állapotok?

Ezek a kérdések fontosak abból a szempontból is, hogy hogyan javíthatunk életminőségünkön? Hiszen ha a boldogság személyiség-függő, az életkörülmények javulása nem vezet nagyobb elégedettséghez, a személyiség-fejlesztés a járható út.

Veenhoven vizsgálta, hogy a boldogság mennyire stabil időben, szituációkban és mennyire bensőnkől eredő. Azt találta, hogy a boldogság gyakran változik, abszolúte is, és relatíve is. Azaz könnyen előfordul, hogy boldog emberből boldogtalan lesz és az is, hogy nagyon boldogból csak enyhén boldog.

Van egy társadalmi változata is ennek az elméletnek, a folklór elmélet. Eszerint némely nép boldogabb, mint mások, így pl. az angolszászok a latin népektől. Veenhoven e téren is folytatott kutatást de nem talált bizonyítékot az állításra. Vizsgálati módszere az volt, hogy összehasonlított egy adott országban élő emigráns és „bennszülött” népcsoportokat. A folklór elmélet igaza esetén a bevándorlóknak az anyaországi eredményekhez hasonló elégedettségi szintet kellett volna produkálnia, de nem ez történt. (Veenhoven [1996])

Ezekkel az eredményekkel a kérdés nem eldöntött, hiszen például Suh, Diener és Fujita egy kétéves kutatásban időbeli állandóságot találtak a boldogság szintjében. (Suh et al. [1996])

4. Mennyire őszintén válaszolnak az alanyok? Az életminőség-kutatások önjellemzésekre épülnek, s ha egy kultúrában illik boldognak lenni, lehetséges, hogy a válaszadó tagadni fogja boldogtalanságát. Ennek a kételynek az eloszlatására Wilson pszichológusok és kollégák véleményével vetette össze a válaszokat, Bradburn és Robinson (Diener [1984]) más mutatókkal, mint a depresszió vagy az önbecsülés.

Valamennyien találtak összefüggést az önjellemzés eredményei és a kontrolltényezők között, azaz elmondhatjuk, hogy igenis őszintén válaszolnak a kérdezettek.

5. A kérdőív rossz szerkesztése félrevezető eredményekre vezethet. Legegyszerűbb példával élve: ha a válaszadó anyagi körülményei iránti kérdések után következik az étellel való elégedettség kérdése, lehet, hogy az előbbivel kapcsolják össze az utóbbit. (Easterlin [2003])

1.3.4. Boldogság a közgazdaságban

A közgazdaságtan számos vizsgálati kérdésének bemutatását Adam Smith munkásságából indulva lehetséges (és talán azt is mondhatjuk, hogy szokás) megközelíteni. A boldogságét azonban érdekesebb a szintén klasszikus közgazdász és filozófus, *John Stuart Mill* (J.S. Mill [1980(1864-65)]) gondolataival. Ő a liberalizmus atyja és az utilitarizmus atyjának tanítványa. A hasznosság szemlélet azóta is dominálja a közgazdasági gondolkodást, Mill szabadságról vallott nézetei pedig megtermékenyítőek a mai napig mind az elmélet, mind a gyakorlat szintjén.

Az utilitarizmus célja a „lehető legnagyobb boldogság a lehető legtöbb ember számára”. Mit jelent a haszonelvűség? Epikurosnál magát az élvezetet a fájdalommentességgel együtt (ezt nevezi Jeremy Bentham, J. S. M. mestere a legnagyobb boldogság elvének.) Epikurost sokan azzal vádolták, hogy e gondolattal disznókká alacsonyítja le az embert. Mill válasza erre, hogy az a disznó, aki azt tételezi fel, hogy az ember csak olyan élvezetekre képes, mint egy disznó. Egy alapvető ponton eltérnek azonban Mill nézetei Epikurostól, méghozzá a szellemi élvezetek felsőbbrendűségének kérdésében. Ezeket Epikurosz is magasabb rendűnek ítélte ugyan, de csak tartósabb, veszélytelenebb és kevésbé költséges mivoltuk miatt. Mill számára az értelem, érzelem és képzelet élvezetei, valamint az erkölcsi érzések önmagukban nagyobb értékűek a pusztán érzéki élvezeteknél. (E gondolat köszön vissza differenciáltabb formájában a modern-posztmodern, materialista- posztmaterialista értékek megkülönböztetésében.) Hogy mi az értékesebb élvezet, azt csak az döntheti el, aki megtapasztalta mindkettőt. Márpedig ezen emberek közül kevés egyezne bele, hogy kiélvezze az állatok valamennyi élvezetét, ha cserébe le kellene mondania minden magasabb rendű élvezetről. (J. S. M. megjegyzi azonban, hogy a nemesebb érzésekre való képesség gyöngé palánta az emberekben, mely könnyen elsorvad, ha az érintettek foglalkozása vagy a társaság, melybe kerülnek, nem kedvez a gyakorlásuknak)

Mi a boldogság Mill értelmezésében? Az ekstázis pillanatai egy olyan létezés folyamatában, melyet kevés és átmeneti fájdalom, sok és különféle (főleg aktív) élvezet jellemez és ami azon alapul, hogy azt kell az élettől várni, amit az adni képes. Ahhoz, hogy ez az állapot mindenki által elérhető legyen, megfelelő társadalmi berendezkedés és nevelés szükséges.

A szabadságot Mill nem, mint akaratszabadságot, hanem polgári, társadalmi szabadságot vizsgálja. Korának jellemző hibájául rója fel a társadalom zsarnokságát, mely leigázza a lelket. (A nép akarata is csak a nép nagyobb, még inkább aktívabb részének akaratát jelenti.) Az általa megfogalmazott alapelv, mely alkalmas a társadalom egyénnel szembeni ellenőrző és kényszerítő tevékenységét alátámasztani az önvédelem elve. Azaz visszatartani vagy kényszeríteni nem lehet valakit azért, mert ez jobb lenne számára, boldogabb lenne tőle. Ezen indokok alapján csak kérni, rábeszélni, meggyőzni lehet.

Az emberi szabadság hatókörét, terepét azon tevékenységek jelentik, melyek csak az adott egyénre vannak hatással. Az emberiség is többet nyerne vele - állítja Mill-, ha eltűrné, hogy mindenki úgy éljen, ahogy neki tetszik, mintha kényszerítené, hogy úgy éljen, ahogy a többieknek tetszik.

A szabadság körein belül kettőt nevesít: a gondolat-, szólás-, és írásszabadságot (ez egy) és az egyéniség szabadságát. Ez utóbbinak a megőrzése és fejlesztése azért fontos, mert ezáltal válik minden ember értékesebbé a maga és így képessé arra, hogy értékesebb legyen mások számára is. Minél több élet van az egységekben, annál több lesz az egységekből álló egészben. J.S. Mill úgy látja, hogy az energikus jellemek, melyekkel a korábbi fejlődési szakban a társadalmaknak küzdelmet kellett vívni a megzabolázásuk érdekében, kifogyóban vannak. Csak az üzlet világában találhatók meg. (J.S. Mill [1980(1864-65)])

A klasszikusokat követően a boldogság kérdése perifériára sodródott, illetve helyette inkább a (tőle nem teljesen független) hasznosság kérdése került a vizsgálódások középpontjába. A boldogsággal összefüggő bizonyos kérdések ugyanakkor folyamatosan felmerültek a közgazdaságtanban. Így például elsőként *Pigou* különböztette meg a jólét és a jóllét fogalmait, azonban ő még azt gondolta, a kettő összefügg egymással és a közgazdaságtannak csak a jólét kérdéseivel kell foglalkoznia (*Pigou* [1924]).

Abramovitz szerint nagyobb jólét magasabb elvárásokat támaszt, így az elégedettség nem növekszik párhuzamosan a gazdagsággal. Hasonló *Homans*

véleménye, aki szerint minden vágy kielégítése másikat szül. *Duesenberry és Marx* rámutatott, hogy az elégedettség a relatív jövedelemmel függ össze. Marx példájával élve egy ház lehet kicsi vagy nagy, ha a környéken mindenkié olyan, tulajdonosa megfelelőnek érzi azt, de ha palota épül ugyanott, az elégedettség érzet egész bizonyosan csökkenni fog. (Easterlin [2003])

Veblen (1899) arra hívta fel a figyelmet, hogy a fogyasztás társadalmi aktus. „A dologtalan osztály elmélete” című művében részletesen foglalkozott a fogyasztás miértjének és mikéntjének kérdéseivel, s mutatott rá elsők között a státuszfogyasztás és a manipulált fogyasztás jelenségére. (Veblen [1899])

Galbraith (1958) a „The Affluent Society”-ben jegyezte meg, hogy a gazdagok gyakran rossz célra használják vagyonukat és egyébként is számos módon teszik bolonddá magukat, akár az egyének, akár a nemzetek szintjén. Központi állítása szerint a bőség társadalmában az igények a kielégítésük folyamatában teremődnek meg, output és reklámvezérelt módon. (Galbraith [1958])

Scitovsky Tibor „Az örömtelen gazdaság” című könyvében elemezte az amerikai társadalom fogyasztási és termelési szokásait. Elméletében az élvezetek, örömök pszichológiai természetéből indul ki, melyet a kellemetlenség megszűnésének érzésével azonosít (az aktivációs szint/arousal optimum felé való elmozdulásával). A komfortérzet a kényelmetlenségtől való mentességet jelenti, az optimumhoz közel eső aktivációs szintet, ami viszont unalomhoz vezet. Az amerikai társadalmat jellemző puritán szellem ráadásul véleménye szerint a fogyasztást csak akkor fogadja el, ha produktív természetű (pl. jó az egészségnek), de elveti, ha csak öröm-célú. Az oktatási rendszerben is elsősorban termelési célú ismereteket tanítanak, olyat, ami a stimuláció, az újdonság élvezetéhez szükséges, azaz a minőségi fogyasztáshoz, nem. Ezen tényezők együttes hatásával magyarázta Scitovsky, hogy a nemzeti jövedelem töretlen emelkedése ellenére az amerikai emberek örömtelen életet élnek. (Scitovsky [1990/1976])

Valamennyi említett szerző a növekvő vagyon ellenére tapasztalható stabil vagy akár hanyatló elégedetlenségi szint kérdéskörét feszegette, melyet később a „*boldogság paradoxonai*” elnevezéssel illették. A téma az empirikus kutatások és a figyelem középpontjába igazán Brickman és Campbell 1971-es cikkével (Hedonic Relativism and Planning the Good Society) került. (Bruni- Porta [2005])

Tekintsünk át néhány kutatási eredményt!

A Gallup-felmérések az 1970-es években, az USA-ban azt találták, hogy a gazdagok között négyszer annyi boldog ember van, mint a szegények között. (Easterlin [2003]) Ez a szám nagynak tűnik, de ezt az eredményt cáfolni látszik számos más kutatás, mely ugyan pozitív, de gyenge kapcsolatot talált a kettő között. (Ahuvia - Friedman [1998], Andrews - Withey [1976], Diener et al. [1985], Diener et al. [1993], Campbell et al. [1976], Clark - Oswald [1994], Larson [1978])

Több kutatás jutott arra a következtetésre, hogy adott országon belül a magasabb jövedelműek magasabb boldogságszintről számolnak be, de a boldogságérzet tapasztalt növekedése a jövedelem növekedésével csökkenő mértékű, azaz érvényesül a csökkenő határhaszon elve. (Ahuvia - Friedman [1998], Di Tella et al. [2001], Diener - Oishi [2000], Diener - Fujita [1995]) A szegényebb országokban ugyanakkor a tapasztalatok szerint erősebb a korreláció a jövedelem és a boldogság között. (Veenhoven [1991])

Diener kutatási eredményeiből megtudhatjuk, hogy a nagyon gazdag emberek idejük 77%-ban érzik magukat boldognak, míg az átlagos anyagi helyzetűek 62%-ban. Meg kell még jegyezni, hogy egyetlen megkérdezett sem hitte, hogy a pénz boldogít. (Csíkszentmihályi [1997])

Az országok közötti viszonylatban is kimutattak kutatások a jövedelem és a szubjektív jóllét közötti pozitív kapcsolatot (Cummins 1998-ban; Diener & Fujita 1995-ben, Schyns 1998-ban: Ahuvia [2005]). R. Inglehart a WVS elemzése alapján azt találta, hogy e téren is érvényesül a csökkenő határhaszon elve, azaz a gazdagabb országokban magasabb ugyan a szubjektív jóllét szintje, de egyre csökkenő mértékben. Ráadásul bizonyos jövedelem szint felett az összefüggés már nem állítható fel. (Inglehart [1997])

A boldogságérzet időbeli alakulását vizsgálta Campbell 1981-ben, s arra az eredményre jutott, hogy egy adott ország jövedelme hiába nő, nem számolnak be nagyobb boldogságról az emberek. A gazdagok ugyan általánosságban boldogabbak, de a boldogságérzet nem növekszik a további gazdagodással. (Diener [1984]) Hasonló eredményre jutott Easterlin is, aki az USA-ban, a háború utáni évtizedekben végzett kutatásai során stabil elégedettségi szintet tapasztalt, noha a nemzeti jövedelem ez időszakban megduplázódott. (Easterlin [2003])

Veenhoven egy 2006-os cikkében számos adattal próbálta alátámasztani, hogy igenis nő az emberek általános elégedettség érzése a gazdasági növekedéssel. (Veenhoven- Hagerty [2006]) A vita végére nem került pont, ugyanakkor a kérdés rendkívül fontos gyakorlati következményekkel jár. Amennyiben ugyanis az

életminőséget elsősorban az emocionális tényezők határozzák meg, s nem a gazdaságiak, akkor az az állami-politikai beavatkozás, mely ezen gazdasági tényezők befolyására irányul, nem sokat ér.

Tovább árnyalja a képet, hogy nem csupán a jövedelem, hanem a jövedelmi egyenlőtlenségek szintje is erősen befolyásoló jellegű a tapasztalt elégedettségi szintekben. Ezt is többen megállapították kutatásaikban (Morawetz, Liang, Diener). (Diener [1984])

Milyen elméleti magyarázatok születtek az említett jelenségek kapcsán?

- *Adaptáció.* Az emberek hamar hozzászoknak új életkörülményeikhez. Megfigyelhető például a lottó nyerteseknél, hogy egy átmeneti eufórikus idő után a boldogságszintjük visszaáll az eredetihez közeli állapotra (Frey-Stutzer [2002]). Az adaptáció érhető tetten a fogyasztói igények spiráljában (minden kielégülés új igényt szül) és a Kahnemann által hedonikus mókuseréknek nevezett jelenségben (az ismétlődés csökkenő örömszintet eredményez) (Kahnemann [1999])
- *Megbirkózás.* A folyamat az adaptációhoz hasonló, csak ellenkező irányú, az embereknek azon kapacitására utal, hogy a szerencsétlen eseményeken túl tudnak lépni. Példa a jelenségre a balesetben mozgássérültté vált emberek boldogságszintjének alakulása, mely a kezdeti mély zuhanás után, kúszni kezd felfelé. (Frey-Stutzer [2002])
- *Aspiráció.* Frey szerint az aspirációs szint a remények és várakozások függvénye. (Frey-Stutzer [2002]) Michalos 'többszörös diszkrepancia' elmélete szerint amink van, azt hasonlítjuk ahhoz, amit akarunk, amink volt, amiket a múltban akartunk, amik másoknak vannak és amiket mások akarnak. Ha kicsi a diszkrepancia e tényezők között, akkor vagyunk elégedettek. (Michalost idézi: Veenhoven [2000]) Kahnemann kielégülési mókuseréknek nevezi azt a jelenséget, hogy a jövedelem növekedésével nő az aspirációs szint is. (Kahnemann [1999])
- *Társadalmi összehasonlítás /referencia csoport.* Az emberek másokhoz hasonlítják magukat, és az elégedettségük szempontjából nem mellékes, hogy kikhez. Ha valaki a felette álló csoporthoz viszonyítja magát, relatív deprivációt fog érezni, ha vele azonos vagy tőle alacsonyabb státuszú csoporthoz, akkor elégedettséget. A referencia csoport választással megmagyarázható, hogy azokban az országokban, ahol nagyobbak a jövedelmi egyenlőtlenségek, miért

nagyobb a boldogtalanság. E helyeken jobban érzi megfosztottságát az egyén, s ez nemcsak a jövedelmi helyzettel való elégedetlenségben nyilvánul meg, hanem kisugározódik egész életével kapcsolatos véleményére. A globalizáció jelenségével párhuzamosan ráadásul egyre több ember referencia pontja globális szintre emelkedik, s mérik saját életszínvonalukat az amerikai társadaloméhoz.

- *Az érzékelés hibái, érzelmek racionalitáscsökkentő hatása.* A pszichológiai közgazdaságtan (vagy gazdaságpszichológia) érdeklődési körébe tartoznak azok a jelenségek, melyek során divergencia figyelhető meg a szubsztanciális értelemben vett hasznosság és a preferenciák között. (Frey-Stutzer [2002]) A Kahnemann-Tversky szerzőpáros számos példáját sorolta fel e jelenségeknek, így az elkötelezettségi hatást, elsüllyedt költségek hatását, reprezentativitási és érvényességi előítéletet, a nyereségek túl- a veszteségek alulbecslését, az affektív előrejelzési hibákat, stb.
- A jövedelemmel általában *státusz és hatalom* jár együtt. Lehetséges, hogy ezek a tényezők boldogítanak, s nem a jövedelem szint önmagában. Így, ha olyan jövedelemnövekedés tapasztalható, mely nem jár a státusz további emelkedésével, az elégedettség szintje sem fog változni. Egy másik magyarázat szerint a jövedelem növekedésének negatív hatásai is lehetnek, mint például a több *stressz*, ami ellentétes irányba mozdítja az elégedettséget. (Diener [1984])
- *A fogyasztási normák és az ízlés különbözősége* a különböző társadalmakban. Ez a jövedelem és az elégedettség között országok közötti viszonylatban tapasztalt gyenge korrelációra kínál egy alternatív magyarázatot.

A jövedelem és a boldogság összefüggéseinek vizsgálatát követően a közgazdaságtanban más tényezők szerepét is elemezni kezdték, mint például az inflációét és a munkáét (elsősorban Di Tella és munkatársai) és az intézményekét (Frey). A szociológusok és pszichológusok figyelme inkább az egyéb társadalmi faktorok boldogságot befolyásoló hatására, illetve a személyiség szerepére irányul. (Ezen kutatások eredményéről az 1.3.5. fejezetben).

Di Tella és munkatársai az Eurobarométer adatainak elemzéséből, Frey pedig svájci adatok elemzéséből arra jutott, hogy a *munkanélküliség* csökkenti a szubjektív jóllétet. A Di Tella féle kutatásban a 10 pontos szubjektív jóllét skálán a munkanélküliek átlagos SWB értéke 6,56 a foglalkoztatottaké 8,21. (Di Tella- MacCulloch- Oswald [2001]) Kérdés, hogy mennyiben felelős a boldogság szint csökkenésében a jövedelmi veszteség.

Kahnemann és Tversky rámutatott, hogy a munkanélküliek a jövedelem csökkenéstől csak rövid távon szenvednek, később adaptálódnak új jövedelmi helyzetükhöz. (Kahnemann- Tversky [1979]) Frey és Stutzer azt állapították meg, hogy a jóllét csökkenés egyharmadáért felelős a „jövedelem-sokk”, a maradék egyéb okoknak tulajdonítható. (Frey- Stutzer [1999])

Mik ezek az okok? A munkanélküliséggel járó pszichikai költség az önbecsülés csökkenése és társadalmi költség a munkanélkülit sújtó esetleges stigmatizáltság. A munkanélkülieknek gyakran megváltozik a referenciacsoportja, korábbi kapcsolatai felbomlanak, gyakran a házassága is.

Kimutatható, hogy a munkanélküliek körében gyakoriabbak a megbetegedések, nagyobb a halálozási ráta, több az alkoholista és az öngyilkos. Különböző társadalmi csoportokat azonban másképp érint a munkanélküliség. Az átlagostól kevésbé viseli meg a nőket munkájuk elvesztése (Argyl [1999]). Ők otthoni munkájukban is találhatnak sikert, kielégülést. Szintén kevésbé szenvednek a 30 év alattiak (Clark-Oswald [1994], a diplomások azonban az átlagtól jobban. Esetükben nagyobb lehet az alternatív költség és önbecsülésükön is nagyobb csorba esik. Azok is nehezebben viselik a munkanélküliséget, akik először élik át.

Stutzer és Lalive rámutattak, hogy egy olyan társadalomban, ahol erősebb az elvárás az iránt, hogy az emberek saját jövedelmükből éljenek meg, nagyobb hatással van a munkanélküliség ténye a szubjektív jóllétre.

Érdekes összefüggés, hogy a *munkanélküliségi ráta* is pozitív összefüggést mutat a szubjektív jólléttel: 1% változás a munkanélküliségi rátában azt eredményezi, hogy a népesség 2%-nak lesz eggyel rosszabb a szubjektív jólléte a négyfokú SWB skálán (Di Tella- MacCulloch- Oswald [2001])

Magyarázatul adódhat, hogy a munkanélküliség sújtotta vidékeken kisebb az állásbiztonság, többnyire nagyobbak az adók és terhek, a bűnözés és erőszak. A magas munkanélküliségi rátának azonban lehet egy ellentétes irányú hatása is a szubjektív jóllétre, mégpedig, hogy maguk a munkanélküliek kevésbé boldogtalanok, hisz ez esetben kevésbé sérül öntudatuk és a társadalmi megbélyegzés is kisebb mértékű.

A munka és a boldogság között kapcsolatot nemcsak a munka hiánya teremt, hanem a meglévő munka milyensége, önkiteljesítő jellege is. A munka világa és az általános elégedettség közötti kapcsolat iránya azonban vitatott. A kompenzációs elmélet szerint az élet egyéb szférájában elért sikertelenséget kompenzálhatja az egyén munkájával. A tovagyrúzási hatás értelmében a munka befolyásolja az általános

elégedettséget, boldogságérzetet. (A szegmentációs elmélet szerint pedig nincs összefüggés a két szféra között.) Differenciáltabb megközelítés Herzbergé, aki szerint a munkával kapcsolatos szükségletek egy része motivátor, mely önmagában elégedettséget okoz. Ilyen a siker, a fejlődés, az elismerés. Más munkafeltételek, a higiéné tényezők léte csak az elégedetlenségtől óvnak meg, azaz hiányukban elégedetlen az ember, de meglétük semleges hatású. Ezek a vállalatpolitika, a felettesek hozzáértése és a velük való viszony, a jövedelem, a munka társadalmi rangja. (Varga [2006]) Bármely elméletnek is van igaza, a munka örömforrás tud lenni az életben. Mi sem jelzi ezt jobban, mint hogy sok ember végez önkéntes munkát. A másik oldalról pedig elmondható, hogy a boldogabb emberek produktívabbak, kreatívabbak, egészségesebbek, egyszerűen jobb munkaerőt képeznek.

Az *infláció* kevesebb figyelmet kapott a boldogságkutatók részéről, azt azonban megállapították, hogy 1 százalékpont csökkenés az inflációs rátában egy százalékponttal növeli a szubjektív jóllétet (a népesség 1%-a egy kategóriával feljebb csúszik a négyfokú SWB skálán). (Di Tella- MacCulloch- Oswald [2001]) Miért is zavarja az embereket az infláció? Egy 1997-es kutatás szerint azért, mert úgy érzik, nőnek a megélhetés költségei és ezen kívül a gazdasági káosztól való félelmet hordoz magában. (Frey- Stutzer [2002])

Amikor az infláció és munkanélküliség hatását együtt, egymáshoz képest vizsgálták a kutatók, azt kapták, hogy 1 százalékpontos növekedés a munkanélküliségi rátában az infláció 1,7 százalékpontos csökkenésével kompenzálható. (Di Tella- MacCulloch- Oswald [2001]) Ez azonban csupán átlagos érték, a politikai orientáció is befolyásoló tényező: a jobb oldaliakat inkább a munkanélküliség aggasztja, a baloldaliakat az infláció. (Di Tella [1999])

Áttérve az *intézményi tényezők* boldogságra való hatására, a kutatások tanulsága szerint a politikai rendszerrel való elégedettség a fejlett országokban összefügg az általános boldogságérzettel, ugyanígy a szabadságjogok megléte is. (Veenhoven [2000]) A fejlődő országokban ezek az összefüggések nem érvényesülnek. (Lane [2000])

Frey a föderalizmus és a közvetlen demokrácia boldogságra való hatását vizsgálta. Kutatási eredménye szerint mindkettő tényező pozitív korrelációban áll a szubjektív jólléttel. Vizsgálódásait Svájcban végezte, összehasonlítva a különböző kantonokban az intézmények és a szubjektív jóllét összefüggéseit.

Azt is észrevette, hogy a bevándorlók boldogtalanabbak, mint az állampolgárok (kizárva más tényezők hatását). Ebből az eredményből arra következtetett, hogy létezik

egy általa procedurálisnak nevezett hasznosság is, hiszen a bevándorlók a politikai csaták végeredményéből ugyanolyan mértékben részesülnek, mint az állampolgárok, csak épp nincs lehetőségük részt venni a döntési folyamatokban. Más életterületeken is érezhetünk az eredménytől függetlenül elégedettséget. Például ha szeretjük a munkánkat, ez fontosabb lehet, mint a pénz, amit kapunk érte. Vagy amikor értékeinket érvényesítve cselekszünk, s bár a kívánt célt nem érjük el, mégis elégedettséget érzünk. Ez a cselekvés a weberi célracionális cselekvésre utal.

Frey érdekes kutatási tanulsága az is, hogy összevetve a részvételi jogot és a tényleges részvételt, ezek közül csak az elsőnek van befolyásoló szerepe a boldogságra. (Frey- Stutzer [2002])

E fejezetet J. S. Mill gondolataival kezdtük és Amartya Sen nézeteivel fejezzük be. Sok kérdésben mintha párbeszédet folytatna a két szerző, holott évszázadok választják el őket. A másik ok, amiért Sen kiemelkedően fontos témánk szempontjából, az az, hogy az életminőség fogalma legfőképp neki köszönhetően gazdagodott olyan új dimenziókkal, mint a demokrácia, társadalmi tőke, munkakörülmények. Hatását többek között a Human Development Reports ENSZ program tanácsadójaként és Nobel díjas közgazdászként tudta, tudja kifejezni.

Az életminőséget Sen egy arra való képességként határozza meg, hogy az egyén élete különböző területein értékes működésmódokat érjen el. A működésmód, az élet mindaz, amit az egyén meg tud cselekedni, amivé válni tud (Sen [1986]), felfoghatjuk teljesítményként is (Sen [2003]). A képesség pedig szabadság, a tevékenységek és működésmódok alternatív kombinációja, melyet az egyén meg tud valósítani.¹ (Sen [1986])

Sen felfogásában a fejlődés az a folyamat, mely során bővül az emberek által ténylegesen élvezett szabadság. Mik a szabadság fajtái, érvényesülési területei?

- Politikai szabadságjogok (választójog és a választhatóság joga, szólásszabadság, egyesülési és gyülekezési jog)

¹ Nussbaum arisztotelianus alapú kritikája Sennel szemben, hogy nem elég radikális. Azt követeli tőle, hogy adja meg a jó élet normatív listáját. Sen úgy gondolja, ezeket és az egyes elemek fontosságának súlyát minden egyes társadalomnak magának kell meghatározni, már csak azért is, mert mind egyéneként, mind társadalmanként különbözőek vagyunk. (Sen [2003]) Nussbaum egyébként ki is tölti a seni kategóriákat tartalommal, a „Central Functional Capabilities” tízes listájával. (Nussbaum [2001])

- Gazdasági lehetőségek (erőforrások, cserefeltételek, gazdasági jogosultságok, elosztás kérdései, finanszírozási lehetőségek)
- Szociális lehetőségek (oktatás, egészségügy)
- Átláthatósági garancia (emberek egymás közötti érintkezési lehetőségei, információhoz való jog, véleménynyilvánítás lehetőségei)
- Létebiztonság (védelmező biztonság, mint állandó intézmények és ad hoc megoldások az éhínség, nyomor megelőzésére)

E szabadságfajták persze egymással is összefüggnek. A szabadság érték (hiszen a fejlődés maga a szabadság növekedése) és eszköz is egyben (a fejlődés mértéke függ az egyének cselekvőképességétől), ugyanakkor folyamat (értéke van a döntésnek magának is). (Sen [2003])

Sen a szabadságnak mind a pozitív (valamire való szabadság), mind a negatív (beavatkozásoktól mentesség) oldalát fontosnak tartja, szerinte a jó társadalmakban egyszerre mindkettőnek érvényesülni kell. A szegénység példájával világítja meg, hogy az ugyan negatív szabadságot nem sért, de a szegényeknek számos működésmódra nem nyílik lehetősége, pozitív szabadságuk sérül. (Sen [1986]) E két típusú szabadságot Mill is megkülönböztette és explicite a negatív szabadság, a beavatkozásoktól való mentesség mellett érvelt, de munkáiból kiderül, hogy a pozitív szabadságot is fontosnak tartotta. Például az államok feladatának gondolta, hogy a kiterjedt és színvonalas közoktatás révén növelje az emberek boldogságra való készségét. Sen abban is kapcsolódik Millhez, hogy részletesen elemzi az utilitárius alapú elosztási és értékelési rendszer hiányosságait.

Amartya Sen azonban nem „csak” Millel hozható párhuzamba, hanem a közgazdász boldogság kutatóval, Freyjel is. Érdekes módon, bár más módszerrel dolgoznak, sokszor hasonló következtetésekre jutnak. (Frey kérdőívek válaszainak ökonometriai elemzéséből vonja le következtetéseit, Sen nyitott szemmel él a világban, annak történéseit esettanulmányként használva alkot –legalábbis a boldogság és szabadság kérdései kapcsán.) Mindketten hangsúlyozzák, hogy a szabadság, mint érték, önmagában a boldogság forrása, de hasonlóan gondolkoznak a munkanélküliség pszichológiai költségeiről is. Frey eljárási hasznosság koncepciója szintén közel áll ahhoz a Sen által megfogalmazott következtetéshez, hogy a döntés maga, a szabadság, mint folyamat is érték.

1.3.5. Az étellel való elégedettség társadalmi-demográfiai, kontextuális és személyiségi meghatározói

A kutatások tanulságai szerint az egyének boldogságszintjeiben található különbségek 10%-át határozzák meg a demográfiai változók, mint a nem, a foglalkozás és a jövedelem együttesen. További 10 %-ot magyaráz az önkéntes szervezetekben való részt vétel és az intim kapcsolatok. A nyugati országokban ez utóbbiak közül a házasság a fontos elsősorban, a nem nyugatiakban a barátság. A gyermekek léte, illetve száma pedig nem igazán befolyásoló tényező. (Veenhoven [1996], Csíkszentmihályi [1997]) A személyiség szerepe jelentősebb, a számítások szerint a tapasztalható boldogságszint eltérések 30%-át magyarázza meg. (Veenhoven [1996], Csíkszentmihályi [1997]) Az élet események szerepét kevesen kutatták, így például az ausztrálok, s ők azt találták, hogy a különbségek 35%-áért felelősek. (Veenhoven [1996])

Egy kutatási program keretében Európa számos országában vizsgálták az egyes elégedettségi területek (úgy, mint az étellel való általános elégedettség, a lakáskörülményekkel, jövedelmi viszonyokkal és társas kapcsolatokkal való elégedettség) demográfiai változókkal való összefüggéseit. A különböző országokban igen hasonló eredmények születtek. Műnich (debreceni) kutatásában szignifikáns összefüggések csupán a következők voltak: a fiatalabbak jellemzően az elégedetlenebbek lakáskörülményeikkel, mint a többi korcsoport, ezen kívül az étellel való általános elégedettség szisztematikusan alacsonyabb az egyedülállóknál, a kék-galléros dolgozóknál és a gyermekszámot tekintve az egy-gyermekeseknél. (Veenhoven [1996])

Az országok közötti viszonylatban az általános jóllét és annak egyes elemei közötti kapcsolat összefüggéseire különböző kutatók más-más eredményekre jutottak. Klingemann és Inglehart a nemzetek jóllétét meghatározó tényezők közül szignifikánsnak az ipari szektorban dolgozók arányát, a kommunista uralom alatt töltött évek számát és a protestáns kultúrkörhöz való kötődést találták. Ezek együttesen számításai szerint a nemzetek közötti különbségek majd 81%-t megmagyarázzák. (Inglehart- Klingemann [2006])

Veenhoven és társai az anyagi biztonságot, társadalmi egyenlőséget (nemi egyenlőség, szociális biztonság), politikai szabadságot (szabad sajtó) és a tudáshoz való hozzáférést (oktatás, tömegmédia használata) találták szignifikáns tényezőknek, melyek

ez esetben is az országok közti különbségek 81%-át magyarázták meg. (Veenhoven [1996])

Coleman és Putman munkáikban a civil társadalom és társadalmi tőke szerepét tartották fontosnak az étellel való elégedettségben. (Putnam [1993], [2000], Coleman [1994])

Az életkor

Az életkor és boldogság-elégedettség összefüggéseiről szintén ellentmondásos kutatási eredmények születtek. Bradburn szerint a fiatalabbak a boldogabbak, Andrews és Cameron nem talált életkori hatást, Cantril pedig pozitív korrelációt fedezett fel az életkor és a boldogság között. Braun véleménye árnyaltabb, ő azt mondja, hogy az idősebb emberek elégedettebbek, de kevesebb „affect”-jük van.

Diener szerint a fiatalok több élvezetet találnak, az idősebbek viszont pozitívabban ítélik meg életüket. Ennek az lehet az oka, hogy az emberek egyrészt bölcsébbé válnak, másrészt idősödve adaptálódnak körülményeikhez. (Diener [1984]) Easterlin azt veszi észre, hogy az adaptáció erősebb, sikeresebb a jövedelemben, mint a családi kapcsolatokban és az egészségben. (Easterlin [2003])

Szintén Diener fogalmazza meg azt a kritikát az életkort is elemzésbe vonó életminőség kutatásokkal kapcsolatban, hogy azok jellemezően kohorsz vizsgálatok, holott longitudinális vizsgálatokra lenne szükség. (Diener [1984])

Frey szerint u-alakú görbét képez az életkor és az étellel való általános elégedettség, azaz a fiatalok és az idősek boldogabbak, mint a középkorúak. (Frey-Stutzer [2002])

Újabban életciklusokban gondolkoznak a kutatók és keresik azokat a tényezőket, melyek az egyes életciklusokban kiemelkedően fontosak az emberek számára. Ennek illusztrálására egy magyar kutatási eredményt idéznénk fel, Murinkó Líviáét. Azt állapította meg, hogy kamaszkorban a társas kapcsolatok a leginkább fontosak az emberek számára, az egyetemi években a szeretet, közéletiség, szabadidő, hit és párkapcsolatok, a felnőtt korban pedig a munka, család, negatív értelemben pedig az anyagiak és szolidaritás. (Murinkó [2006])

Egyéb demográfiai tényezők: nem, foglalkozás, oktatás

Talán a legellentmondásosabb kutatási eredmények annak kapcsán születtek, hogy mennyire függ az elégedettség a *nemtől*. Nem talált összefüggést Andrews, Campbell, Inglehart a két tényező között. Braun és Cameron tapasztalatai szerint több negatív érzésről számolnak be a nők és több örömről, de nagyjából azonos

elégedettséget mutatnak, mint a férfiak. (Diener [1984]) Veenhoven pedig azt állítja, hogy egyes helyeken a férfiak szisztematikusabban elégedettebbek, máshol éppen fordítva, és van olyan hely is, ahol nincs összefüggés az elégedettség és a nem között. (Diener [1984]) Ez az eredmény azt sugallja, hogy a különbségek gyökerei kulturálisak.

A különböző *foglalkozási csoportok* közül a menedzserek és a szellemi foglalkozásúak bizonyultak életükkel a legelégedettebbeknek. (Veenhoven [1996])

Az *oktatás* és a boldogság szintje között- csakúgy, mint a jövedelem esetén- erősebb, pozitív irányú korrelációt találtak a szegényebb országokban. Sőt, az újabb kutatási eredmények a leggazdagabb országokban éppenséggel negatív korrelációt fedeztek fel a két tényező között. (Veenhoven [1996])

Vallás

Hétköznapi bölcsességünk azt sugallja, hogy a vallásos tapasztalat értelmet ad az életnek, csökkenti metafizikai szorongásainkat, s nem csodálkozunk Ellison kutatási eredményein, aki arra jutott, hogy a vallásosság ténye pozitívan hat a szubjektív jóllétre. (Diener [1984])

Összességében azonban ellentmondásosak a kutatások eredményei, illetve gyakran - miként Diener utal is rá- más hatások kiszűrésével a vallásosság és boldogság között talált összefüggések eltűnnek.

Kérdés az is, hogy szabad-e egyáltalán differenciálatlanul, pusztán a vallásosság tényének és a boldogságnak az összefüggéseit vizsgálgatni, figyelmen kívül hagyva, hogy mely vallás mit vár el követőitől és mit ígér számukra. Utalhatunk itt Durkheim klasszikus öngyilkosság tanulmányára, aki a különböző vallások által biztosított integrációs fokot hozta összefüggésbe az elkövetett öngyilkosságok arányával, vagy Inglehart kutatására, aki a protestáns múltat a szubjektív jóllétre pozitívan ható tényezőként azonosította.

Egészség

Az egészség és szubjektív életminőség összefüggése kapcsán érdekes kutatási tapasztalat, hogy a szubjektíve megélt egészség és a jóllét között van, az objektív, azaz orvosok által mért egészségügyi állapot és jóllét között azonban nincs kapcsolat. (Fekete [2006])

E megállapításnak némileg ellentmond, hogy a kutatások, melyek más tényezők hatását kiszűrték, nem találtak kapcsolatot az egészség és boldogság között. Ebből az eredményből ugyanis az következne, hogy nem maga az egészségügyi állapot a fontos, hanem hogy mit tesz lehetővé. (Fekete [2006])

Élet-események

Élet-események, élettapasztalatok érnek bennünket folyamatosan. Ezek lehetnek pozitívak vagy negatívak. A pozitív életeseményeket nevezik az utilitaristák örömöknek, a negatívakat fájdalomnak. Egyes események nagyok és fontosak, mint például egy házasság, de az életesemények körébe tartoznak az egyszerű napi tevékenységek is.

Életeseményeink egy része a jó és rossz szerencsétől függ (mint például a balesetek), más részük az életesélyektől, a külső és belső feltételektől. Megjegyezhetjük azonban, hogy még a balesetknél sem zárhatók ki a feltételek szerepe, hisz például egy jól szervezett közlekedésű országban kisebb egy közlekedési baleset bekövetkeztének esélye. A jelen életesélyek múltbeli eseményekben és esély-struktúrákban gyökereznek, mind társadalmi, mind egyéni szinten.

A kutatási tapasztalatok szerint az életesélyek jobbak a gazdagabb országokban, noha az összefüggés nem lineáris. Jobbak az életesélyek az egalitárius országokban is (mind nemi, mind gazdasági értelemben), s azokban, ahol nagyobb a szabadság (emberi jogi és politikai). Ezekben az országokban ugyanis az egyén olyan életstílust választhat magának, amelyet szeretne. Az életesélyeket, s ezáltal az elégedettségi szintet növelő tényező az említetteken kívül a tudáshoz való hozzáférés is. Ez az írástudásban, iskolázottság szintjében és a tömegművelődés használatában mutatható ki. (Veenhoven [1996])

Társas kapcsolatok

Életünk sikerességét, biztonságunkat és jólétünk érzetét befolyásolja az, hogy kiket ismerünk és kiktől függünk. (Fischert idézi Albert-Dávid [2001]) A társas támogatás véd és bátorít minket, tudatja velünk, hogy szeretnek, becsülnék bennünket.

A társas kapcsolatok három rétege a család, az intim barátok és az egyéb vagy társadalmi kapcsolatok.

A tradicionális közösségekben a szolidaritás alapja elsősorban a család volt, melynek szerepe az ipari társadalmak embere számára is elsőrendű maradt. A család és a házasság a legtöbb kutatás eredménye szerint az egyik legfontosabb prediktora a szubjektív jóllétnek. Érdekes módon azonban a gyermekek léte vagy hiánya általában semlegesnek bizonyul. (Diener [1984])

Utasi Ágnes magyarországi kutatásai azt is megmutatták, hogy azoknak, akiknek intenzív családi életük van, bizalmas baráti kapcsolataik is inkább vannak. Ráadásul a

boldogabb embereknek kétszer annyi barátja van, mint a boldogtalanoknak. (Utasi [2002])

E téma kapcsán is felmerül azonban az ok-okozat irányának kérdése, hogy vajon a házas emberek azért boldogabbak, mert házasok vagy azért házasok, mert boldogabbak. Felmerül az is, hogy nem valamely harmadik, közös ok eredményezi például a több baráttal rendelkezők magasabb elégedettségi szintjét (a magasabb iskolai végzettségűeknek jellemzően több barátja van).

További kételyeket vet fel, hogy vajon nem inkább a baráti kapcsolatok mélysége, intenzivitása a mérvadó az élettel való elégedettség kapcsán, s nem azok számossága.

Személyiség

A személyiség boldogságot befolyásoló szerepét vizsgáló kutatások általában kis elemszámúak és nem reprezentatívak, ennek ellenére tanulságos eredményekkel szolgálnak.

Sokan bizonyították a szubjektív jóllét pozitív korrelációját az önbecsüléssel, a pszichikai egészséggel és energiával, valamint a kontroll érzésének erősségével. Ez utóbbi arra utal, hogy mennyire érzi az egyén, hogy saját sorsának kovácsa, hogy befolyása van saját élete és környezete felett. A kutatások további tapasztalata, hogy a boldogság nem intelligenciafüggő. (Veenhoven [1996])

Veenhoven szerint jellemzően a nyitott, empatikus emberek elégedettebbek. Costa az extravertáltságot és neurotikusságot nem az általános elégedettséggel, hanem a pozitív és negatív affectekkel látja összefüggőnek. (Diener [1984])

További lényeges megállapítása a kutatásoknak, hogy a boldogságérzet kialakulása szempontjából jelentős szerepe van a személyiség és környezete közötti megfelelésnek, harmóniának, illetve harmónia hiánynak. Így például azok, akiknek fontos a teljesítmény, boldogabbak munka szituációban, mint a többiek. (Diener [1984])

Bower a memória struktúráját, működési módját és a boldogsággal való összefüggését vizsgálta. Megállapította, hogy azokra a dolgokra emlékszünk, amit az adott állapot előhív belőlünk, s hogy vannak emberek, akik az emlékek pozitív hálózatát tudják felépíteni, kevés, izolált rosszal. Ők a boldogabb emberek. (Diener [1984])

A felsorolt példákból látható, hogy a témakör igen szerteágazó és gazdag, kiaknázatlan kutatási potenciállal rendelkezik.

II. Az értékrend és életminőség összefüggései - kutatási terv

A kutatás kérdései

1. Magyarországon belül tapasztalhatók-e területi különbségek az értékrendben? Mik az okai az esetleges eltéréseknek?

2. Van-e különbség a cigányság és a többségi társadalom értékrendjében, milyen irányban és ez az integrációt akadályozó jellegű-e? Van-e eltérés az integrálódott és a telepeken élő cigányok értékrendjében?

3. A civil társadalom tagjainak eltérő-e az értékrendje, mely területeken és milyen irányban? Egyáltalán kik alkotják a civil társadalmat? Boldogabbak-e a civilek, a környezetvédők, a posztmaterialista emberek, mint az átlag?

4. Mutat-e összefüggést az értékterületek fontossága és a velük való elégedettség?

5. Van-e összefüggés az életminőség objektív és szubjektív oldala között? Milyen az életminőség struktúrája?

6. A boldogság (az étellel való általános elégedettség) és az élet egyes részterületein tapasztalható elégedettség hogyan függ össze?

7. Milyen tényezők befolyásolják az egyes elégedettségi területeken mutatott „teljesítményt”, azaz az elégedettséget?

8. Az egyes életminőségi területek, valamint szociológiai dimenziók és az általános boldogságérzet összefüggéseire vonatkozó empirikus kutatások vitás kérdéseiben mit tapasztalhatunk?

9. A környezeti problémák iránt érzékeny embereknek melyek a közös jellemzőik?

10. Hogyan állunk a gazdasági élet szempontjából kiemelkedő fontosságú értékekkel jelenleg Magyarországon, s milyen tanulságokat vonhatunk le ennek alapján?

A kutatás hipotézisei

1. Az ország kelet-nyugati tengelye mentén nyugatabbra posztmaterialistábbak az emberek.

E tengelyt nem vizsgáljuk teljes hosszában, hanem csupán két kitüntetett pontján végzünk kutatásokat: egy közép-magyarországi és két észak-magyarországi településen.

Arra vagyunk kíváncsiak, hogy igaza volt-e Inglehartnak, hogy az országokon belül jelentős értékrendi különbségek nem tapasztalhatók. (Inglehart [1997]) Feltevésünk, hogy a rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás mélyebben érintette az északi régiót, nagyobb változásokat, sokkokat okozott ott mind gazdasági, mind társadalmi téren, melyeknek mára az értékrendben is lecsapódó következményei vannak. Széles rétegek helyzete vált bizonytalanná, mely az érintettek és környezetük értékrendjét is a materialista irányba tolta el. Ebben a gondolatmenetben sérülne az ingleharti szocializációs hipotézis, mely szerint az értékrend a prefelnőtt korban alakul ki, majd az egyének élete során stabilnak mutatkozik.

2. A kutatásunkban vizsgált telepeken élő romungró cigányok értékrendje tradicionális, míg a többségi társadalom és az integrálódott cigányok értékrendje jellemzően materiális beállítódottságú. Ez az értékrendi mintázat a telepi cigányok esetén jelenlegi társadalmi-gazdasági életünk szempontjából nem kedvező, így az integrációt akadályozó jellegű.

A cigányság Magyarországon nem alkot homogén nemzetiségi csoportot. Mintegy 77%-uk magyar nyelvű romungró, maga sem egységes csoport: részben muzsikus cigányok, részben falvak lakói, akiket a múlt rendszerben felszívott a nagyipar és akik a rendszerváltás után zömmel munka nélküliek lettek. A romani és magyar nyelvet beszélő oláh cigányok (11%) voltak, akik a legtovább őrizték vándorló életmódjukat, de ma már letelepedettek. Egy szűk rétegük sikeres vállalkozó, akik kihasználták mobilitásukat és vállalkozó szellemüket, más részük nagy szegénységben él. A beások (12%) román és magyar nyelvet beszélő, elsősorban a Dél-Dunántúlon élő, a múlt rendszerben szintén jellemzően a nagyiparban dolgozó cigány népcsoport. Megfigyelhető azonban egy más típusú polarizáció is: a cigányság egy szűk rétege sikeres vállalkozó lett, sokan értelmiségi, főként humán értelmiségi pályákon találták meg a helyüket a társadalmunkban, de a legnagyobb részük a nem integrálódott, alacsony iskolai végzettségű, munka nélküli réteg. (Tóth [2008]) Erősen feltételezhető, hogy ezen csoportok eltérő érték renddel rendelkeznek. Kutatásunkban a többszörösen

hátrányos helyzetű és az értelmiségi romungrók vizsgálatát céloztuk meg elsősorban, mivel a vizsgálat helyén jellemzően ezek a csoportok élnek.

3. *A posztmaterialisták, a civil társadalom tagjai, a környezetvédők rétege átfedi egymást és ők a legboldogabbak a társadalmunkon belül, ők azok, akik megközelítik a posztmodern személyiség ideál típusát.*

A posztmaterialista személyiség önkiteljesítésre törekszik, egy politikailag és társadalmilag aktív lény, érzékeny a környezeti problémák iránt, toleráns, nyitott. (Inglehart [1997]) Ebből következően várjuk azt, hogy az összefüggés az ellenkező irányba is igaz lesz, azaz a társadalmilag aktív egyének (a civil társadalom tagjai) egyben posztmaterialista értékrendűek.

A kérdés másik felét, hogy a civil társadalom tagjai boldogabbak, Sagiv-Schwartz azon kutatási eredményére alapozzuk, mely szerint bizonyos értékorientáció szubjektív jóllét növelő hatású. Vizsgálatunkban az általuk elemzethez képest eltérő értékorientációról (posztmaterializmus) tesszük ugyanezt fel.

4. Az értékterületek fontosságának és a velük való elégedettségnek a viszonyáról rendhagyó módon két, egymással ellentétes hipotézist állítunk fel. Ennek oka, hogy számunkra mindkét elméleti megoldás védhetőnek, megokolhatónak tűnik.

a) *Akinek valamely érték terület kiemelt fontosságú, azzal kapcsolatban magasabbak az elvárásai, így az elégedettsége e területekre nézve relatíve alacsonyabb lesz.*

b) *Akinek fontos valamely értékterület, arra nagyobb gondot fordít és ezáltal nagyobb teljesítményt nyújt, így elégedettsége is magas lesz.*

5. Az előbbi hipotézis eredményétől függően itt is két lehetséges hipotézis fogalmazható meg.

5.a. A 4.a hipotézis beigazolódása esetén *az életminőség objektív és szubjektív oldala között nem várható pozitív irányú összefüggés.*

5.b. A 4.b hipotézis igaza esetében *az életminőség objektív és szubjektív oldala egymással szinkronban áll.*

6. *Az átfogó boldogság azon részterületeken tapasztalt-érezélt elégedettségtől függ különösen, amik relatíve fontosabbak az érintett egyének (csoportnak).*

Ez a hipotézis első olvasatra talán triviálisnak tűnik, ezért néhány megjegyzést fűznénk hozzá. Egy sarkalatos és megválaszolatlan kérdés a boldogság-kutatásokban, hogy az lentről felfelé épül-e fel, azaz az elégedettségi részterületektől függ, hogy végül is milyen lesz az átfogó, általános boldogság érzet, vagy pedig a boldog emberek az

apró pillanatok is jól élik meg. Úgy gondoljuk, hogy ez egy körforgásszerűen felépülő rendszer, melynek azonban kiinduló pontja valamely elégedettségi terület, vagy esetleg több is. Azok, amelyek az egyénnek a legfontosabbak. Ha ezen részterületeken elégedettséget tapasztal az ember, kihat az általános boldogságára, ami utóbb visszahat az egyéb elégedettségi területekre is.

7. Hipotézis nincs, a kutatás feltáró jellegű.

8. Hipotézis nincs, a kutatás feltáró jellegű.

9. *Azok az emberek kevésbé érzékenyek a környezet iránt, akik a materialista-posztmaterialista értékterben inkább semlegesnek mondhatók.*

A környezet megóvása mára erősen biztonsági jellegű kérdés lett, ezért a materialista értékrendben joggal lehet hangsúlyos a környezetvédelem fontossága. Ugyanakkor a környezettel való harmónia életünk teljességének része, így az önkitaljesítők számára is fontos értékterület. További feltételezésünk, hogy a magasabb iskolai végzettségűek szintén erőteljesebben környezetvédők, mivel többet tudnak a globális veszélyekről, esetleges megoldási módjaikról.

10. Hipotézis nincs, a kutatás feltáró jellegű.

A kutatás módszerei

A kutatásunk magja alapvetően egy magunk által tervezett, kivitelezett és elemzett kérdőíves kutatás. Ezen kívül egyéb statisztikákat is felhasználunk majd, valamint egyes kérdések kapcsán a WVS-adatok másodelemzését végezzük.

Az adatfelvétel helyei, kiválasztás szempontjai, mintavételi eljárás

Kutatásunkban egyrészt a város és falu lakóinak értékrendi különbségeit szeretnénk volna feltérképezni, ezért választottunk a lekérdezés helyéül egy várost és a közelében lévő falut. A város választásának oka praktikus, ti. miskolci lakosok vagyunk. Ugyanakkor e választás rendkívül szerencsés, mivel Miskolc mondhatni a mai magyar társadalom állatorvosi lova, magán hordozza annak szinte valamennyi társadalmi és gazdasági problémáit, betegségét.¹

A kutatás másik vonulata az ország kelet-nyugati tengelye mentén található érték- és életminőségbeli eltérések vizsgálata. Pilisszentlászlóra, adatfelvételünk második helyszínére a vak szerencse vezetett bennünket, ahol azt vettük észre, hogy ez a falu adottságait, múltját és jelenét tekintve rendkívül hasonlít a Miskolc szomszédságában fekvő Bükkszentkeresztre, amely így harmadik kutatási helyszínünk lett. Mindkét település jelentős szlovák nemzetiséggel rendelkezik, közös az erdőgazdálkodási múlt, az üdülő-falu jelleg, a nagyváros közelsége, a település vezetése és lakói részéről törekvés az öko-faluvá válásra, valamint, hogy jelenleg bevándorlási célpontok. Bár Bükkszentkereszt esetében a vándorlási különbözet negatív a fiatalok elvándorlása miatt, ennek ellenére évek (évtizedek) óta tartó folyamat a városiak ide költözése. A különbség a két település között, hogy az egyik Közép-Magyarországon fekszik, Pest megyében, a Szentendrei kistérségben, míg a másik (Miskolc városával egyetemben) Észak-Kelet-Magyarországon, B-A-Z megyében, a Miskolci kistérségben. Tehát településeink az ország legprosperálóbb és leghátrányosabb helyzetű térségeiben helyezkednek el. Ugyanakkor Pilisszentlászló a leggazdagabb kistérség legszegényebb települése, s válik e tulajdonságával igazán ideális kutatási tereppé számunkra, hiszen így az esetlegesen feltáruló értékrendi különbségek valóban a földrajzi távolságnak,

¹ A város-falu értékrendi különbségére vonatkozó hipotézisünket arra alapoztuk, hogy a városokban azok a változások, melyek a posztmodern értékrendhez vezetnek, időben jóval hamarabb megindultak, mind az anyagi biztonság megteremtődése, mind pedig az elmagányosodás, elidegenedettségek érzései. A kutatási eredmények azonban nem mutattak ki eltérést a két település lakóinak értékrendjében, Ennek okát abban látjuk, hogy az általunk vizsgált két település közel van egymáshoz és hosszú idő óta sok szállal kötődik egymáshoz, értékrendi eltérés véleményünk szerint ezért nem mutatkozott. Továbbra is feltesszük, hogy a városoktól messzebb fekvő és elszeparáltabb életet élő falvak lakóinak értékrendje eltér a városi emberektől, de ezt csak további kutatással lehet alátámasztani vagy cáfolni.

térbeli elhelyezkedésnek tulajdoníthatóak majd, nem pedig a vagyoni-jövedelmi helyzetben fennálló eltéréseknek.

Érdemes néhány adattal összehasonlítani a két területet:

	Észak-Magyarország	Közép-Magyarország
<i>egy főre jutó GDP eltérése az országos átlaghoz képest (2005-ben)</i>	-34,1%	63,1%
	Borsod-Abaúj-Zemplén megye	Pest-megye
<i>ismertté vált közvádas bűncselekmények 2007-ben</i>	28940	10980
	Miskolci kistérség	Szentendrei kistérség
<i>egy főre jutó szja</i>	310629	540014
<i>állást keresők aránya</i>	8,2%	2,5%
<i>foglalkozási szerkezet</i>	1,8% mező és erdő 28% ipar 70,2% szolgáltatás	2% mező és erdő 26% ipar 72,1% szolgáltatás

2. táblázat. Kistérségi, megyei és regionális összehasonlító adatok

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyvek

A mintavételi eljárás Miskolcon kvótás minta-vétel volt. Mintánk összeállításánál arra törekedtünk, hogy azon túl, hogy annak összetétele nemre, korra tükrözze Miskolc város lakosságának összetételét, tartalmazzon integrálódott roma és telepí roma embereket abban az arányban, amelyben a városban jelen vannak. Ezen felül egy civil alminta kialakítására is ügyeltünk, valamint arra, hogy a kérdezettek a város különböző területeinek lakosai legyenek és különböző iskolai végzettségűek. Egy meglehetősen bonyolult mátrix alapján jött létre tehát a végleges mintánk.

A két faluban eredetileg egyszerű véletlen kiválasztáson alapuló mintavételi eljárás alapján folytattuk volna le a lekérdezést, azonban a rendkívül rossz válaszolási hajlandóság miatt ezen módosítanunk kellett. Pilisszentlászló esetében szinte teljes lekérdezést hajtottunk végre, Bükkszentkereszten kvótás mintavételi eljárásra tértünk át.

A kutatás operacionalizálása, dimenziói, indikátorai

A WVS kutatásokból, illetve kérdőívekből az általunk –témánk szempontjából– legfontosabbnak gondolt értékeket vizsgáltuk, s a rájuk utaló kérdéseket módosítás nélkül átvettük. Ezek a következők:

- az érték-területek fontossága (mint általánosan orientáló kérdés csoport)
- a posztmodern értékek és választásuk (a WVS kulcskérdése)
- a teljesítmény motiváció (mint a gazdasági fejlődés egy fontos faktora)
- a bizalom (a gazdasági fejlődés, s egyben az emberek általános közérzetének, emberi viszonyainak egyik kulcstényezője, melyben a volt szocialista országok erőteljes deficittel rendelkeznek)

A környezeti problémákat tekintve a WVS egyrészt a környezetvédelmi mozgalmak támogatottságát méri, másrészt az ilyen szervezetek tagságát és a számukra önkéntes munkát végzők arányát. Egyes hullámokban és egyes adatfelvételi helyeken pedig differenciáltabb attitűd-vizsgálatot is végez, olyan kérdésekkel, mint például hajlandó lenne-e a kérdezett több adót fizetni, ha tudná, hogy a keletkező plusz bevételeket a környezet védelmére fordítanák. Saját kutatásunkban e kérdéshez eltérő irányból közelítettünk: egyrészt megkérdeztük, hogy mennyire fontos a környezetvédelem az egyén számára, másrészt azt vizsgáltuk, hogy fogyasztóként milyen a viszonya a környezetbarát termékekhez, technológiákhoz, harmadrészt pedig, hogy szelektíven gyűjti-e a szemetet.

Az életcélok kérdéskörével a WVS eredetileg nem foglalkozott, mi viszont fontosnak tartottuk vizsgálatát. Igaz, ez részben életminőségi kérdés is, hiszen a boldogság egy megközelítés szerint a céljaink megvalósulásában áll.

Az alábbi táblázat tartalmazza a kutatásunk életminőség részének operacionalizálását (az indikátorok a kérdőív megfelelő kérdéseiből állnak, egyes esetekben külső statisztikai adatokra utalnak). Egyes indikátorok, mint például az előbb említett életcélok kérdése egyben érték-kérdések is. Látható, hogy a táblázat egyes mezői üresen maradtak. Ezekben az esetekben bár a kutatott témához tartozónak érezzük az adott kérdéseket, de jelen kutatásunkban vizsgálódásokat nem folytattunk velük kapcsolatban.

Dimenziók		Objektív indikátorok	Szubjektív indikátorok
<i>Having (materiális, nem személyes szükségletek)</i>			
	Gazdasági erőforrás	-mekkora jövedelmet tart elegendőnek -nyaral-e, hol nyaral -hány szobás a lakása	-mennyire elégedett jövedelmi viszonyaival
	Környezet minősége	-légszennyezettség -zajártalom -zöld övezet aránya	- mennyire elégedett a környezete tisztaságával
	Biztonság	-bűncselekmények száma a településen -balesetek száma a településen	- mennyire elégedett a közbiztonsággal
	Egészségügyi állapot	-tudna-e 100 métert futni -hányszor volt beteg az elmúlt egy évben -hányszor volt orvosnál az elmúlt egy évben	- mennyire elégedett saját egészségügyi állapotával
	Táplálkozás	-egészségesen táplálkozik-e -szeretne-e egészségesen táplálkozni	- mennyire elégedett a táplálkozásával
	Lakáskörülmények	-hány szobás lakásban lakik	- mennyire elégedett lakáskörülményeivel
	Képzettség	-legmagasabb iskolai végzettsége	- mennyire elégedett lakáskörülményeivel
	Munka	-mi a foglalkozása -szereti-e munkáját -hasznosnak érzi-e munkáját -sikeres-e munkájában -volt-e munkanélküli tapasztalata -hol dolgozik (település és intézmény is) -ki tudja-e használni képességeit a munkájában	- mennyire elégedett munkájával

<i>Loving (szociális szükségletek)</i>			
	Család	-családi állapota -hány gyereke van -milyen gyakran beszélget gyerekeivel -hány testvére van -milyen gyakran beszélget testvéreivel -milyen gyakran beszélget szüleivel	- mennyire elégedett családjával -mennyire elégedett szerelmével
	Barátok	-hány barátja van -milyen gyakran beszélget barátaival -honnan ismeri barátait	- mennyire elégedett baráti kapcsolataival
	Helyi közösség		-mennyire elégedett a település közösségi életével
	Szervezeti tagság (civil aktivitás)	-tagja-e civil szervezetnek	
	Munkahelyi kapcsolatok		
<i>Being (a személyiség fejlődésének szükségletei)</i>			
	Harmónia a környezettel	-hány órát tölt a szabadban hetente -szelektíven gyűjti-e a szemetet -beruházási döntéseinél hogy veszi figyelembe a környezetvédelmi szempontokat	-a természet az emberért van/ az ember is csak egy, a többivel egyenrangú élőlény (melyik állítással ért inkább egyet)
	Elidegenedtség	-mennyire lehet megbízni az emberekben általában, a barátokban és a családtagokban -saját életének folyását ő befolyásolja-e vagy a külső körülmények -hány óra szabadideje van hetente -mivel tölti	-elegendőnek érzi-e szabadidejét -van-e valami, amit

		szabadidejét	szívesen csinálna szabadidejében, de nincsen módja, s miért -mi az a munka, amit a legszívesebben végezne, illetve van-e olyan, amit szívesebben, mint a jelenlegi munkája
	Integráció a társadalomba	-választói aktivitás -tagja-e politikai pártoknak -tagja-e civil szervezetnek	-mennyire fontos a politika
Az élet egészének értékelése		-mik a céljai az életben	-mennyire érzi magát boldognak -mennyire érzi magát sikeresnek -céljai megvalósulását milyen mértékűnek találja

3.táblázat. Az életminőség mérésének operacionalizálása kutatásunkban

A választott területek bemutatása¹, a minta és az alminták jellemzői

Pilisszentlászló különleges település a Pilis szívében, Szentendre és Visegrád között. Egész területe Nemzeti Park, ennek minden előnyével és hátrányával. Infrastrukturálisan bizonyos szempontból elmaradottnak tekinthető, a lakosok jellemzően fával fűtenek, csatornázás és gázvezeték hiánya jellemzi a települést. Ez az elmaradottság azonban akár előnnyé is válhat, a jövőbeni fejlesztés során komoly esély van az öko-faluvá válásra. A település demográfiai arculata kettős, az őslakos szlovákok mellé folyamatosan érkezik egy újonnan betelepülő, jellemzően magasan kvalifikált réteg, új lendületet adva a falu életének. 2005-ben a lakosság létszáma 1050 fő volt, melynek kb. 50%-a szlovák származású „őslakos”, másik része újonnan betelepülő. A 80-as évektől folyamatosan pozitív a vándorlási különbözet. 2005-ben 53 ideköltöző volt és nem volt elköltöző. Pilisszentlászlón a bevándorlók nagyon jó hatással voltak és vannak a falu életére. Ez kutatási tapasztalataink szerint a kistérség

¹ A fejezetben előforduló statisztikai adatok a népszámlálás adataiból, Megyei statisztikai évkönyvekből és a Polgármesteri hivataloktól származnak, továbbá az ME Szociológia Tanszékének kutatási jelentéséből [2006]

más településein nem jellemző, sőt, máshol az újonnan betelepülők gyakran elzárkóznak, nem vesznek részt új lakóhelyük életében. Itt viszont ők a civil kezdeményezések motorjai (pl. az „Együtt Szentlászlóért Egyesület”, Waldorf alapítványi iskola).

Jótevény a betelepülők hatása a népesség iskolázottsági szintjére is. Az 1990-es népszámláláson az ország legalacsonyabban képzett települései közé tartozott Pilisszentlászló. Ma a betelepültek magasan képzettek (80%-uk Budapestről jött), az őslakosok többségének viszont alacsony iskolai végzettsége van. A 2001-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 13%-a felsőfokú végzettségű Pilisszentlászlón míg az országos átlag 11%. A településnek kedvező a korösszetétele, 14 éven aluli 190 fő, 60 éven felüli 147 fő (253 nyugdíjas). A kedvező demográfiai helyzetre utal az is, hogy az élve születések száma meghaladja a halálozásokét (2005-ben például 10 élve születés és 5 halálozás volt).

A település lakóit hagyományosan a mező-és erdőgazdaság tartotta el, a 60-as évek iparfejlesztése után sokan ingázóvá váltak, a környék ipari üzemeiben találtak munkát. A mezőgazdaság mára visszaszorult, saját részre zöldséget, krumplit termesztnek, eladásra málnát, de már egy gazda sem főállású.

A település legnagyobb munkáltatója jelenleg az iskola, ezen kívül az önkormányzat és intézményei (hivatal, sportpálya, óvoda), valamint a vendéglő. A lakosok egy része továbbra is Szentendrére és Budapestre jár dolgozni, s van alkalmi és fekete munkalehetőség is. Aki akar, talál munkát, a gyermeküket egyedül nevelő anyák és a sérült emberek nehezebben. Jelenleg (2006-ban) 30 fő az állást keresők száma.

Bükkszentkereszt a Bükkben fekszik, közel Miskolc városához, egyes területei a Bükki Nemzeti Parkhoz tartoznak.

A 2001-es népszámlálás adatai szerint a falu lakosságának 28%-a szlovák nemzetiségű, ezt az identitást azonban egyre kevésbé őrzik, vállalják, a mi mintánkban senki sem.

Demográfiai adatok:

2007-ben 1227 volt az állandó lakosok száma, elköltözés 28, ide költözés 27, születés 4, halálozás 11. Az utóbbi évtizedekben lassú fogyás jellemzi a települést, mind a természetes szaporulat, mind a vándorlási különbözet negatív, annak ellenére, hogy sok miskolci választja új otthonául a települést, de a régiót érintő elvándorlás Bükkszentkeresztet sem „kíméli”.

A falu lakossága a rendszerváltás előtt az LKM-ben és a DIGÉP-ben dolgozott Miskolcon, helyi munkalehetőséget az Erdőgazdaság és a kőbánya adott. Ma a munkanélküliség kb.15%-os (44 álláskereső volt 2006-ban). 131 vállalkozás működik a településen, elsősorban a fakitermelés, vendéglátás, szállás, gyógynövény-termesztés, gyűjtés és feldolgozás területein. Az önkormányzat 45 főt foglalkoztat, és 10 közhasznú munkást.

A falu infrastruktúrája kiépített, vezetékes víz és szennyvízcsatorna, áram, falugáz, telefon, internet (60 lakásban), kábel tv (a lakóházakban 90%-os lefedettséggel) van a faluban. A település vezetése részéről törekvés van az öko-faluvá válás irányába, melynek egyik eleme pl. a gáz kiváltása. Jelenleg az új megoldások keresése folyik. A másik fejlesztési irány a település üdülő falu jellegének erősítése: egyre több a településen a kulturális és sportesemény, az idegenforgalmi és szolgáltatási vállalkozások fejlesztése is folyamatos.

Évente kb. 20 bűncselekmény (falopás, weekend ház feltörés, jogosulatlan autóhasználat) és 4-5 tüzeset van a településen.

Miskolc a köztudatban mint szocialista iparváros él, de már 1365-ben városi rangra emelkedett, kereskedelmi és ipari központ volt (üveghuták, vashámorok, könnyű- és élelmiszeripar is jelen volt a település életében).

Mára megváltozott a település profilja, a foglalkoztatottak 70,2%-a a szolgáltatási szektorban dolgozik, 28% az iparban és építőiparban és csupán 1,8% a mező- és erdőgazdaságban (ezek az adatok ugyan a miskolci kistérségre vonatkoznak, 2001-ben).

Számos hipermarket és nemzetközi nagyvállalat termelőüzeme található a városban, az ezer lakosra jutó vállalkozások száma pedig 127 (86%-uk a szolgáltatás területén tevékenykedik).

Miskolc sokáig országunk második legnagyobb városa volt, a 80-as években több, mint 200000 fő állandó lakossal. 2006-ban 172637 fő volt a lakosok száma, ez 2001-hez képest 5,4%-os fogyás. A vándorlási különbözet ebben az évben -6,3, a természetes fogyás 4,3.

A munkavállaló korúak 7,5%-a álláskereső (4,6% 180 napon túl), melyek 25,1%-a szellemi foglalkozású.

100 ezer lakosra 2006-ban 7515 bűncselekmény jutott és 179 közúti baleset.

A mintavételi eljárásról a kutatás bemutatásakor már beszéltünk, itt az alábbi táblázatokban a kialakult almintáinkat szeretnénk bemutatni főbb szociológiai jellemzőik szempontjából. Összehasonlításként a 2001-es népszámlálási adatokat közöljük.

Bükkszentkereszt összlakossága 2001-ben 1274 fő, a mintánk elemszáma 111. A táblázatból leolvashatjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya mintánkban nagyobb, mint az eredeti populációban, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy 2001 óta növekedett a településen a felsőfokú végzettségűek aránya. A diplomások túlreprezentáltsága a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők terhére valósult meg a mintában. További érdekesség, hogy szinte senki nem vallotta magát szlovák nemzetiségűnek kutatásunk során. Ez nem tulajdonítható annak, hogy véletlenül csak magyarok kerültek a mintánkba, mert a kérdezőnek számos esetben konkrétan tudomása volt egy-egy család szlovák nemzetiségi eredetéről. (Árulkodtak erről például a magyar történelmi nevek, melyeket a falu lakói az 50-es évekbeli névmagyarosításkor választottak maguknak.) Érdekes kérdés, hogy ez a jelenség, ti., hogy senki nem vallotta magát szlovák nemzetiségűnek, identitás-váltást jelez vagy esetleg annak félig rejtetté válását. A következő népszámlálás adatai választ adnak majd e kérdésre.

		Népszámlálás	Mintánk
Nem	<i>férfi</i>	49%	49%
	<i>nő</i>	51%	51%
Életkor	<i>15-24 év</i>	17% (44% nő)	16%
	<i>25-54 év</i>	50% (64% nő)	51%
	<i>55- év</i>	33% (60% nő)	33%
Iskolai végzettség	<i>felsőfokú</i>	11%	26%
	<i>érettségi</i>	28%	20% (+folyamatban 12%)
	<i>érettségi nélküli közép fokú</i>	30%	29%
	<i>8 általános</i>	31%	13% (+1% 8 általánostól kevesebb)
Családi állapot	<i>özvegy</i>	14% (85% nő)	9%
	<i>egyedülálló</i>	18% (42% nő)	17% egyedül+ 4% elvált+15% kapcsolatban
	<i>házas vagy élettárs</i>	58%	55%
Nemzetiség	<i>nemzetiségi</i>	28%	1%
	<i>abból szlovák</i>	(97%)	0%

4. táblázat. A bükkszentkereszt almintá szociológiai jellemzői, összehasonlítva a 2001-es népszámlálási adatokkal

Forrás: saját adatok és www.nepszamlalas.hu

Miskolc összlakossága 184125 fő volt 2001-ben, mintánk elemszáma 676. Ebben az almintában is tapasztaljuk a felsőfokú végzettségűek felül, és az alacsony iskolai végzettségűek alulreprezentáltságát. Ennek oka feltehetőleg a magasabb iskolai végzettségűek nagyobb válaszadási hajlandósága. A cigány népesség mintánkbeli és tényleges aránya igényel némi magyarázatot. A népszámlálásban csupán a kérdezettek 2%-a vallotta magát cigánynak, a miskolci Cigány Kisebbségi Önkormányzat becslése szerint ez az arány majd' 11%. Ez utóbbit tekintettük reális kiindulási alapnak, kutatásunkban azonban még ezt is túlléptük, hogy egy viszonylag nagy elemszámú cigány almintához jussunk.

		Népszámlálás	Mintánk
Nem	<i>férfi</i>	46%	44%
	<i>nő</i>	54%	56%
Életkor	<i>15-24 év</i>	19% (51% nő)	19% (51% nő)
	<i>25-54 év</i>	49% (51% nő)	52% (54% nő)
	<i>55- év</i>	31% (60% nő)	29% (64% nő)
Iskolai végzettség	<i>felsőfokú</i>	19%	30%
	<i>érettségi</i>	33%	25% (+12%-nak folyamatban van)
	<i>érettségi nélküli közép fokú</i>	21%	20%
	<i>8 általános</i>	27%	9% (+4% kevesebb, mint 8 osztály)
Családi állapot	<i>özvegy</i>	11% (83%-a nő)	7%
	<i>nőtlen, hajadon vagy elvált</i>	13% egyedül, 26% élettárs	15% egyedül, 25% kapcsolatban
	<i>házas</i>	50%	46%
Nemzetiség	<i>nemzetiségi</i>	5801 fő	0%
	<i>cigány</i>	2% (10,8% a CKÖ szerint)	13%

5. táblázat. A miskolci almintá szociológiai jellemzői, összehasonlítva a 2001-es népszámlálási adatokkal

Forrás: saját adatok és www.nepszamlalas.hu

Pilisszentlászló összlakossága 2005-ben 1050 fő. A mintánk elemszáma 87, melyben kissé alulreprezentált a fiatalok aránya, és ez esetben is érvényesül, ami mindkét előbbi településünknel: a felsőfokú végzettségűek felülreprezentáltsága. A nemzetiségi hovatartozást tekintve itt sokkal inkább vállalták a szlovák nemzetiségi mivoltukat a válaszadóink.

		Népszámlálás	Mintánk
Nem	<i>férfi</i>	49%	44,8%
	<i>nő</i>	51%	55,2%
Életkor	<i>15-24 év</i>	12,5%	10,3%
	<i>25-54 év</i>	61%	58,6%
	<i>55- év</i>	25,5%	31%
Iskolai végzettség	<i>felsőfokú</i>	13%	17,2%
	<i>érettségi</i>	13%	18,4%+4,6%-nak folyamatban
	<i>érettségi nélküli középfokú</i>	30%	34,5%
	<i>8 általános</i>	40%	21,8%+3,4% kevesebb,mint 8
Családi állapot	<i>özvegy</i>	13%	13,8%
	<i>egyedülálló</i>	14%	12,6%
	<i>házas vagy élettárs</i>	66%	49,4%+14,9%
Nemzetiség	<i>magyar</i>	74%	86,2%
	<i>szlovák</i>	24%	13,8%

6. táblázat. A pilisszentlászlói alminta szociológiai jellemzői, összehasonlítva a 2001-es népszámlálási adatokkal

Forrás: saját adatok és www.nepszamlalas.hu

Az előbbi szempontok alapján elkészítettük a cigány almintánk (89 fő) összefoglaló adatainak táblázatát, valamint a 'civil társadalom' tagjait is (94 fő). Sajnos összehasonlító adatokkal e kérdésekben nem rendelkezünk.

Nem	<i>Férfi</i>	39,3%
	<i>Nő</i>	60,7%
Életkor	<i>Fiatal</i>	9%
	<i>Középkorú</i>	80,9%
	<i>Idős</i>	10,1%
Iskolai végzettség	<i>Kevesebb, mint 8 általános</i>	23,6%
	<i>8 általános</i>	39,3%
	<i>Szaktunok</i>	24,7%
	<i>Érettségi</i>	9%
	<i>Folyamatban</i>	1,1%
	<i>Felsőfokú</i>	2,2%
Családi állapot	<i>Özvegy</i>	1,1%
	<i>Elvált</i>	5,6%
	<i>Házas</i>	56,2%
	<i>Kapcsolatban</i>	31,5%
	<i>Egyedülálló</i>	5,6%
Lakhely	<i>Telep</i>	46%
	<i>Nem telep</i>	54%

7. táblázat. A miskolci cigány alminta szociológiai jellemzői

Forrás: saját adatok

Nem	<i>Férfi</i>	66%
	<i>Nő</i>	34%
Életkor	<i>Fiatal</i>	16%
	<i>Középkorú</i>	61,7%
	<i>Idős</i>	22,3%
Iskolai végzettség	<i>Kevesebb, mint 8 általános</i>	1,1%
	<i>8 általános</i>	6,4%
	<i>Szakt munkás</i>	10,6%
	<i>Érettségi</i>	11,7%
	<i>Folyamatban</i>	18,8%
	<i>Felsőfokú</i>	11,7%
Családi állapot	<i>Özvegy</i>	1,1%
	<i>Elvált</i>	3,2%
	<i>Házas</i>	51,1%
	<i>Kapcsolatban</i>	26,6%
	<i>Egyedülálló</i>	18,1%
Az egyes településeken lakók hány százaléka tagja civil szervezeteknek	<i>Pilisszentlászló</i>	9,2%
	<i>Bükkszentkereszt</i>	3,6%
	<i>Miskolc</i>	12,5%
Az egyes nemzetiségek hány százaléka tagja civil szervezetnek	<i>magyar</i>	11,2%
	<i>szlovák</i>	7,7%
	<i>cigány</i>	10,3%

8. táblázat. A 'civil társadalom' tagjainak jellemzői kutatásunkban

Forrás: saját adatok

Kutatásunkban, mint majd az eredményekből kiderül, két szociológiai jellemzőnek van kiemelt szerepe, ezek pedig az iskolai végzettség és az életkor, ezért ezen szempontok szerint külön is összehasonlítjuk a településeinket. A (népszámlálási adatokból képzett) táblázatokból leolvashatjuk, hogy az észak-magyarországi településeken az emberek iskolai végzettsége magasabb, különösen a városban. A korösszetétel kapcsán pedig azt mondhatjuk el, hogy mind a fiatalok, mind az idősök aránya kisebb Pilisszentlászlón, mint a másik két településen. Még egy megjegyzéssel-magyarázattal tartozunk az életkori kategóriák határmegvonása ügyében, ugyanis kutatásunkban eltértünk az általánosan bevettől. A fiatalok korhatárát alacsonyabban határoztuk meg, mint az szokásos, az idősökét pedig magasabban. Azért választottuk a 25 évet a fiatal kort lezáró határvonalnak, mert ez az az idő, amikorra jellemzően megszerzik a diplomájukat, akik ezt célul tűzték és munkába is állnak. Az idősök alsó korhatárát a gyakrabban alkalmazott 50 helyett pedig 55 évben húztuk meg, mivel a nyugdíj-korhatár egyre jobban kitolódik (jelenleg 62 év), így az 55 évesek jellemzően aktívnak tekinthetők.

Az egyes alminták bemutatásakor látható volt, hogy a diplomások aránya felülreprezentált a mintánkban. Emiatt az átlag jellegű vizsgálatokat az iskolai végzettség szerinti súlyozott mintán is elvégeztük. Az eredmények számértékei valamelyest eltértek, de a kirajzolódó mintázatok nem. A dolgozat szövegében elhelyezett táblázatok eredményei a súlyozatlan mintákon végzett számítások eredményeit tartalmazzák. A melléklet 1-2. táblázata szolgál a súlyozott és súlyozatlan minták közötti hasonlóságok illusztrálására.

	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>felsőfokú</i>	13%	11%	19%
<i>érettségi</i>	13%	28%	33%
<i>érettségi nélküli közép fokú</i>	30%	30%	21%
<i>8 általános vagy kevesebb</i>	40%	31%	27%

9. táblázat. Az iskolai végzettség alakulása a vizsgált településeken a 2001-es népszámlálási adatok alapján
 Forrás: www.nepszamlalas.hu

	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>15-24 év</i>	12,5%	17% (44% nő)	19% (51% nő)
<i>25-54 év</i>	61%	50% (64% nő)	49% (51% nő)
<i>55- év</i>	25,5%	33% (60% nő)	31% (60% nő)

10. táblázat. A korösszetétel a vizsgált településeken a 2001-es népszámlálás adatai alapján
 Forrás: www.nepszamlalas.hu

III. Területi és nemzetiségi különbségek az értékrendben

A következő két fejezet empirikus kutatásunk eredményeit mutatja be. A kutatási tervünk ismertetése során áttekintettük, hogy a WVS mely témaköreit, kérdéseit vontuk vizsgálatunk körébe. A válogatás szempontja az volt, hogy a gazdasági élet szempontjából legfontosabb értékekről tudjuk meg, hogy milyen területi- és nemzetiségi eltéréseket tapasztalhatunk Magyarországon, valamint, hogy hogyan is állunk ezen értékekkel.

Elemzésünket a különböző **érték-területek fontosságának** bemutatásával kezdjük. Ezek mérése a világ- és európai érték kutatásokban úgy történik, hogy a válaszadóknak be kell jelölniük egy négyfokozatú skálán, hogy mennyire fontosak életében az egyes érték területek. (A lehetséges válaszok a „nagyon fontos”-tól az „egyáltalán nem fontos”-ig terjednek.) A WVS-ben a mért érték területek a munka, család, barátok, szabadidő, vallás és politika, melyeket kiegészítettünk a szerelem és pénz kérdéseivel. A szerelem ritkán kérdezett, kevésbé kutatott téma az érték kutatásokban, mi azért vettük be a kérdőívünkbe, mert szerintünk a posztmodern értékrendben, az önkitaljesítésben fontos szerepe lehet. Luhmann a különböző korok szerelem eszméit elemezve úgy találta, hogy a középkori makulátlan szerelem, az azt felváltó szenvedélyes szerelem, majd a romantikus szerelem korszakai után napjaink tömegtársadalmában a szerelem problémamegoldás. A probléma abban áll, hogy partnert tud-e találni az egyén intim kapcsolatához és azt megtartja-e. E partnernek megtalálása azért is különösen fontos, mert a világ struktúrája ma olyan, hogy az ember számtalan személytelen kapcsolatban vesz részt személyiségének csak egy-egy kis szeletkéjével, számtalan folyamatban, melyek idegenek tőle, s melyeket nem igazán tud átlátni, így felértékelődik az igény egy olyan szféra iránt, ahol kifejezheti személyiségét, teljes lehet, ami ismerős és otthonos, ami csakis az övé. (Luhmann [1997]) A pénz kérdésével a pilisi lekérdezés után egészítettük ki a kérdőívet, azért, mert számos válaszadó a munka értékelése kapcsán megjegyezte, hogy az számára csak a pénz miatt fontos. Sajnos így a pilisi kérdőívben a pénz fontosságának kérdése nem szerepel, egy másik kérdés kapcsán azonban mégiscsak választ kaptunk rá. Az életcélok felsorolásakor ugyanis Pilisszentlászlón sokkal kevesebb ember jelölte meg élete céljaként a pénzt, mint a másik két elemzett településen.

Az alábbi táblázatok foglalják össze a kutatás érték területek fontosságára vonatkozó eredményeit.

	család	pénz	barát	munka	szabadidő	szerelem	vallás	politika
Miskolc	96,5 (1)	87	79,2 (4)	87,2 (2)	80,4 (3)	77,4	38,4 (5)	22,7 (6)
Bükkszentkereszt	96,4 (1)	88,3	86,6 (2)	85,3 (3)	82,1 (4)	73	39,4 (5)	14,3 (6)
Pilisszentlászló	98,9 (1)		86,2 (2)	78,2 (3)	77,1 (4)	77,6	63,2 (5)	23 (6)
Európai átlag	96 (1)		90 (2)	87 (3)	83 (4)		48 (5)	35 (6)
Cigány alminta	97,7 (1)	94,3	59,6 (4)	86,5 (2)	64,7 (3)	73,9	52,2 (5)	22,4 (6)

11. táblázat. A különböző érték-területek fontossága az emberek életében

-% mondja, hogy eléggé vagy nagyon fontos az életében. Zárójelben a fontossági sorrendben elért helyezés. Az összehasonlíthatóság érdekében csak azok a kérdések kaptak sorszámot, amelyek valamennyi kutatásban szerepeltek. Vastagon szedve a szembe tűnő eltérések (akár a %-os arányban, akár a rangszámokban)

Forrás: saját számítás, az európai adat: Barker- Halman- Vloet [1990]

A táblázatból leolvashatjuk, hogy hasonló a fontossági sorrend mindhárom településen, mely ráadásul megfelel az európai átlagnak is.

A legfontosabb érték terület minden csoportban a család volt. Ez után viszont a falvakban és az európai átlagban a barátok következnek, míg a miskolci és a cigány almintákban a munka. Ráadásul a barátokat mindkét esetben még a szabadidő fontossága is megelőzi. Úgy látszik, a városi élettempóban nem jut annyi szerep, hely a barátoknak, s ehhez hozzá tartozik, hogy a kutatásunk eredménye szerint a városban a barátokkal való elégedettség is szisztematikusan alacsonyabb, mint a falvakban. A cigányok esetében kutatásunkból az derült ki, hogy az ő barátaik jellemzően a családtagjaik köréből kerülnek ki, így a család fontosnak nyilvánítása magába ölelte a barátok szféráját is.

A következő elem az érték sorrendben a szerelem, még mindig viszonylag nagy százalékos értékkel. (Még Bükkszentkeresztben is, ahol a legkevésbé bizonyult fontosnak a településeink között a szerelem, a kérdezettek 73%-a gondolta, hogy ez életének fontos vagy nagyon fontos része). Ez a magas érték először a kérdezőt is meglepte, hiszen a várakozásunk az volt, hogy inkább csak a fiatalabb rétegek és a posztmodern értékrendű emberek életében bizonyul majd igazán fontos kérdésnek. Ugyanakkor, ha ismét felidézzük a luhmanni gondolatokat a tömegtársadalom emberének fokozott igényére az intim kapcsolatok iránt, vagy ha a tömegkultúra alkotásaira gondolunk

(elsősorban a filmekre és zenékre), melyeknek szinte egytől-egyig kiemelt témája a szerelem, s amelyek korunkban igen erős értékrend formáló tényezők, inkább azon kell csodálkozni, hogy miért lepett meg minket e magas érték. Talán arra számítottunk, hogy noha fontos terület az életünkben, de annyira belső, hogy nem nyilvánítják ki majd válaszadóink fontosságát. Az idős emberek esetében külön érdekes volt e kérdés feltevése és a rá adott válaszok. A kérdezetteink 14%-a nem válaszolt (a másik két korcsoportban ez az érték csupán 1-2% volt), 41% pedig ki is fejezte, hogy nem vagy egyáltalán nem fontos az életében. Ugyanakkor sokan hozzátették, hogy „már” nem fontos. Mindezek tükrében az a 45%, akinek idős kora dacára is fontos maradt az életében a szerelem, igen jelentőség teli. Ez az érték majdnem akkora, mint a vallás által elért érték.

A vallás az utolsó előtti a sorban az érték területeken belül, és nemcsak rangszámban, de a százalékos értékben is jóval rosszabbul szerepel, mint a többi értékterület. Európa vallástalanodásáról, a vallás szerepének visszaszorulásáról már beszéltünk Max Weber kapcsán. Itt most azzal egészítenénk ki, hogy a vallásos gondolkozásnak, vallási igényeknek, érdeklődésnek másfajta kifejeződési formái vannak korunkban. Inglehart az általa kutatott és elemzett, magukat nem vallásosnak tartó társadalmakban azt vette észre, hogy igen magas az élet céljáról, értelméről rendszeresen gondolkodók aránya. Ez számára azzal az üzenettel jár, hogy a vallásos igények semmit nem csökkentek a modern-posztmodern ember életében. (Inglehart [1997]). Luckmann ettől is tovább ment, és a vallás modern formáinak tekinti a világnézeteket, így szerinte lehet vallása valakinek, hogy szexista, hogy munka mániás, hogy liberális, stb. (Erről „A láthatatlan vallás” című, 1963-as esszéjében írt.) A kérdésfeltevés módja mind a WVS-ben, mind saját kutatásunkban a tradicionális, ha úgy tetszik, hétköznapi értelemben vett vallásra és annak fontosságára utal. Mutatkoznak eltérések e területen: legkevésbé az észak-magyarországi emberek életének fontos eleme a vallás, majd ezután következik az európai átlag, a cigány almintá, s végül legnagyobb szerepet a vallás a pilisszentlászlói emberek életében tölt be.

A kérdezettek számára a legkevésbé fontos érték területnek a politika világa bizonyult. Itt is valamelyest több embernek fontos az életében Európában, mint Magyarországon és a saját mintáinkon belül Bükkszentkereszten a legkevésbé. Ezek az eredmények annak tükrében is érdekesek, hogy Pilisszentlászló egyértelműen jobboldali beállítódottságú település, míg Miskolc baloldali, és hogy a Pilisben jóval nagyobb a

választói aktivitás (75% az aktív választók aránya, míg Miskolcon és Bükksgentkeresztben 48-49%). Tehát hiába mutatkoznak különbségek a települések lakóinak körében a választói aktivitásban, a politikai szimpátiában, ezek nincsenek hatással arra, hogy mennyire fontos érték terület a politika életükben. Mindezek alátámasztják az Inglehart által is hangsúlyozott tételt, mely szerint napjainkban a politikai aktivitást, a politika fontosságát nem a választásokon való részt vétel mutatja igazán.

Amennyiben az adatokat másképp kezeljük, picit más eredményhez juthatunk. Ha ugyanis a kapott pontszámokat átlagoljuk (nagyon fontos 1, eléggé fontos 2, nem fontos 3, egyáltalán nem fontos 4 pontot ér), Pilisszentlászló esetén azt tapasztaljuk, hogy a vallás a harmadik legfontosabb érték-területté lép elő. Ezt az eredményt már tulajdonképp sugallta is az, hogy bár fontossági sorrendben itt is utolsó volt a vallás, de a százalékos arányban nagyobb értékkel.

A cigányok esetében szintén ugyanazokat a jelenséget láthatjuk megerősítve, amit az előbbieken, a munka kiemelkedő fontosságát és a barátság kevésbé hangsúlyos mivoltát. Az összes eltérés közül ezek tűnnek mindenesetre a legmarkánsabbaknak. A kérdésre, hogy mi a jelentésük, mi a magyarázatuk ezen differenciáknak, majd a későbbi eredmények tükrében válaszolunk, hisz jelenthet egy materialistább hozzáállást a munka és pénz együttes fontosságának szerepe miatt, ami így együtt egy erős biztonsági-túlélési mintázatra utal, s mely sejtést megerősíti a barátok kevésbé fontos mivolta is. A vallás viszonylagos fontossága azonban egy tradicionálisabb értékrendet sejtet, a szerelemé pedig egy posztmodernet.

Miskolc	Család (1,2)	Barát (1,8)	Munka (1,8)	Szerelem (1,8)	Szabadidő (1,9)	Vallás (2,7)	Politika (3)
Bükksgentkereszt	Család (1,2)	Barát (1,7)	Munka (1,7)	Szabadidő (1,9)	Szerelem (1,9)	Vallás (2,7)	Politika (3,2)
Pilisszentlászló	Család (1,2)	Barát (1,9)	Vallás (2)	Munka (2)	Szerelem (2,4)	Szabadidő (2,6)	Politika (3,2)
Cigány alminta	Család (1,1)	Munka (1,52)	Szerelem (1,8)	Szabadidő (2,1)	Barát (2,2)	Vallás (2,4)	Politika (3,2)

12. táblázat A különböző érték-területek fontossága az emberek életében a kapott pontértékek átlaga alapján

Forrás: saját kutatás

Összefoglalva: az értékterületek fontosságában nem található jelentős területi különbségek, bár Miskolcon relative fontosabbnak bizonyult a munka és

Pilisszentlászlón a vallás. A cigányok értékrendjében érdekes módon ez a két eltérés szintén megfigyelhető. Különösen érdekes, hogy a települési eredmények összességében jobban hasonlítanak az európai átlaghoz, mint a cigány alminta eredményeihez. Tehát nagyobb különbséget tapasztalhatunk cigány-nem cigány viszonylatban, mint akár országok közötti viszonylatban. Az értékterületek fontosságában egyébként a cigány mintán belül a telepi és nem telepi cigány emberek véleményében nem mutatkozott szignifikáns eltérés.

Nem tartozott eredeti kérdéseink közé, de nagyon érdekes az értékterületek fontosságának egymással való összefüggése.

Szignifikáns kapcsolat van a család és számos más értékterület fontossága között, oly módon, hogy akinek fontosabb a család, annak a fontosabb a barátság, a szerelem, a szabadidő és a munka is.

Még erőteljesebb az összefüggés a barátság-szerelem-szabadidő hármában, azaz az intim szféránk világában.

Akik számára kiemelkedően fontos a munka, azok többnyire a vallás és a politika szerepét is fontosabbnak érzik életükben. E három tényező együtt a magánélettel szembeni világ elemeit alkotják.

Nagyon érdekesen alakul a munka és a pénz viszonya. Mind azok között, akik számára a pénz nagyon fontos, mind pedig azok között, akik számára egyáltalán nem, viszonylag nagy arányban találhatók olyanok, akiknek a munka nagyon fontos. Nyilván ez két teljesen különböző csoportot takar. Az első számára azért fontos a munka, mert pénzt lehet vele keresni, a második csoport számára viszont önértékű, önmagában fontos értékterület.

Az életkori sajátosságokat megvizsgálva arra jutottunk, hogy az idősebb embereknek relatíve fontosabb az életében a munka, a vallás, a politika és kevésbé fontos a szabadidő, a barátok és a szerelem, mint a fiataloknak. Esetükben tehát megismétlődik az előbbi különbség a magánélet és az azon kívüli világ fontossága között. Amennyiben az eredményeket nem pusztán életkori sajátosságként értelmezzük, hanem generációk értékrendje közti eltéréseknek, a feltártak utalhatnak arra, amit talán a felvilágosodás és ipari forradalom idején megindult individualizációs folyamat második szakaszának vagy visszajára fordulásának nevezhetünk. Az első fázisban az egyének a közösségi kötelek köréből estek ki, a tönniesi értelemben vett társadalom korába léptek. Diadalmaskodott a felvilágosodás korának technikai szemlélete, a racionalizáció, a hatékonyság, a természet feletti uralom. Ez a világ azonban kicsit

hideg, s az anyagi biztonság megteremtődésével előtérbe lépnek az igények a melegségre, mélyebb emberi kapcsolatokra, a világ játékos oldalára.

Az egyes értékterületek fontosságára a későbbiekben még visszatérünk, elemezve az értékrend egyéb elemeivel és az életminőség különböző dimenzióival való kapcsolatait. Itt azonban közöljük az egyik legérdekesebb kutatási eredményt, mely egyben választ ad a 3. számú kérdésünkre, az értékterületek fontosságának és a velük való elégedettségnek a viszonyára.

A munkával való elégedettség terén azt tapasztaltuk, hogy jellemzően azok az emberek mutatnak nagyobb elégedettséget munkájukkal, akiknek az fontosabb is az életében.¹ Ugyanez az összefüggés igaz a szerelem és barátság esetén is². Mi lehet ennek az oka? *Akiknek fontos az adott értékterület, valószínűleg mindent megtesznek, hogy jól működjenek benne, legyen szó akár barátságról, akár a munkáról. Márpedig az erőfeszítések meg is hozzák gyümölcseiket, a gyümölcsök pedig az elégedettséget.*

Van viszont olyan értékterület, ahol az összefüggés iránya fordított. Jövedelmi viszonyaikkal azok az emberek elégedettebbek, akiknek a pénz az életükben nem annyira fontos tényező. Ha valakinek a pénz nem fontos eleme életének, nem kiemelt célja annak hajhászása, kevesebb is beéri, kevesebb is relatíve elégedettséggel töltheti el.

Vizsgálódásunk irányát fordítsuk most a **társadalmi célok, posztmodern és modern értékek** irányába!

A posztmodernizmus index képzésének kiinduló pontja, hogy 12 társadalmi jellegű célból ki kell választani a kérdezetteknek 6-ot (egész pontosan mindig 4-ből 2-öt, 2-öt.)

Lássuk először a célokat és választásuk arányát, melyeket az alábbi táblázat mutat, települési bontásban a svédországi eredményekkel kiegészítve. Talán magyarázatra szorul, hogy miért Svédországra esett a választásunk. A 2000-es WVS-ben a 12 ítemes posztmaterializmus indexet nagyon kevés európai országban mérték, így az európai átlag számítása félrevezető lehetett volna. Az országok közül pedig, ahol egyáltalán történt lekérdezés, igyekeztünk egy erősen posztmaterialista értékrendűt kiválasztani.

¹ Ez az összefüggés szignifikáns Miskolcon és az összesített mintában.

² Bükkszentkereszten a barátság esetében nem szignifikáns az összefüggés, a szerelem esetében pedig Pilisszentlászlón.

	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc	Svédország
<i>Gazdasági növekedés</i>	66,3 (3-4)	74,8 (2)	79,2 (2)	82 (1)
<i>Erős hadsereg</i>	9,5 (12)	5,4 (12)	4,7 (12)	11 (12)
<i>Több beleszólás a munkába</i>	68,7 (1)	55 (6)	51,3 (6)	73 (2)
<i>Szebb vidék és városok</i>	54,2 (6)	57,7 (5)	60,5 (5)	25 (10)
<i>Rend</i>	66,3 (3-4)	69,4 (3)	77,2 (3)	71 (3)
<i>Több beleszólás a kormányzati ügyekbe</i>	41,7 (9)	41,4 (8)	41,9 (8)	37 (5)
<i>Áremelkedés ellen harc</i>	45,2 (7)	59,5 (7)	50,5 (7)	12 (11)
<i>Szólásszabadság</i>	42,9 (8)	25,2 (11)	25,5 (11)	50 (7)
<i>Stabil gazdaság</i>	67,9 (2)	75,7 (1)	80,2 (1)	64 (4)
<i>Kevésbé személytelen társadalom</i>	26,2 (11)	24,3 (10)	27,2 (9-10)	46 (8)
<i>A gondolatok többet érnek a pénznél</i>	61,9 (5)	33,3 (9)	27,2 (9-10)	29 (9)
<i>Bűnözés elleni harc</i>	34,5 (10)	62,2 (4)	61,1 (4)	60 (6)

13. táblázat. Modern és posztmodern értékek választása a három magyarországi településen és Svédországban

-% választotta az adott értéket. Zárójelben az adott értéket választók arányából felálló fontossági sorrendben elfoglalt hely. Vastagon szedve a legkiemelkedőbb eltérések.

Forrás: saját adatok, Svédország esetén a WVS negyedik hullámának adatbázisa

A táblázatra tekintve rögtön szembe tűnik, hogy a miskolci és bükkszentkereszti eredmények szinte teljesen megegyeznek, mind a százalékokat, mind a helyezéseket tekintve, viszont a pilisieknél érdekes eltéréseket tapasztalhatunk. Ha pusztán ezen kérdés alapján szeretnénk az 1. számú hipotézisünket tesztelni, azt kellene megállapítanunk, hogy *a földrajzi távolság, az ország kelet-nyugati tengelye mentén való elhelyezkedés eltérést okoz az értékrendben, viszont a falu és város viszonylatában ilyen eltérés nem tapasztalható.*

Visszatérve a táblázat elemzéséhez: a legfontosabb célok Észak-Magyarországon a stabil gazdaság és a gazdasági fejlődés. Pilisszentlászlón a második legfontosabb a stabil gazdaság. Ennyiben tehát hasonló eredményt kaptunk, mint az észak-magyarországi mintában, viszont számukra a legfontosabb a több beleszólás a munkába. Ez pedig kétszeresen is nagy különbség, nemcsak azért, mert egyszerűen más értékről van szó, hanem azért is, mert ez utóbbi posztmaterialista érték, míg a stabil gazdaság és gazdasági fejlődés materialisták.

Svédországban a gazdasági növekedés a leginkább kívánatos cél és a több beleszólás a munkába a második. Ezek az eredmények igencsak hasonlítanak a pilisszentlászlóiakhoz, mert ugyan a stabil gazdaság helyett gazdasági növekedésről van szó, de e két cél áll egymáshoz legközelebb a tizenkettő között (mindkettő általános gazdasági cél és materialista). A másik –még apróbb- eltérés, hogy esetükben helyet cserélt a több beleszólás a munkába és a gazdasági növekedés.

A harmadik legkívánatosabb cél mindhárom magyar településen és a svéd mintában is a rend az országban. (Meg kell jegyezni, hogy a pilisi eredmény szerint holtversenyben a gazdasági növekedéssel, megerősítve, alátámasztva az előbbi okfejtésünket a gazdasági növekedés és gazdasági stabilitás hasonló jelentéstartalmáról.)

Tovább haladva a fontossági sorrenden, egy újabb lényeges eltéréssel találkozhatunk. Észak-Magyarországon a bűnözés elleni küzdelem következik, míg a Pilisben a gondolatok többet érnek a pénznél. E két érték szinte helyet cserélt a két vidék fontossági sorrendjében. Az első materialista, a második posztmaterialista érték. Érdekes módon, ez esetben a svéd eredmények az észak-magyarországihoz állnak közel.

Az utolsó lényeges eltérés a magyar minták között, hogy a pilisiek a szólásszabadságot fontosabbnak tartják és a bűnözés elleni küzdelmet kevésbé fontosnak. Ez utóbbi jelenséget magyarázhatnánk a Pilisszentlászlón tapasztalható nagyon jó közbiztonsággal, mely nemcsak települési szinten igaz, hanem tágabb környezetükre is, hiszen Pest megyében a legkedvezőbbek a bűnözési adatok az egész országon belül. Vajon annak lehetünk-e tanúi, hogy valamely érték megvalósulván, más értékek jutnak nagyobb szerephez? Viszont ugyanezen logika nem érvényesül más célok, például a szólásszabadság és áremelkedés kapcsán. Hiszen ezek mértéke egységes az országban, mégis eltérő a fontosságuk megítélése. Ráadásul a bűnözés fontosságának kérdését nem is annyira az objektív adatoknak kellene befolyásolnia, hanem a szubjektív biztonság-érzetnek. Hiszen elég valószínű (ahogy arra később

valóban fény is derül) hogy az emberek nagy része nincsen tisztában lakóhelye bűnözési adataival még nagy vonalakban sem. Ha pedig megvizsgáljuk a biztonságérzet kérdését, az Bükkszentkereszten sokkal jobb, mint Miskolcon, mégis a két településen hasonló fontosságot tulajdonítanak a bűnözés elleni küzdelemnek.

Mindezzel arra szeretnénk utalni, hogy *az egyes értékek választásának kevesebb köze van a konkrétan tapasztalható élet-feltételekhez, mint az alapvető értékstruktúrához*. Jelen esetben ahhoz, hogy a pilisszentlászlói emberek értékrendje erősebben posztmaterialista, mint az észak-magyarországiaké, s ezért kevésbé hangsúlyos a bűnözés elleni küzdelem, nem pedig a kedvező szubjektív biztonságérzet miatt.

	Miskolc	Cigány almintá
<i>Gazdasági növekedés</i>	79,2 (2)	66,3 (5)
<i>Erős hadsereg</i>	4,7 (12)	1,1 (12)
<i>Több beleszólás a munkába</i>	51,3 (6)	62,9 (6)
<i>Szebb vidék és városok</i>	60,5 (5)	69,7 (2-3)
<i>Rend</i>	77,2 (3)	68,5 (4)
<i>Több beleszólás a kormányzati ügyekbe</i>	41,9 (8)	41,6 (8)
<i>Áremelkedés elleni harc</i>	50,5 (7)	50,6 (7)
<i>Szólásszabadság</i>	25,5 (11)	37,1 (9)
<i>Stabil gazdaság</i>	80,2 (1)	69,7 (2-3)
<i>Kevésbé személytelen társadalom</i>	27,2 (9-10)	22,5 (11)
<i>A gondolatok többet érnek a pénznél</i>	27,2 (9-10)	33,7 (10)
<i>Bűnözés elleni harc</i>	61,1 (4)	70,8 (1)

14. táblázat. Modern és posztmodern értékek választása a miskolci és a miskolci cigány almintában

% választotta az adott értéket. Zárójelben a választók arányából felálló fontossági sorrendben elfoglalt hely. Vastagon szedve a legkiemelkedőbb eltérések

Forrás: saját adatok

Érdekes, tanulságos eltérések tapasztalhatók a cigány mintában a társadalmilag fontos értékek körében. Először is a gazdasági növekedés, stabil gazdaság kevésbé hangsúlyos, fontos számukra, mint a miskolci átlag számára. Ismét felmerül a kérdés,

hogyan jelzi-e, hogy a cigányok posztmaterialistább értékrendűek, vagy hogy tradicionálisak, amely értékrendben nem a maximális gazdasági teljesítmény a cél, hanem a túlélés. Az is elképzelhető, hogy egy érdekes keverék értékrendről van szó. Még mindig ne válaszoljunk a kérdésre, haladjunk tovább! A romák számára a legfontosabb társadalmi cél a bűnözés elleni küzdelem. Első hallásra szinte meghökkenítő ez az eredmény, de ha mélyebben belegondolunk, mégsem az. A bűnözésben legerőteljesebben érintett népcsoportunkról van szó, és nem csak elkövetőként érintettek, hanem sértettként is, családtagként is. Látszólag korábbi okfejtésünkkel ellenkező dolgot állítunk, hiszen fentebb elvetettük, hogy Pilisszentlászlón a jobb közbiztonság és a nagyobb biztonság-érzet miatt lenne kevésbé fontos a bűnözés elleni küzdelem. Viszont, ahol ennyire húsba vágóan, napi kapcsolat szintjén érinti az emberek életét egy jelenség, ott a napi tapasztalat felülírhatja a szocializációban rögzült értékrendet.

A másik terület, amely fontosabbnak bizonyul a cigányoknak, mint a miskolci átlagnak, az a szebb városok és vidékek léte. Mi is lehet az oka ennek? Bizonytalanul állunk a kérdés előtt, de nem hiába, mert ez volt a legfurcsábban „viselkedő” érték a WVS során is. Mivel a mi kutatásunkban jellemzően a materialista beállítottságú emberek választották célul, tekintsük a romák esetében is materialista érték jellemzőnek.

Ismét megvizsgáltuk a telepi és nem telepi cigányok választásaiban mutatkozó különbségeket és egyetlen eltérést találtunk, azt, hogy a kevésbé személytelen társadalmat (még mindig nem szignifikánsan, de) a nem telepi cigányok jobban preferálták.

Az egyes társadalmi célok választása után lássuk most már a posztmaterializmus-indexek alakulását!

A pilisiek 47,1%-a magasan posztmaterialista és 3,4%-uk egyáltalán, a két érték különbsége 43,8 ami magasabb az összes nyugat-európai országétól. Ezt megtekinthetjük a 2. ábrán, ha visszalapozunk a 26. oldalra.

A bükkszentkeresztiiek 27,3%-a posztmaterialista és 16,4%-a materialista, a különbség 10,9. Ez lényegesen magasabb érték, mint az 1990-es magyar eredmény, az akkori kelet-európai átlagnak feleltethető meg. Valószínűnek tartjuk, hogy azóta a magyar érték is hasonlóképp megnövekedett, de ezt a sejtést nem tudjuk leellenőrizni, mert az újabban lezajlott hullámokban Magyarországon sajnos csak a 4-ites posztmaterializmus kérdéssort kérdezték. Ebben viszont 2,2% volt a posztmaterialisták

aránya és 46,8% a materialistáké, ami „rosszabb” eredmény, mint az összes kelet-európai országé, leszámítva Oroszországot.

A miskolciak eredménye jelen esetben is hasonló a bükkszentkeresztiékéhez, 24,6% magasan posztmaterialista, 15,4% egyáltalán nem.

A cigány válaszadók posztmaterializmus indexe magasabb, mint a miskolci átlag, $23,8 - 6,7 = 17,1$ de még mindig alacsonyabb a pilisi eredményénél.

A kíváncsiság kedvéért megvizsgáltuk a posztmaterializmus index és életkor összefüggését és úgyszintén az iskolai végzettségét is. Beigazolódott, hogy az idősebbek materialistábbak (2,4% a magasan posztmaterialisták és materialisták aránya közötti különbség), mint a középkorúak (18,4-es különbséggel), viszont a fiatalok materialistábbak a középkorúaknál (14,6 a különbség). Mielőtt arra gondolnánk, hogy adataink ellent mondanak az Ingleharti hipotéziseknek és eredményeknek, gondoljuk csak végig, hogy a ma fiataljai országunkban serdülő korukat (az értékrend kialakulása, rögzülése szempontjából meghatározó időszakot) az új rendszer azon időszakában élték, mikor a gazdaság erőteljesen visszaesett, mikor megnövekedett a bizonytalanság érzése. Eredményünk tehát inkább megerősíti Inglehart szocializációs hipotézisét, mely szerint az értékrend a prefelnőtt korban tapasztalt körülményektől függ alapvetően.

Az iskolai végzettség nem befolyásolta a posztmaterializmus-indexet.

Összefoglalva: itt, a posztmaterialista értékek kérdéskörében már erőteljes területi különbségekkel találkozhatunk, valamint ismételten jelentkező nemzetiségi különbségekkel. A közép-magyarországi település értékrendje a magyarországi átlagot is meghaladóan posztmaterialista, az észak-keleti országrész települései pedig az átlagtól erőteljesebben materialisták. A cigányok, úgy tűnik, posztmaterialistábbak, mint a többségi társadalom lakókönyezetükben. A város-falu viszonylatában értékrendi eltérést nem tapasztaltunk.

Az előbbi célok társadalmi jellegűek voltak, most az **egyéni szinten legfontosabb értékek** vizsgálatára térünk át. A vizsgálati módszer ebben az esetben, hogy a válaszadóknak egy érték-listáról kell kiválasztani azt az öt legfontosabb értéket, melyről azt gondolja, hogy egy gyermeknek nevelkedése során otthon el kell sajátítania.

Először a WVS adatbázisok alapján megvizsgáljuk az átlagos magyarországi adatokat és trendet.

	1981	2000
<i>Engedelmesség</i>	36,3 (7)	29,7 (8)
<i>Önzetlenség</i>	18,8 (8)	23 (10)
<i>Takarékosság</i>	39,5 (6)	39,6 (6)
<i>Tolerancia</i>	43,2 (4)	66,5 (5)
<i>Fantázia</i>	8,1 (11)	10,8 (11)
<i>Felelősségérzet</i>	53,3 (3)	74 (1)
<i>Kemény munka</i>	45,4 (5)	71 (4)
<i>Függetlenség</i>	58,5 (2)	73 (2)
<i>Jó modor</i>	59,4 (1)	72 (3)
<i>Határozottság</i>	15,2 (9)	30 (7)
<i>Vallásos hit</i>	14,3 (10)	17 (9)

15. táblázat. A gyermekek által elsajátítandó értékek Magyarországon 1981-ben és 2000-ben.

-% választotta, hogy egy gyermeknek otthon el kell sajátítania az adott értéket. Zárójelben a fontossági sorrendbeli helyezés száma.

(Forrás: WVS adatok)

1981-ben a legkevésbé fontos értéknek a fantázia és a vallásos hit bizonyult, valamint a határozottság és önzetlenség értékei. Igen beszédes ezek hangsúlytalansága. A fantázia egyértelműen a posztmodern személyiség fontos kelléke, a vallásos hit pedig a tradicionális társadalmak tagjaié. A határozottság-céltudatosság azon értékrend jellemző eleme, mely a kapitalizmus kialakulásában oly fontos szerepet játszott. Az önzetlenség sokféle értékrendben megtalálhatja a helyét, erőteljes közösségi értéknek mind a tradicionális, mind a posztmodern társadalomban fontos szerepe lehet. Ahol viszont nincs –többek között- az úgy látszik, a magyar társadalom. Megjegyezzük, hogy mikor saját kutatásunk során ehhez a kérdéshez érkeztünk, bizony nagyon sokan elgondolkoztak fontosságán, de aztán rendre arra a végkövetkeztetésre jutottak válaszaik, hogy ha csupán ők önzetlenek, a többi ember pedig önző, akkor ez rájuk nézve hátrányos. Erről a szituációról eszünkbe juthat a közlegelők csapdája és az, hogy az emberek sok játékteret tévesen zéró-összegű játéknak élnek meg, holott a kooperációval minden fél nyerne. Eszünkbe jut továbbá az is, hogy az altruista

viselkedés, sőt annak mímélése is racionális magatartás¹, csak ezt a válaszadóink úgy látszik, nem tudják. Az önzetlenség kérdése egyébként szorosan kapcsolódik a bizalom kérdésköréhez is, amire a későbbiekben térünk ki.

A legfontosabbak értékek 1981-ben a jó modor, a függetlenség és a felelősségérzet voltak. A függetlenség és autonómia hangsúlyozása korunk munkapiacán kedvező értékek, autonómiát, kezdeményező készséget és megbízhatóságot sejtetnek, már amennyiben ezen értékeket ténylegesen sikerül is gyermekeinknek elsajátítani, nem csupán kívánt célok maradnak. A jó modor, mint listavezető érték számunkra, legalábbis mindennapi tapasztalataink tükrében, mintha nem lenne reális eredmény.

Az eddigi adatok az 1981-es WVS-ből származtak. Vajon történt-e és ha igen, milyen irányú változás az azóta eltelt évtizedekben?

2000-ben még mindig ugyanazok a legkevésbé fontosnak és a legfontosabbnak tartott értékek, de a határozottság értéke erőteljes felzárkózásnak indult. Az engedelmisség értéke vesztett fontosságából, s ez a felelősségtudás és függetlenség első helyezésével párosítva erős individualizációra utal. A legtöbbet a kemény munka fontossága növekedett. Az engedelmisségen kívül a takarékoság az az érték, melynek jelentősége nem növekedett. Ez valószínűleg a fogyasztói értékrend térhódításának köszönhető.

Vessük össze ezen eredményeket saját kutatásunk adataival²!

Bizony komoly eltéréseket tapasztalhatunk a 2000-es magyar eredményekhez képest. Megegyezik, hogy a felelősségérzet a legfontosabb érték és nem változott a jó modor előkelő helyezése. A határozottság és önzetlenség a mi mintánkban fontosabbnak bizonyultak, mint a 2000-es magyar átlagban, az engedelmisség és vallásos hit pedig kevésbé fontosnak. Ezek az eltérések tekinthetők az 1981 és 2000 között kirajzolódó trend folytatásának. Van viszont egy lényeges eltérés: a kemény munka hangsúlyvesztése. Ez a jelenség több forrásból is táplálkozhat. Egyrészt manapság nagy vagyont lehet keresni „ügyeskedéssel”, kemény munka nélkül, másrészt viszont az is lehet, hogy a kemény munkát a válaszadók a fizikailag nehéz munka kitartó

¹ Formálisan bizonyította G. Becker, de korábban A. Marshall is hangsúlyozta (Hámori [1998])

² E kérdés kapcsán megváltoztattuk a kérdőívet a pilisi lekérdezés után, mivel az eredeti kérdőívünket még az 1997-es Inglehart könyv alapján állítottuk össze, amelyben a teljesítmény motivációs index képzéséhez csak 8 érték közül kellett választaniuk a válaszadóknak. A miskolci és bükkzsenterkeszti lekérdezés során már egy bővített, 11 értékből álló listát használtunk. Igaz, így kevésbé tudjuk vizsgálni a területi eltéréseket, viszont az eredményeink jobban összehasonlíthatóak a WVS adatbázis adataival. A korlátozott összehasonlíthatóság mellett is igaz, hogy mindhárom vizsgált településen a felelősségtudás volt a legfontosabb érték, a takarékoság és képzelőerő a legkevésbé választottak.

végzésével azonosítják. Érdeemes lenne utánajárni, mi is van az emberek tudatában, milyen képek merülnek fel szemeik előtt a kemény munka kifejezés hallatán.

Hogyan áll a takarékoság támogatottsága mintánkban és miért tart számít külön figyelmünkre e kérdés? További enyhe jelentőség csökkenés rajzolódik ki az adatokból. A takarékoság a puritán értékrend sarkalatos eleme, amely a kapitalizmus kialakulásában fontos szerepet játszott. Ma kérdéses, hogy jelen körülmények között kedvező-e a gazdaság fejlődés szempontjából. Hiszen egyik oldalról a takarékoság a megtakarítás feltétele, de a túlzott takarékoság a fogyasztás visszafogását jelenti. Ugyanakkor a fenntartható fejlődés megvalósítása szempontjából fontos szerepe van annak a fajta takarékoságnak, mely a nem pazarlást jelenti, a gazdaságosságot.

A 16. táblázatban a miskolci eredményeket láthatjuk, külön a magyar és külön a cigány nemzetiségű válaszadókat.

	miskolci nem cigány alminta	miskolci cigány alminta
<i>engedelmesség</i>	44,2 (5)	79,1 (2)
<i>függetlenség</i>	18,6 (10)	9,3 (11)
<i>jó modor</i>	67,1 (3)	86 (1)
<i>önzetlenség</i>	34 (8)	20,9 (9)
<i>kemény munka</i>	27,1 (9)	31,4 (7)
<i>felelősségérzet</i>	76,7 (1)	74,4 (3)
<i>képzelőerő</i>	17,8 (11)	8,1 (12)
<i>tolerancia</i>	36 (6)	19,8 (10)
<i>takarékoság</i>	34,6 (7)	39,5 (5-6)
<i>határozottság céltudatosság</i>	51,5 (4)	39,5 (5-6)
<i>vallásos hit</i>	17 (12)	20,9 (8)
<i>kötelességtudás</i>	67,8 (2)	64 (4)

16. táblázat. A gyermekek által elsajátítandó értékek a miskolci cigány és nem cigány almintákban

% választotta, hogy egy gyermeknek otthon el kell sajátítania az adott értéket. Zárójelben a fontossági sorrendbeli helyezés száma.

(forrás: saját adatok)

A kutatásunk magyar almintájában a leggyakrabban választott értékek, miként már szó volt róla, a felelősségérzet és a kötelességtudás. A cigányoknál viszont a jó modor és az engedelmesség. A jó modor kapcsán még elmondható, hogy előkelő helyezéssel bír a magyar sorrendben is, de az engedelmesség egyértelműen középmezős. Mely értékek rovására érvényesül ezen értékek választása? A függetlenség, tolerancia és képzelőerő kevésbé fontos számukra, mint a nem cigány emberek számára. Ezek az eredmények meghazudtolják a romantikus cigányképet, a zabolázatlan, szabad népről szólót vagy talán azt sugallják, hogy olyan tulajdonságokat tartanak elsajátítandónak a roma emberek, amiről azt feltételezik, hogy szükségesek a többségi társadalomban való érvényesüléshez.

Az egyéni szinten fontos értékek választásában lényeges eltérést tapasztaltunk a telepi és nem telepi cigány válaszadóink körében: a telepi romák számára lényegesen fontosabb érték a kemény munka, az integrálódottak körében pedig a határozottság. Sajnos a telepi lekérdezés során gyakran szembesültünk azzal a jelenséggel, hogy nevetve hivatkoztak a kérdezetteink arra, hogy elég jövedelmet tudnak összeszedni gyermekeik révén, ugyanakkor a többség számára, mint eredményeinkből látható, nem ez a fő cél.

A WVS adatok elemzéséből az derül ki, hogy az egyéni szinten fontos értékek és a posztmaterializmus index között erős összefüggés van. A posztmaterialista emberek inkább választják a toleranciát, képzelőerőt, függetlenséget, önzetlenséget és a kitartást-határozottságot, míg a materialisták az engedelmességet, kötelességtudást, kemény munkát, jó modort, takarékossgát és vallásos hitet. Ezek fényében az eddigi kérdésünk a cigány értékrendről abba az irányba látszik eldőlni, hogy esetükben bizony nem kevert értékrendről, hanem tradicionálisról van szó, hiszen egyetlen olyan értéket sem választottak jelentős mértékben, mely a posztmaterialista személyiségre lenne jellemző.

Egyéb demográfiai dimenziók mentén a következő (szignifikáns) eltéréseket tapasztaltuk:

-Az idősebb emberek szívesebben, gyakrabban választották a kemény munkát, mint a fiatalabbak (mint mondtuk, ez természetes, régen a boldogulás elengedhetetlen feltétele volt a kemény munka, s ez az eredmény szinkronban áll a munka, mint értékterület hangsúlyosabb mivoltával az idősebb nemzedék körében). A fiataloknál a képzelőerő és a határozottság fontosabb, mint az idősebeknél.

-Az iskolai végzettséget tekintve minél alacsonyabb iskolai végzettségű volt a válaszadó, annál inkább preferálta az engedelmességet, kemény munkát és

takarékosságot, a magasabb iskolai végzettségűek pedig a képzelőerőt, toleranciát, határozottságot. (Ezek az eredmények is természetesek, hiszen az iskolai végzettségeknek megfelelő munkák éppen ezeket az értékeket követelik, így a kékgalléros dolgozóktól általában engedelmességet, kemény munkát várnak el, a fehér-gallérosoktól kreativitást, önállóságot. Náluk az érvényesüléshez, előrelépéshez elengedhetetlen a határozottság is.)

- Települési szinten Pilisszentlászlón volt fontosabb a vallásos hit, Miskolcon pedig a felelősségtudás és kötelességérzet.

Az említett értékek közül számossal már foglalkoztunk korábban, nem így a képzelőerő és tolerancia értékeivel. A képzelőerő szerintünk nagyon fontos érték, hisz ez a változások, a megújulás forrása, ugyanakkor meglévő világunkat is színesebbé teheti. Hogy legjellemzőbben a fiataloknál és magas iskolai végzettségűeknél nagyobb arányú a választása, azt jelzi, hogy a jövőben ezen érték fontosságának növekedése várható.

A tolerancia fontossága 1981 és 2000 között növekedésnek indult Magyarországon, de ez a növekedés a mi kutatásunk tanulsága szerint megállt. A tolerancia - mintánkból úgy tűnik- a magasabb iskolai végzettségűek számára az átlagostól fontosabbnak, a cigány emberek számára pedig kevésbé fontosnak bizonyult. A cigányok esetében magyarázata lehet e jelenségnek, hogy az irányukba tanúsított tolerancia –nem a hivatalos politika szintjén, hanem a mindennapokban- az utóbbi időkben meglehetősen alacsony, így ők sem kívánják, hogy gyermekeik toleránsak legyenek másokkal szemben.

A tolerancia 1981 és 2000 közötti növekedése arra utal, hogy akkoriban nem csak a politikai rendszer lett toleránsabb, de az egész társadalom. Ez a változás bizony rá is fért az emberekre, elég, ha rápillantunk a 17. táblázatra, mely azt mutatja meg, hogy a kérdezettek mely típusú embereknek nem lennének szomszédjai. A magas számértékek tehát alacsony tolerancia-szintet mutatnak. A táblázatban az 1981-es magyar adatok és a 2000-es világátlag szerepel és láthatjuk, hogy a magyar társadalom bizony sokkal kevésbé toleráns, mint a világátlag. (2000-ben sajnos ezt a kérdés csoportot a magyarországi lekérdezésből kihagyták.)

	1981(Magyarország)	2000 (világátlag)
<i>Büntetett előéletű</i>	75	53,6
<i>Nagyivó</i>	79,9	56
<i>Érzelmileg instabil</i>	48,6	40,7
<i>Emigráns vagy vendégmunkás</i>	22,2	20
<i>AIDS-es</i>	65,9	36,3
<i>Drogos</i>	83,6	41,8
<i>Homoszexuális</i>	75,3	41,8
<i>Zsidó</i>		14,2
<i>Kínai</i>		16,6
<i>Cigány</i>		38,9
<i>Szélsőséges politikai nézeteket valló</i>		55,8
<i>Boszorkánydoktor</i>		76,4
<i>Nagycsaládos</i>		10,1

17. táblázat. Különböző embercsoportokkal szemben tanúsított tolerancia szintje Magyarországon, összehasonlítva a világátlag értékeivel

% százalék nem lenne szomszédja az említett embereknek.

Forrás: WVS adatok

Az előbbi adatok bizonyos embercsoportok iránt tanúsított tolerancia szintről meséltek, lássuk most különböző tevékenységek megítélését! Ezeknek csak egy kis hányada tekinthető pusztán a tolerancia szint jelzésének, a többi inkább általános erkölcsi kérdés, számunkra igen izgalmas.

	1981	2000
<i>Kenőpénzt elfogadni</i>	68 (85)	54,3 (79,3)
<i>Csalni az adóval</i>	56 (74)	64,8 (85,1)
<i>Homoszexualitás</i>	76,2 (82,2)	88,5 (90,9)
<i>Abortusz</i>	28,2 (40)	32,5 (53,6)
<i>Válás</i>	21,1 (40,1)	23,7 (45,8)
<i>Eutanázia</i>	54,8 (66,5)	42,3 (57,3)
<i>Öngyilkosság</i>	69,5 (84,3)	69,5 (84,3)
<i>Hazugság</i>		45(77,5)
<i>Eldobni a szemetet</i>		68,3 (91,3)
<i>Gyorshajtás</i>		56 (84,7)
<i>Élelmiszer manipulációja</i>		58,5 (80,6)
<i>Nyilvános helyen cigizni</i>		39,9 (65,2)
<i>Lágy drogok</i>		75,8 (90)

18. táblázat. Különböző tevékenységek kapcsán tanúsított tolerancia-szint Magyarországon

% mondja, hogy sohasem megengedhető (A kérdezetteknek 1-10-ig terjedő skálán kellett osztályozni a feltett kérdéseket megengedhetőség szempontjából. A táblázatban az 1-es osztályzat aránya szerepel, melynek jelentése: sohas megengedhető, zárójelben pedig az 1-4 közötti osztályzatok összesítése.)

Forrás: WVS adatok

A magyar társadalom legmegengedőbb a válás és abortusz kérdéseiben. Ezek vallásilag színezett témák, melyek az elmúlt rendszerben (is) legálisak voltak már, tehát mondhatni, gyakorlatunk van már bennük. A tolerancia következő szintjén az eutanázia áll, melyet már több, mint a kérdezettek fele elítél. Érdekes ellentmondást tapasztalhatunk az öngyilkosság kapcsán: meglehetősen elítélő a magyar társadalom, noha tudjuk, hogy világvonalban vagyunk az öngyilkossági statisztikákban. Viszonylag enyhe bűn a magyar társadalom szemében a nyilvános helyen dohányzás és a hazugság is. A kenőpénzt jobban viseli a magyar társadalom, mint az adócsalást, a vele kapcsolatos változás iránya is az elfogadhatóság felé mutat. Igaz, a két érték hasonló megítélésű. Talán az élet természetes velejárójának kezdik gondolni az emberek a kenőpénzek elfogadását. Nagyon káros folyamat ez, ha folytatódik, a bizalom témakörében még visszatérünk rá.

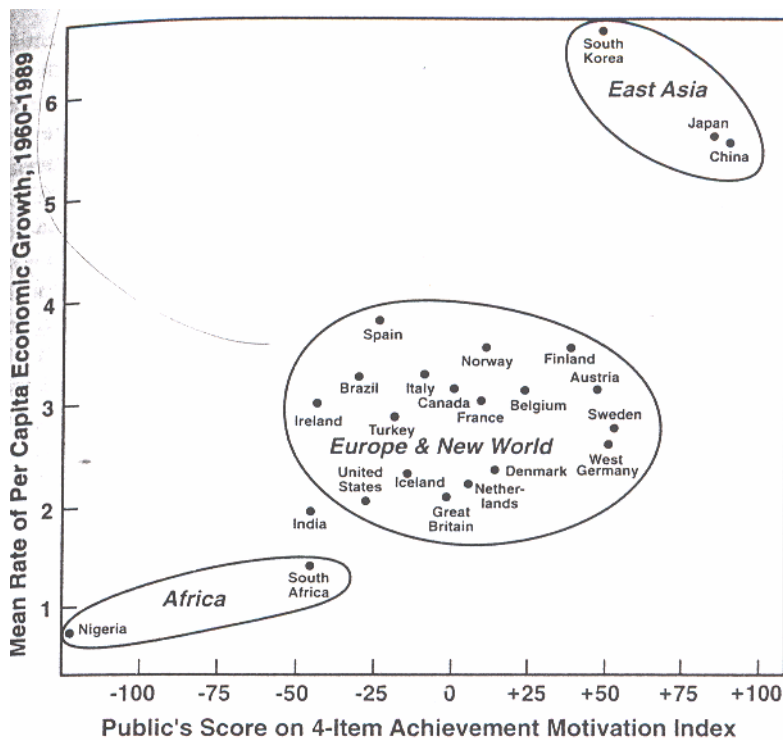
A változások iránya a két évtized alatt vegyes: elfogadhatóbb lett a kenőpénz elfogadása és az eutanázia. Az öngyilkosság megítélése nem változott, az adócsalást és homoszexualitást viszont súlyosabban ítélik meg az emberek. Értékrendszerünk és annak változása tehát nem konzisztens, de ez általános emberi jellemző.

Összefoglalva az egyéni szinten legfontosabb értékek kérdéskörét, azt tapasztalhatjuk, hogy a szinte kizárólagosan materialista szemlélet kezdett oldódni Magyarországon. Ráadásul úgy, hogy közben a gazdasági teljesítmény szempontjából fontos értékek nem vesztek jelentőségükből, sőt, inkább nyertek is. Aggasztó viszont a kemény munka hangsúlyvesztése, hogy a kenőpénz iránt az emberek megengedőbbekké váltak, s hogy a hazugság ennyire kevésbé elítélt vétség.. Roma-nem roma értékrendi különbséget ismét találtunk, melyek a romák tradicionális irányultságú értékrendjére utalnak.

A **teljesítmény-motiváció** a protestáns értékrendre utal, mely a kapitalizmus kialakulásakor oly fontos tényező volt, s ami a takarékossgot, kitartást, céltudatosságot ötvözi magába. A gazdasági-társadalmi fejlődés során a tradicionális típusú társadalomból a materialistába való átmenet idején jutott (jut) főszerephez, ellenpólusa így az a beállítódás, mely a vallásosságot, engedelmisséget helyezi előtérbe.

A teljesítménymotivációs index készítéséhez a válaszadóknak a fentebb felsorolt 12 értékből kell kiválasztani maximum ötöt, melyet fontosnak tartanak, hogy a gyermekek otthon elsajátítsák. Ezután azok százalékos arányából, akik fontosnak tartották a takarékossgot és kitartást ki kell vonni azokét, akik a vallásos hitet és engedelmisséget preferálták.

Kutatásunkban a teljesítmény-motivációs indexek értéke ugyan eltér a vizsgált településeken, de mind abban a zónában mozog, amelybe a nyugat-európai országok is tartoznak (közülük is Norvégia, Franciaország, Hollandia és Dánia: 1,7 és 14,6 közötti értékekkel). A cigányok teljesítmény-motivációs indexe -11,3, alacsonyabb érték, mint a fő átlagunk, de még így is ugyanabban a zónában maradunk, csak az izlandi és olasz eredményekhez közelebb. Lássuk mindezt az alábbi ábrán!

6.ábra. Teljesítmény-motivációs index és gazdasági növekedés összefüggése
 Forrás: Inglehart [2000] p. 223.

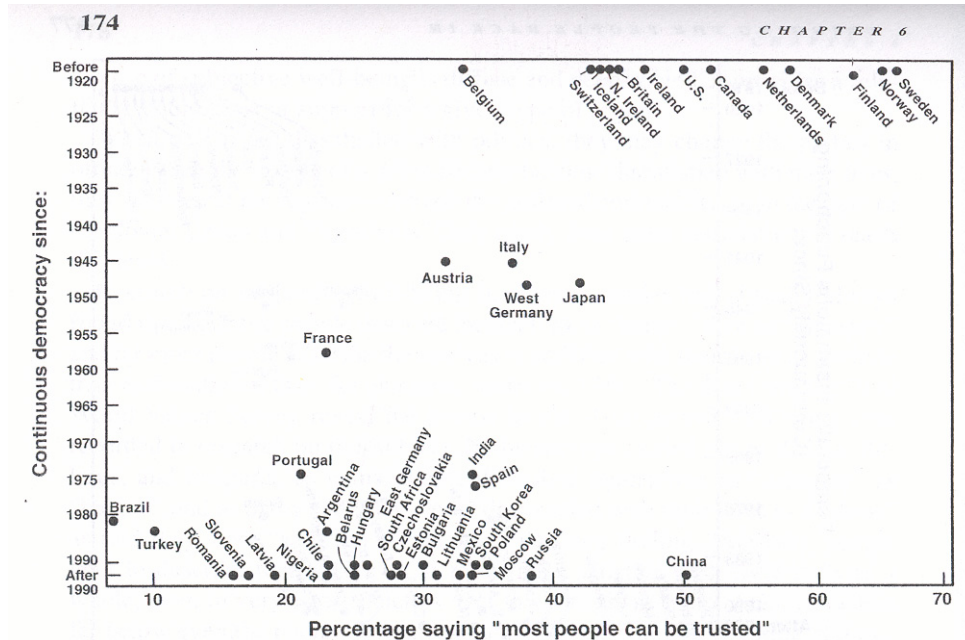
A **bizalom** kérdésköre kiemelkedő szerepet kapott a gazdaság és kultúra kapcsolatainak vizsgálatában. Többen felhívják a figyelmet, hogy a jól működő piac előfeltétele a bizalom (Arrow, Fukuyama, Raiser). A bizalom, a kölcsönösség és információs hálózat olajozza a gazdasági tevékenységet, segíti pl. a pénzügyi tranzakciókat, ha az emberek bíznak a szerződéses kapcsolatokban és a befektetések biztonságában. Egy olyan társadalomban pedig, ahol kevés a bizalom, nehezen szakítható meg az alacsony bizalom, alacsony befektetési arányok és szegénység ördögi köre. Különösen ott fontos a bizalom szerepe, ahol gyenge a külső kényszer. Ha a bíróságok nem tudják kikényszeríteni a szerződések teljesítését, felértékelődnek a bizalmi kapcsolatok, hírnév, a reputációs mechanizmusok.

Knack és munkatársai kutatási eredménye szerint a bizalmi mércéjükön elért minden 7 pontos emelkedés a GDP-hez viszonyított befektetési arány 1 %-os

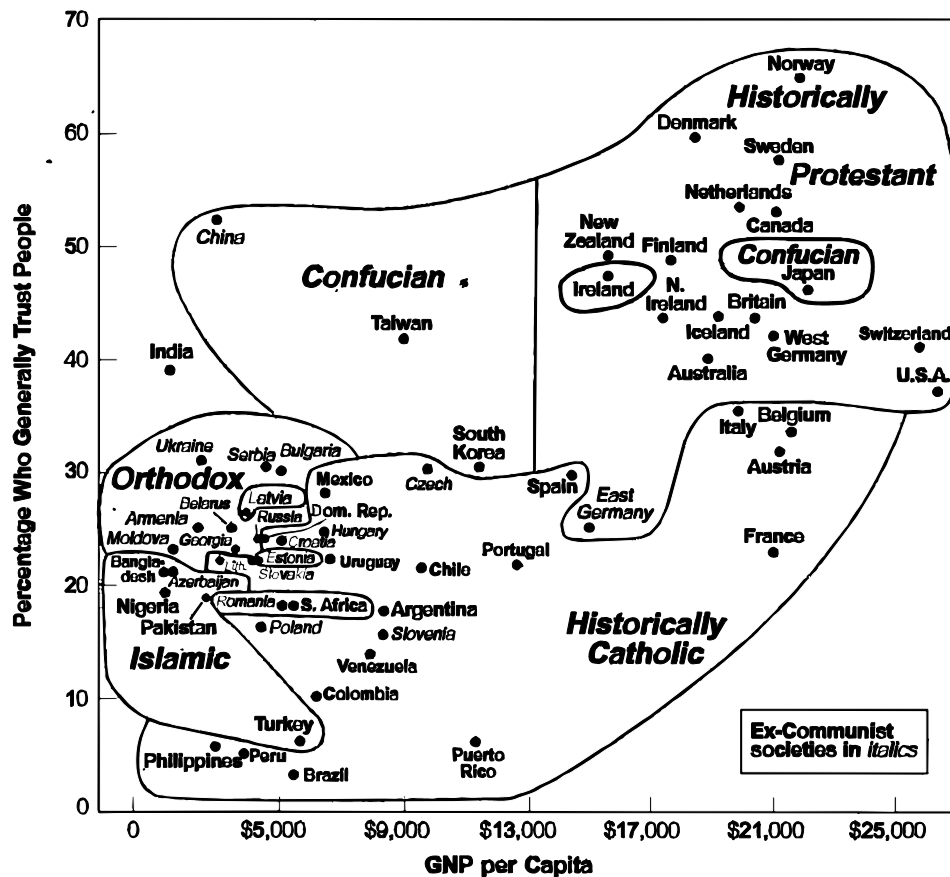
emelkedéséhez vezetett, és minden 12 pontos emelkedés a GDP 1%-kal nagyobb növekedéséhez. (Brown- Flavin [2005]) A bizalmi indexet a WVS adatok felhasználásával számították.

Gyakori vélemény a társadalom-kutatók körében, hogy az állam a bizalom lerombolásában aktív szerepet töltött be a kommunista rendszerekben. (Uslaner-Badescu [2005]) Ezekben az országokban veszélyes volt a bizalom, a korrupció mindent átszőtt. Csak közeli barátokra támaszkodhattak az emberek és az egymásban bízók hálózatokat alakítottak ki (sorban álltak hiánycikkért, segítették egymást, stb.) Putman szerint azonban az ilyen típusú kapcsolatok jelentik az első lépcsőfokot az általános bizalom megteremtésében. (Putman [1993]) Kérdés, hogy így van-e. Lehetséges, hogy az ilyen kapcsolatok inkább csak a szélesebb szociális hálók helyettesítői.

Ha megnézzük az alábbi ábrát, mely a demokrata múlt és az egyes országokban tapasztalható általános bizalmi szint közötti kapcsolatokat tárja elénk, láthatjuk, hogy a kép nem egyértelmű. Van valamiféle összefüggés a két tényező között, de azonos hosszúságú demokratikus múlt is óriási különbségeket eredményez a bizalom szintjében.

7.ábra. Stabil demokrácia és az általános bizalom szintje
 Forrás: Inglehart [2000] p.174.

8. ábra. Bizalom és gazdasági fejlettség
% mondta, hogy az emberekben általában meg lehet bízni
Forrás: Inglehart-Baker [2000]

A 8. ábra más dimenziók mentén helyezi el az országokat, az általános bizalom és a gazdasági fejlettség koordináta rendszerében. Az ábra tanulsága, hogy a bizalom szintje erőteljesen kultúra-függő, hiszen az azonos kultúrkörbe tartozó országok hasonló helyen találhatók rajta.

A WVS tanulsága szerint 1981-ben a magyar emberek 29,9%-a tartotta azt, hogy általában mindenkiben meg lehet bízni. Ez a világviszonylatban is alacsony érték tovább csökkent 2000-re, amikor már csupán a kérdezettek 22,3%-a gondolta így. Azaz a rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi események tovább rontották a helyzetet. Csepeli szavaival élve „a közvéleményt sokkolta az átmenet hirtelensége és mélysége...az emberek a morális eszmények biztonságosnak vélt menedékébe húzódtak, ahonnan a gazdasági átmenet jelenségei még viszolyogtatóbbnak tűntek. Az átmenetet az igazságosság, a tisztesség és a bizalom eszményeibe vetett hit perspektívájából nézve az emberek ott is korrupciót, tisztességtelenséget, igazságtalanságot, érdemtelen meggazdagodást láttak, ahol egyébként a piac normális működésén kívül nem történt semmi egyéb”(Csepeli [2005]). Apatikus társadalom jött

létre és a korrupció még jobban növekedett. Ezzel párhuzamosan azonban csökkent a lemaradók iránt érzett szolidaritás is.

Újra felidéznénk a korábban mondottakat arról, hogy társadalmunk mennyire elfogadó a kenőpénz, adócsalás és hazugság bűnei irányában, amelynek egyenes következménye az általános bizalom alacsony szintje, ráadásul egy rezignált-beletörődő hozzáállással. Ezeket a negatív jelenségeket csak némileg ellensúlyozza, hogy az egyéni értékek választásánál a felelősségérzet volt az egyik legfontosabb érték (hiszen akikben van felelősség érzet, azokban az emberekben jobban meg lehet bízni).

Saját kutatásunk alapján arra nem tudunk választ adni, hogy a 2000 óta eltelt 9 év alatt javult-e a helyzet bizalom-téren, hiszen a mintánk nem országosan reprezentatív. Azt viszont megtudhatjuk, hogy igen nagy területi eltérésekkel találkozhatunk a kérdésben. A bizalom szintje a két észak-keleti településen sokkal alacsonyabb, a dél-amerikai vagy a török eredményeknek felel meg. Az általános bizalom szintjének 2000-es magyarországi adatait csak Pilisszentlászló közelíti meg.

Feltételezésünk - hogy a falvakban magasabb a bizalom szintje- megdőlt, hisz ismét alig mutatkozik különbség a miskolci és a bükksgentkeresztii eredmények között, sőt a különbség a város javára mutatkozik meg.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a válaszadók hány százaléka gondolja, hogy az emberekben általában meg lehet bízni, a cigányok ugyanolyan bizalmi szinteket mutatnak, mint a többségi társadalom. Viszont ha ehelyett a kapott válaszok átlagát képezzük, vagy akár az egyes alternatívák gyakoriságát vizsgáljuk, a cigány társadalom szignifikánsan bizalmatlanabbnak tűnik.

% mondta azt, hogy	Miskolc	Bükksgentkeresztii	Pilisszentlászló	Cigány alminta	Civil társadalom tagjai
<i>az emberekben általában meg lehet bízni</i>	6,8	5,5	16,7	7,6	4,3
<i>barátokban általában meg lehet bízni</i>	23,8	21,1	46	25,7	39,4
<i>a családtagokban általában meg lehet bízni</i>	51,5	42,2	60,9	51,3	56,4

19. táblázat. A bizalom szintje a három vizsgált településen, a cigány és a civil társadalom tagjainak almintáiban

% mondta, hogy az emberekben/barátokban/családtagokban általában meg lehet bízni

Forrás: saját kutatás

Kutatásunkban nem csak az általános bizalom szintjét vizsgáltuk, hanem a stratégiai bizalom egyes eseteit is. Nem meglepően azt tapasztaltuk, hogy mindegyik vizsgált csoportban magasabb a barátok iránti bizalom és még magasabb a családtagokba vetett hit (lsd. 19. táblázat). Magyarázatként adódhat, hogy a mások iránti bizalom csökkenése együtt jár a hozzánk hasonlókkal kapcsolatos bizalom növekedésével, s ezért értékelődik fel relatíve a barátság és család szerepe, ezen belül is a szűk családé. Ha viszont a másik oldalról tekintünk e kérdésre, inkább azt látjuk, hogy noha magasabb a barátok iránti bizalom szintje, mint az általános bizalomé, bizony még ez az érték is túlságosan alacsony, legalábbis a két észak-keleti településen. A kérdezettek háromnegyede nem bíz meg barátaiban. Milyen barátságok ezek és milyen elszigetelt emberek, akik maguk választotta barátaikban sem bíznak eléggé? A családokat érintő adat pedig, hogy a családok iránti bizalom szintje mintáinkban akkora, mint a nyugat-európai országokban az általános bizalomé.

Az általános és a stratégiai bizalom sokféleképp viszonyulhat egymáshoz, más-más következményekkel. Kérdés, hogy melyik a legkedvezőbb és melyik a legkárosabb a gazdasági és társadalmi életünk szempontjából. Legszerencsésebb esetben az általános és stratégiai bizalom szintje egyformán magas. Ha viszont az általános bizalom szintje alacsony, a családtagok iránt tanúsított pedig magas, az nepotizmushoz vezet, és a gazdasági életben megnehezíti nagyobb formális szervezetek létrejöttét. Fukuyama a kínai társadalom példáját hozza fel ennek illusztrálására, rámutatva, hogy ez a bizalom-típus apró, egy-generációs családi vállalkozásoknak kedvez. (Fukuyama [1997]) A fordított eset, amikor az általános bizalom szintje magas, a stratégiaié alacsony, logikailag kizárható. A legrosszabb eset pedig, ha minden típusú bizalom alacsony szinten áll, hisz ez szegényes társadalom és nem csak anyagi értelemben.

Az előbb tárgyalt bizalmi típusoktól ismét teljesen eltérően alakulhat az egyes országokban az intézmények iránti bizalom, melynek magyarországi és összehasonlításul a svédországi adatait az alábbi táblázatban láthatjuk.

	Magyarország (1981)	Magyarország (2000)	Svédország (2000)
<i>Egyház</i>	45,5	45,3	44,9
<i>Fegyveres erők</i>	51,7	45,5	44,9
<i>Jogi rendszer</i>	76,6	44,2	60,8
<i>Sajtó</i>	64,5	30	46,7
<i>Európai Unió</i>	63	58	30
<i>Multinacionális társaságok</i>	64	44,7	
<i>Rendőrség</i>		43,5	75
<i>Parlament</i>		32,5	50,6
<i>Oktatási rendszer</i>		63,3	67
<i>Szakszervezetek</i>		23	41,5
<i>Egészségügyi ellátó rendszer</i>		40,8	75

20. táblázat. Az intézmények iránti bizalom Magyarországon 1981-ben és 2000-ben, valamint Svédországban 2000-ben.

% bízik nagyon vagy eléggé az adott intézményben. Jelentős változások és eltérések vastagon szedettek.

Forrás: WVS adatok

1981-ben Magyarországon kiemelkedő volt a jogi rendszerbe vetett bizalom és elég nagy bizalmat éreztek az EU, a sajtó és a nagy társaságok iránt is az emberek. Mind a négy intézmény irányában jelentősen megrendült a bizalom az ezredfordulóra. Az EU és a multinacionális társaságok viszonylatában talán az lehet ennek a bizalomvesztésnek a magyarázata, hogy korábban velük kapcsolatos valós tapasztalatok, ismeretek nem voltak, csupán idealizált elképzelések. A jogrendszer és a sajtó esete különösebb, hiszen a múlt rendszerben nem volt független igazságszolgáltatás, sem szabad sajtó, az adatok szerint mégis akkor jobban bíztak az emberek ezekben az intézményekben, mint most.

Összességében egyetlen intézmény iránti bizalom sem növekedett ebben az időszakban hazánkban. 2000-ben a legkevésbé a parlamentben, a sajtóban és a szakszervezetekben bíztak az emberek. (Jó lenne tudni persze például a kormányok vagy a politikai pártok iránti bizalom szintjét is, ezt azonban nem kérdezték ebben a WVS hullámban.) Kérdésként adódhat, hogy az alacsony bizalmi szintek az intézmények gyenge teljesítményét jelzik vagy a velük szemben támasztott magas elvárásokat. Ennek megválaszolására érdemes összevetni adatainkat a svédországiakkal.

Ez utóbbi kifejezetten egy olyan országgént ismert, ahol az általános bizalom és a hatóságok iránti bizalom szintje viszonylag magas, de alacsony a pártok és a parlament iránt tanúsított. A két országban az oktatási rendszer, az egyházak és a fegyveres erők ugyanazt a bizalmi értéket kapták, a magyarországi emberek jobban bíznak az EU-ban, a svédországiak viszont az említettekén kívül minden másban.¹

Adatainkból úgy tűnik, hogy a különböző bizalmi típusok egymással nem függenek össze.² A különböző intézmények iránti bizalmi szintek korrelálatlansága véleményünk szerint nem meglepő, mivel más feltételek teljesülése szükségesek a hatékony, megbízható működésükhöz. A sajtótól azt várjuk – többek között-, hogy ne vezessenek félre a bennük megjelenő cikkek (és mellékes, hogy bulvár sajtóról van-e szó vagy „komoly”-ról). Az egészségügyi ellátó rendszertől azt várjuk elsősorban, hogy gyorsan, hatékonyan kezelje betegségeinket, lehetőleg komfortos körülmények között, kivételezés tanúsítása nélkül. Az igazságszolgáltatástól a törvényeknek megfelelő működést, a gyorsaságot várjuk és talán azt is, hogy az eljárásaiban méltósággal vehessünk részt. A bizalom megteremtéséhez ugyanis nem csak hatékonyság, de humánus működés is szükséges.

Kutatásunk tapasztalata szerint az intézmények iránti bizalomnak nincs befolyásoló hatása az általános bizalomra, mert míg az előbbiekre vonatkozó adatok a WVS adatbázis alapján nagyjából egyformák az ország különböző területein, addig az utóbbi szintje jelentős területi eltéréseket mutat.

Vannak azonban ezzel ellenkező kutatási eredmények is. Rothstein és Uslaner a társadalmi bizalom és a hivatalok iránt tanúsított bizalom szintje között látnak kapcsolatot (Rothstein [2005], Uslaner [2005]). Fontos megjegyezni, hogy a hivatal típusától függően adott országban belül is kialakulhatnak eltérő bizalmi szintek. Rothstein mutat rá, hogy azon hivatalok iránt, amelyeknek diszkrecionális jogköre van (amelyek például rászorultság alapján döntenek ügyekben) általában alacsonyabb bizalom alakul ki az emberekben. Akik ilyen típusú intézményekkel vannak

¹ Az azért érdekes, hogy a legalacsonyabb és legmagasabb bizalmi szint közötti eltérés a két országban hasonló. Arra gondoltunk, hogy ez talán egy általános jellemző, hogy egy-egy ország esetén a legalacsonyabbra és legmagasabbra értékelt intézmény bizalmi szintje között nincs túl nagy eltérés. Ennek tesztelésére néhány más országban is megnéztük a bizalmi szinteket, de rögtön az elsőben, az USA-ban azt találtuk, hogy a sajtóban csak az emberek 26%-a bízik meg, míg a fegyveres erőkben 82%.

² Ezt más kutatás is megerősíti, például Holmer megállapítja, hogy az *üzleti bizalom* annál nagyobb egy országban, minél tisztességesebbek és pártatlanabbak a bírósági eljárások, viszont nem mutat korrelációt az általános bizalommal. A BEEPS (Business Environment and Enterprise Performance Survey), 26 rendszerváltó ország 6600 cégével készült felmérésének elemzése alapján állítja Holmer. Az üzleti bizalmatlanságot egyébként az előrefizetés gyakoriságával mérték e kutatásban. (Holmer [1995])

kapcsolatban, azoknak a társadalmi bizalom érzete is alacsonyabb lesz (Rothstein [2005]).

Putnam a kulturális örökség szerepére hívja fel a figyelmet a bizalmi szintek kérdéskörében. Vajon igaza van és tényleg tehetetlenek vagyunk-e a bizalom ösztönzésében? Véleményünk szerint semmiképp sem. Ha belenyugszunk, hogy örökségünk nem változik, nem változtatható, ha nem próbálkozunk, még abban az esetben is változni fog kulturális emlékezetünk, mert mindig minden változik a világban. Ha viszont próbálkozunk, ez a próbálkozás és annak gyümölcsei is beleépülnek a kulturális emlékezetünkbe, talán hamarabb felülírva azt.

Érdekes kérdés a bizalom és a korrupció viszonya. A korrupció ugyanis kíván egyfajta bizalmi viszonyt az érintett felek között. Társadalmi szinten azonban a korrupció jelensége alááshatja az általános-társadalmi bizalmat és az intézményekbe vetett bizalmat. A bizalom lerombolását nem önmagában a korrupció ténye okozza, hanem inkább az, ha elmulasztják megbüntetni a jogrendszerben.

A korrupció ellen számos gazdasági érv sorakoztatható fel, melyek a következőkben foglalhatók össze:

A korrupció árt a gazdasági növekedésnek, mert ahol a gazdasági tevékenységre vonatkozó szabályokat önkényesen alkalmazzák, a tulajdonjogok nem garantáltak, a közigazgatási szolgáltatások színvonala alacsony, ott a gazdasági környezet bizonytalanra válik. Mindez visszafogja a magánberuházásokat. Ugyanakkor a meglévő beruházások hatékonysága is csökken és nőnek a közberuházások költségei. Csökkennek a külföldi direkt beruházások lehetőségei, torzul az árrendszer. Az alacsonyabb költségvetési bevételek és magasabb kiadásigények miatt tarthatatlan költségvetési helyzet teremődik. Az erőforrások elosztása nem hatékony. (Krasztyev, I.- Ganyev, G. [2005])

A magas korrupció általában kevesebb oktatásra költött pénzzel jár együtt. 2,38 pontnyi esés a CPI-ben (a korrupció-észlelési-indexben) a GDP fél százalékának megfelelő mértékben növeli e kiadásokat. A korrump bürokraták ugyanis olyan irányba próbálják terelni a kiadásokat, ahol hatékonyabban tudnak kenőpénzt szedni. (Lipset, S. M.- Lenz, G. S. [2000])

Paulo Mauro regresszió-analízise szerint 2,4 pont esés a CPI indexben 4 százalékpontot hoz a GNP növekedésben. (Idézi: Lipset, S. M.- Lenz, G. S. [2000])

A gazdasági érveken kívül negatív hatásai a korrupciónak, hogy a jólét tisztességtelenül rontja, mert a korrupció generálta költségek a társadalom sebezhetőbb rétegeire rakódnak. (Krasztyev, I.- Ganyev, G. [2005])

A kormányok és nemzetközi támogatók a korrupciót institucionális problémaként definiálják. A megoldás is institucionális a szemükben: az állam kivonása a gazdasági szektorból, nagyobb áttekinthetőség, elszámoltathatóság. Az állampolgár saját szempontjai szerint ítél, szerinte a korrupció nem institucionális, hanem erkölcsi alapú. Nem az intézményekre koncentrál, hanem az egyénre. A közvélemény számára a kérdés: kinek van haszna a korrupcióból. Számára vagy az elit cseréje a megoldás, vagy a beletörődés, hogy a hatalom velejárója a korrupció. A hivatalnokok szerint gazdasági jelenség a korrupció, az inadekvát bérezés és becsületességre való ösztönzés gyengességének következménye. Megoldás ezeken változtatni. (Krasztyev, I.- Ganyev, G. [2005]) A szociológusok többsége azt mondja, a bizalmat kell növelni a társadalomban, s majd csökkenti a korrupciót. Uslaner véleménye a kérdésben, hogy a jobb élet fontosabb, mint az új intézmények (Uslaner [2005]).

Krasztyev érdekes tapasztaltról számol be a bolgár korrupcióellenes harcok kapcsán, melyek következtében a korrupciós nyomás csökkent, a korrupció érzékelt szintje azonban nem (sem annak vélelmezett szintjére, sem a korrupcióra vonatkozó várakozás szintjére¹). Krasztyev szerint e jelenségek oka, hogy az emberek nehezen szereznek tudomást a korrupció csökkenéséről. Ördögi kör ez, ugyanis ha nincs korrupciós ügylet, nem szól róla a média, az egyén nem értesül a korrupció csökkenéséről. Ha viszont a korrupcióellenes kampánnyal foglalkozik a média, ez azt a benyomást kelti az emberekben, hogy még mindig éppoly magas a korrupció szintje, mint korábban.

Mielőtt azt a következtetést vonnánk le, hogy nem érdemes egy-egy kormánynak korrupció ellenes harcba kezdenie, gondoljunk arra, hogy a korrupcióészlelés nem rövid távon reagál a változásokra, hanem csak hosszú távon, valamint arra is, hogy ha a bizalmi szintben nem is jelennek meg azonnal a kisebb korrupció hatásai, a hatékonyságban és teljesítményekben viszont igen.

Ugyanakkor azt is be kell látni, hogy a korrupció korántsem új jelenség, társadalmaink a múltban sem voltak mentesek tőle. Ehhez hozzá tennénk Mueller

¹ Korrupciós nyomás alatt értjük azt, hogy milyen mértékben jellemző a közszféra alkalmazottaira, hogy direkt vagy indirekt módon nyomást gyakorolnak a polgárokra pénzbeli juttatások, szolgáltatások nyújtása érdekében

szavait a demokrácia lényegéről, mely abban áll, hogy az emberek jogokat kapnak érdekeik erőszakmentes érvényesítésére. A demokrácia lényege a fegyelmetlen, kaotikus és egyenlőtlen érdekjátzsma. „Minden egyes kormány kölcsönös megerősítésen alapuló szívességrendszer, ahol az emberek és a különböző csoportok speciális érdekeiket kívánják érvényesíteni. A demokráciát az különbözteti meg a többi rendszertől, hogy minden ember és csoport beszállhat a küzdelembe, nem csak azok, akiket a vezető vagy a vezetők épp preferálnak... vannak a demokráciában is érdekek, melyek előjogokkal bírnak, de ez semmi azokhoz a privilégiumokhoz képest, melyeket a tradicionálisan preferált csoportok, például a hadsereg, az arisztokrácia, az egyház... élvezett.” (Mueller [2005])

Ez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene törekednünk a korrupció szintjének csökkentésére minden fronton (azaz az intézmények átalakításával, átláthatóvá tételével, az általános bizalom növelésével, az elit-cserékkel, stb.). Éppen a fent említett negatív társadalmi és gazdasági hatások miatt. Még akkor is, ha a gyümölcsök csak hosszabb távon érnek be.

Összefoglalva: Magyarország rendkívüli bizalmi deficittel rendelkezik minden téren, talán az oktatási rendszert leszámítva, ugyanakkor mind az általános, mind a stratégiai bizalom esetében jelentős földrajzi területi eltéréseket tapasztaltunk a közép-magyarországi település javára. A cigány értékrendben nagyobb fokú bizalmatlanság lelhető fel.

Saját kutatásunk szerint az intézmények iránti bizalomnak nincs befolyásoló hatása az általános bizalomra, mert míg az előbbiekre vonatkozó adatok a WVS adatbázis alapján egyformák az ország különböző területein, addig az utóbbi szintje jelentős eltéréseket mutat.

Mégis hogyan lehet a bizalmat növelni egy társadalomban, az intézmények megbízhatóbb működésén kívül? E kérdés a bizalom és **civil társadalom, társadalmi tőke** viszonyát érinti, mely kérdés átvezet minket a következő alfejezethez.

Talán a kutatás bemutatása során nem volt teljesen egyértelmű, miért is érdekel minket annyira a civil társadalom, miért is véljük, hogy annak tagjai eltérő értékrenddel bírnak.

R. Putnam szerint a társadalmi bizalom forrása a hatékony, széles körben beágyazott civil társadalom. Bo Rothstein szerint ez a kapcsolat fordított: ha magas a bizalom az állam és intézményei felé, virágzó lesz a civil társadalom (Rothstein [2005]).

Elméleti oldalról kritizálható a putnami vélemény amiatt, hogy léteznek önkéntes szervezetek, melyek éppen hogy csökkentik a társadalmi bizalmat (vallási, politikai, etnikai szegregációhoz vezető szervezetek, legszélsőségesebb példa erre a terrorszervezetek léte). Putnam válasza e felvetésre, hogy a társadalmi tőkének is van sötét oldala, használható jóra és rosszra, miként valamennyi tőke. A putnami állítással szembeni empirikus kritika lényege, hogy egyéni szinten nincs korreláció az önkéntes társulásokban való részt vétel és a társadalmi bizalom magasabb foka között, csak makroszinten. Szerintünk az ellentmondás feloldható, hisz amennyiben az egyének azt tapasztalják, hogy körülöttük virágzó civil társadalom létezik, személyes tagságuk hiányában is bízhatnak működésében. Mindenképp nagyon fontos lenne a civil társadalom, civil aktivitás serkentése hazánkban.

Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy jellemzi-e a civil társadalom tagjait valamilyen sajátos értékrend. A civil társadalmi tagságot a szűkebb értelemben használtuk és a szervezeti tagsággal mértük. Azt feltételeztük, hogy aki a családján, szűk baráti körén és munkáján kívül is éli életét, keresi önkiteljesítési lehetőségeit, vagy terepet az együttérzésének kifejezésére, értékei érvényesítésére, talán joggal feltételezhető, hogy posztmodern értékrendű egyén. A WVS adatok elemzéséből kiderült, hogy a civil szervezeti tagsággal rendelkező emberek között valóban nagyobb arányban fordulnak elő posztmaterialista értékrendűek.

Fontosnak tartjuk néhány ország szervezeti tagságát összevetni, melyet az alábbi táblázatban tekinthetünk meg. Magyarázatra szolgál, hogy miért éppen ezeket az országokat választottuk: az USA-t azért, mert hagyományosan virágzó a civil társadalma a mienkhez képest, Franciaországot pedig azért, mert a WVS adatok szerint számos esetben a Magyarországhoz hasonló eredményeket produkált, s ez felkeltette iránta az érdeklődésünket. A francia szociológiaelmélet tanításaiból azt is sejtjük, hogy a civil társadalmuk nem lesz túl virágzó. Írországra az ír gazdasági csoda eredményei miatt vagyunk kíváncsiak, Hollandiára pedig azért, mert erőteljesen posztmaterialista értékrendű ország.

	USA	Hollandia	Írország	Franciaország	Magyarország
<i>Egy szervezetnek sem tagja</i>	Nem kérdezték	7,6	42,9	60,6	69,2
<i>Kulturális szervezet</i>	36,9	45,2	10,9	8,1	3,6
<i>Sport, rekreáció</i>	34,4	50,9	25,6	16,8	3,9
<i>Szakszervezet</i>	12,7	23,6	10,1	4,1	7,1
<i>Környezetvédelmi szervezet</i>	16	45,1	3,2	2,1	1,9
<i>Politikai párt</i>	18,7	9,3	4,3	1,9	1,7
<i>Emberi jogi szervezet</i>	5	24,4	3	1,2	0,4
<i>Egyházi szervezet</i>	57,8	34,5	19,1	4,6	12,7

21. táblázat. Társadalmi szervezetek tagsága a világ néhány országában 2000-ben
% tagja az adott típusú szervezetnek az érintett országban
Forrás: WVS adatok

Az eredmények nem meglepőek. A várakozásnak megfelelően a magyar és a francia társadalom a legpasszívabb, azzal az eltéréssel, hogy a franciák kulturális aktivitása magasabb. Nemcsak a kommunista örökség vezethet tehát lanyha társadalmi szervezeti tagsághoz. Fukuyama elemzése szerint a francia magánszektor gyengeségének oka a „dirigisme”, az évszázadokon át tartó erősen központosított államhatalom. A francia magánszektorra már régtől fogva jellemző, hogy sose járt elől példával, nem volt innovatív (ezt már Colbert felpanaszolta). Az állami tulajdonú vagy kincstári támogatottságú vállalatokat leszámítva, Franciaországban azóta is jellemzően azok a családi kézben levő vállalatok vitték a legtöbbre, melyek kis, kiváló minőséget igénylő piacokat szolgálták ki. Ugyanez jellemezte társadalmi életüket is. A család és az állam között nem voltak közbenső csoportok (lsd. erről Crozier elemzéseit), nem voltak gyerekbandák a falvakban, a munkahelyeken informális viszonyok. Ez az örökség sem szól örök időre. Kindleberger megmutatja pl., hogy a globalizáció folyamányaként a francia cégek nyitottabbak, innovatívabbak lettek. (Fukuyama [1997])

Az írek civil aktivitása valamelyest nagyobb, mint a magyaroké és franciáké, valóban virágzó az amerikai civil szféra, de még kiterjedtebb a holland. Ha összevetjük ezeket az eredményeket az érintett országok gazdasági növekedésével, azt találjuk, hogy a társadalmi tőke nagysága nem a gazdasági növekedést generáló tényező, hanem a

posztmodern értékrend kísérője. Szándékosan mondtunk gazdasági növekedést és nem fejlődést. Ez utóbbi ugyanis minőségileg több, más. A fejlődésnek szerves része a virágzó civil társadalom.

2000-ben a WVS tanulsága szerint a magyarok 21,8%-a volt tagja valamely társadalmi szervezetnek (nem számítva politikai pártokat és a szakszervezeteket), B-A-Z megyében ez az arány 40%, Pest megyében pedig 37%. A mi mintánkban sokkal alacsonyabbak ezek a számértékek: Pilisszentlászlón a kérdezettek 9,2%-a tagja valamely társadalmi szervezetnek, Bükkszentkereszten 3,6%, Miskolcon 12,5%.

Tapasztaltunk-e eltérést a kutatásunk civil és nem civil tagjainak értékrendjében?

Sem az érték területek fontosságában, sem a posztmaterializmus indexben, sem a teljesítmény-motivációban, sem a bizalom terén nem találtunk szignifikáns eltéréseket. (Ez utóbbi kapcsán ráadásul azt tapasztaltuk, hogy a civil szféra tagjai enyhén bizalmatlanabbak, mint az átlag.)

Az érték területek fontossága –miként talán emlékszünk rá- európai szinten is nagyjából egységesnek mutatkozik, így nem különösebben meglepő, ha a civil társadalom tagjai hasonlóképp értékelik azokat, mint a többség. A teljesítménymotiváció szerepe pedig a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet időszakában erőteljes, így a jelenlegi Magyarországon nem igazán befolyásoló tényező. A civil társadalom tagjainak alacsony bizalmi szintje már furcsább, várakozásunk ezzel az eredménnyel ellentétes volt. Magyarázként adódhat, hogy civil szervezetekben tevékenykedve jobban beleláthatnak az egyének az állami apparátusok működésének nehézkességébe, a szociális szférában dolgozók a nehéz sorsú emberek életébe, tapasztalataiba.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a teljes WVS adatbázis alapján a civil társadalom tagjainak szignifikánsan magasabb az intézmények iránt tanúsított bizalma. (Kivéve az emberi jogi szervezetek és a női mozgalmak tagságát, de ők épp a jogséremlmek, jogegyenlőtlenségek ellen küzdenek.) Ezen kívül bizonyos érték területek is szignifikánsan fontosabbak a számukra, mint a vallás és a politika. A posztmaterializmus indexe is rendre magasabb a civil szervezeti tagoknak. Ezek az eredmények világviszonylatban tehát várakozásunknak megfelelően alakultak. Annak oka, hogy a mi kutatásunkban ezek a mintázatok nem rajzolódtak ki, eredhetnek abból, hogy nem kiforrott igazán még a civil társadalmunk, kezdetleges, erőitlen. Feltételezzük

azonban, hogy idővel a magyar civilek is hasonló értékrendi „többlettel” bírnak majd, mint a világbeli társaik.

Az értékekre vonatkozó vizsgálódásainkat az **életcélok** elemzésével fejezzük be

Ezt a kérdést úgy vizsgáltuk, hogy megkértük a válaszadót, mondja el, hogy életében mi, mik a legfőbb céljai, hogyan szeretne élni. Azt is elmondtuk, hogy felsorolunk néhány dolgot, melyek esetleg segítségére lehetnek a válaszadásban, de ezeket nem feltétlenül kell használnia és ki is egészítheti azokat. Mennyiségi korlát a választható célok tekintetében nem volt.

A legtöbb válaszadó az általunk felajánlott célok közül jelölt be néhányat és csak kevesen voltak azok, akik saját céljaikat fogalmazták meg. Az alábbi táblázatban a leggyakrabban megjelölt életcélok szerepelnek.

% választotta életcélul	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>Boldogság*</i>	29,9	63,1	48
<i>Egészség*</i>	21,8	71,2	63,5
<i>Nyugalom</i>	43,7	43,2	29,6
<i>Biztonság*</i>	9,2	47,7	32,3
<i>Szeretet</i>	26,4	43,2	35,5
<i>Szerelem</i>	6,9	23,4	19,5
<i>Pénz*</i>	6,9	32,4	32
<i>Kaland</i>	6,9	16,2	8,1
<i>Siker*</i>	6,9	30,6	19,8

22. táblázat. Az emberek életének fő céljai a három vizsgált településen
% sorolta fő céljai közé az adott kérdést az egyes településeken. A szignifikáns eltérések a csillaggal jelöltek.

Forrás: saját adatok

Szembetűnő, hogy minden életcélnál jóval alacsonyabbak a számarányok a Pilisben. Az itt lakó emberek általában eleve kevesebb célt jelöltek meg. Leggyakrabban a nyugalmat (ez kiemelkedő), azután a boldogságot és szeretetet.

A bükkszentkeresztiek épp ellenkezőleg, a legtöbb célt jelölték meg. Itt és Miskolcon az egészség bizonyult a legfontosabb célnak, a második helyen a boldogság áll. Annak ellenére, hogy a boldogság kultúrája vagyunk és lassan, de tartunk a posztmodern társadalom felé, nem elsősorban a boldogság, mint életcél választása.

Érdekes, hogy a Pilisiek az egészséget viszonylag kis százalékban választották életük fő céljául. Ha megnézzük, hogy milyen az egészségi állapotuk az itt élőknek, azt látjuk, hogy bizony sokkal jobb, mint az észak-magyarországi embereknek.

Egészségügyi állapot	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>Jó</i>	51,7	29,9	18,4
<i>Közepes</i>	15,5	63,6	20,9
<i>Rossz</i>	27,3	48,5	24,2
<i>Összes</i>	100	100	100

23. táblázat. Egészségügyi állapot a három településen

A kérdezettek hány százalékának jó/közepes/rossz az egészségügyi állapota a kérdőívünkből számított egészségügyi index alapján a három településen.

Forrás: saját adatok

A nyugalom a városban nem olyan fontos cél, mint a falvakban. Ez az eredmény mondhatni természetes, hiszen a falusi életformának épp ez az egyik legfőbb jellemzője, így azok, akiket nem vonz, elköltöznek (és fordítva: a nyugalom-kedvelő városiak lehetőségeik szerint a falvakba költöznek).

A pénzt fontosnak legkevésbé a Pilisben érzik az emberek. Ez a kérdés tulajdonképp pótolja azt a hiányosságot, hogy az érték területeknél Pilisszentlászlón a pénz fontosságát még nem kérdeztük.

A kaland és a siker kevésbé választott célok, és meglepően nem a városban a legnagyobb arányú a választásuk.

Megvizsgáltuk, hogy a posztmaterializmus index és az életcélok választása között van-e összefüggés, de egyik célra nézve sem volt.

% választotta életcéllal	Fiatal	Középkorú	Idős
<i>Boldogság *</i>	68,9	52,3	28,4
<i>Egészség</i>	58,9	55,8	68,9
<i>Nyugalom *</i>	22,5	29	45,5
<i>Biztonság</i>	26,5	34,1	31,5
<i>Szeretet</i>	34,4	37,4	33,1
<i>Szerelem *</i>	41,7	50,7	1,9
<i>Pénz *</i>	39,1	34,1	16
<i>Kaland *</i>	18,5	9,7	2,3
<i>Siker *</i>	35,1	21,8	5,4

24. Az emberek életének fő céljai a különböző életkori csoportokban

% sorolta fő céljai közé az adott kérdést az egyes életkori csoportokban. A szignifikáns eltérések a csillaggal jelöltek.

Forrás: saját adatok

Az életkor szerinti eltérésekben ismét semmi meglepő nincs: a nyugalmat a fiatalok kevésbé választották, a szerelem, siker, kaland és a pénz pedig az idősök

számára kevésbé fontos. A célok megvalósulásának mértéke nem szignifikánsan, de a fiatalabbaknál magasabb szintű.

Az élet fő céljainak mibenléte és teljesülésüknek mértéke erősen összefügg az iskolázottsággal. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb valószínűséggel tűzi ki a boldogságot, szeretetet, szerelmet, sikert és a nyugalmat célul. Ráadásul, ami még fontosabb, a kitűzött célok megvalósulását is nagyobb mértékűnek érzékelik az iskolázottabb emberek. G. Beckerre utalva tehát nem csak a jövő elképzelésének képessége erőteljesebb a tanult embereknél, de a célok megvalósításának képessége is.

A célmegvalósulás érzete településenként is eltérő képet mutat, a legnagyobb mértékűnek a pilisiek érzik (62,5%-uk értékelte 4-ere vagy 5-ösre, míg a miskolciaknak csupán 51%-a). Mind a célok megvalósultságának érzete, mind a boldogság értékelése Miskolcon a legalacsonyabb.

A célok megvalósulása és a boldogság között erőteljes összefüggés van, de megállapítható, hogy a boldogság érzetre rendre magasabb pontszámot adtak válaszadóink, mint a célok megvalósulására. A cigány almintában ez az eltérés sokkal erőteljesebb, azaz sokkal inkább érzik magukat boldognak a cigány válaszadóink, mint amennyire céljaikat megvalósultnak éreznék.

Az életcélok kérdéskörében a civil társadalom tagjainál ismét nem tapasztalható eltérés a főátlaghoz képest, a cigány lakosság körében azonban igen (az előbb említetten kívül is).

	Miskolc	Miskolci cigány alminta
<i>Boldogság</i>	48%	40,4%
<i>Egészség</i>	63,5%	39,3%
<i>Nyugalom</i>	29,6%	12,4%
<i>Biztonság</i>	32,3%	18%
<i>Szeretet</i>	35,5%	13,5%
<i>Szerelem</i>	19,5%	4,5%
<i>Pénz</i>	32%	29,2%
<i>Kaland</i>	8,1%	1,1%
<i>Siker</i>	19,8%	10,1%

25. táblázat. Az emberek életének fő céljai a miskolci cigányok körében és a miskolci főátlagban

Forrás: saját adatok

A 25. táblázatban (mely összehasonlítja a miskolci cigány és nem cigány válaszadók célválasztásait) láthatjuk, hogy a roma embereknél a boldogság és a pénz

kivételével valamennyi cél sokkal kevésbé jelölt, mint a miskolci főátlagban. Ráadásul a célok sorrendje is eltér: a cigányok számára a legfontosabb a boldogság, második leggyakrabban említett cél az egészség (itt tulajdonképp csak helycsere történt, mert ez a két cél volt a miskolciaknál is a két legfontosabb). Ez után viszont a pénz következik a cigányok cél-sorrendjében, míg a miskolci főátlagban megelőzi azt a szeretet és biztonság. Az is jellemző volt cigány válaszadóinkra, hogy viszonylag nagy arányban jelöltek meg saját célokat (azaz az általunk választásra ajánlott célokon kívülieket). Ezek a célok voltak a ház építése vagy szép lakás, a gyerekek boldogulása, illetve az, hogy gyermekeiknek jobb életük legyen (elsősorban a telepieknél).

Összefoglalva: Észak-Magyarországon a legfontosabb célok az egészség és a boldogság voltak, Pilisszentlászlón a nyugalom és a boldogság. További különbség a pénz relatív hangsúlytalansága Pilisszentlászlón és a nyugalomé Miskolcon. A célok megvalósulásának érzete Pilisszentlászlón a legmagasabb és Miskolcon a legalacsonyabb. Az életkornak és iskolázottságnak szintén van befolyásoló ereje mind a célok tartalmára, mind a megvalósulására nézve, az iskolázottabbak és a fiatalabbak érzik nagyobb mértékűnek céljaik megvalósulását. A romák életcéljai részben eltérnek a többségi társadalométól, jellemzően abban, kevésbé fogalmaztak meg célokat, amennyiben igen, azt láthatjuk, hogy a pénz fontosabb számukra, és egyébként is számos anyagi jellegű célt fogalmaztak meg. A civil társadalom céljai megegyeznek az átlagos értékekkel.

IV. Területi és nemzetiségi különbségek az életminőségben, az életminőség és értékrend összefüggése, az életminőség belső struktúrája

E fejezetben is arra törekszünk, hogy a gazdasági élet szempontjából fontosabb életminőségi dimenziókat tárgyaljuk részletesebben, a kevésbé fontosakat csak a hipotéziseink teszteléséhez szükséges mértékben. Természetesen valamennyi dimenzió kapcsolatban van a gazdasági élettel, gazdasági teljesítménnyel, hiszen például a rossz közbiztonság plusz költségeket, kiadásokat jelent mind a cégek, mind a háztartások számára, esetleg nagyobb keresletet a biztonságtechnikai termékek, őrző- védő szolgáltatások iránt. A jó egészségi állapot nagyobb munkatermelékenységgel jár együtt, ugyanakkor összefüggésben állhat egészségmegőrző szolgáltatások igénybevételével, egészséges életmóddal, melyhez egy sajátos fogyasztási kultúra kapcsolódik. Valamennyi életminőségi dimenziónak és gazdasági kapcsolatainak részletes elemzése meghaladná e dolgozat terjedelmét.

Elemzésünket az életminőség témakörében a legátfogóbb mutatókkal, az Inglehart féle szubjektív jóllét-indexszel és az általunk kialakított boldogság-indexszel kezdjük. A szubjektív jóllét index számítása úgy történik, hogy azoknak a százalékos arányából, akik boldognak vagy elég boldognak vallják magukat, levonjuk azok arányát, akik boldogtalanok vagy nem túl boldogok. Saját kutatásunkban egy kicsit differenciáltabb módon kérdeztünk: azon kívül, hogy a válaszadók mennyire érzik életüket, mint egészet boldognak, arra is kíváncsiak voltunk, hogy mennyire érzik sikeresnek életüket és életcéljaik megvalósulását milyen mértékűnek tartják. Mindhárom esetben 1-től 5-ig terjedő pontszámot kellett adni az érintett területekre. Akik 12-15 összpontszámot értek el a három kérdés összesítésével előálló boldogság-indexen, azokat tekintjük boldogoknak, akik 11-7 pontot, ők a se nem boldogok, se nem boldogtalanok, 7 pont alatt a boldogtalanok. (Mielőtt döntöttünk az index képzéséről, megvizsgáltuk, hogy a három terület – boldogság, sikeresség, célok megvalósulása között van-e összefüggés és azt találtuk, hogy egymással mindhárom szignifikáns kapcsolatban áll, ugyanakkor egyik sem fed le teljesen a másikat.)

Hogyan alakult időben a **szubjektív jóllét** Magyarországon és milyen összefüggéseket találtunk annak elemzése kapcsán?

A szubjektív jóllét index értéke Magyarországon 1981 és 2000 között alig változott, 48-ról 49-re nőtt. Ugyanakkor egy hullámvölgy történt ekközben a WVS

adatok tanulsága szerint, nem sokkal a rendszerváltás után, annak következtében. Miért? A rendszerváltást közvetlenül követő gazdasági visszaesés nyomán nőtt a bizonytalanság az emberek életében: mind a munka világában, hisz megszűnt a biztos foglalkoztatás, mind az emberi kapcsolatok terén, mivel az általános bizalom szintje erőteljesen lecsökkent. Később a gazdaság fejlődésnek indult, a bizalom szintje azonban alacsony maradt.

A melléklet 2-8. táblázatai azt mutatják, hogy különböző szociológiai szempontok szerinti bontásban mekkora a boldog emberek aránya Magyarországon. Megtudhatjuk, hogy:

- Vannak boldogabb megyék, de a boldogság érzékelt szintje nem függ össze a megyék gazdagságával, hisz a legmegelégedettebb megyék között találjuk a két legszegényebbet (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nógrád megye), a legboldogtalanabbak a jövedelmileg középmezőnyös Hajdú-Bihar és Tolna megyék, valamint a leggazdagabb Budapest. Számunkra ezekből az eredményekből levonható tanulság, hogy vannak területi eltérések a szubjektív jóllét indexében, de azok nem függenek a gazdagságtól (illetve annak átlagos értékétől, hiszen a vagyoni különbségek léte vagy nem léte erősen befolyásoló tényező.)
- A posztmaterialista értékrendű emberek boldogabbak a materialistáknál. (Igaz, ugyan az összefüggés szignifikancia szintje Magyarországon 0,063, viszont a világszerte 0,00.)
- A jövedelem növekedésével a boldogság nő, de csak egy bizonyos pontig, onnan csökken.
- Minél magasabb társadalmi státuszú az egyén, annál nagyobb az érzékelt boldogság szintje. Ugyanilyen egyenes arányosság van az iskolai végzettség tekintetében.

Ez az említett négy tényező persze egyébként is összefügg egymással. Szerintünk mindez úgy alakul, hogy a magasabb iskolai végzettségűek egyben magasabb státuszúak és magasabb jövedelemmel is rendelkeznek. Ezeknek a rétegeknek mások az életcéljai, mint az alacsonyabb státuszú, iskolai végzettségű, jövedelmű csoportoknak és e célokat el is tudják érni. Ők a posztmaterialisták, akiknek a közösségi kapcsolatok és az önmegvalósítás kiemelt fontosságú célok. E rétegeknek a magyar kutatások tanulsága szerint kiterjedtebb baráti kapcsolataik is vannak, s miként azt korábban említettük, a barátság fontos tényező a szubjektív jóllét kialakulásában.

A WVS magyar adatainak további tanulsága, hogy az életkor növekedésének egyenes következménye a boldogság csökkenése. Magyarózatként adódhat, hogy az

idősebb emberek gyakran rosszabb anyagi körülmények között élnek és rosszabb az egészségi állapotuk, ugyanakkor kevesebb barátjuk van és már nem érnek el munkahelyi sikereket, mely az önmegvalósítás egyik legfontosabb terepe.

Az alábbi táblázat saját kutatásunk boldogság-indexének alakulását mutatja az egyes almintáink szerinti bontásban. Megállapíthatjuk, hogy a falvak lakói boldogabbnak érzik magukat, mint a város-lakók, a két falu viszonylatában pedig Pilisszentlászlón több a boldog ember, mint Bükkszentkereszten. Ezek a különbségek szignifikánsak. A cigány alminta nem szignifikáns mértékben, de boldogtalanabbnak mutatkozott, a civil társadalom tagjai viszont egyértelműen boldogabbnak, mint a főátlag. (Táblázatunkba ezért csak a civil társadalom tagjainak eredményét foglaltuk bele a települési részeredményeken kívül.)

	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc	Civil társadalom tagjai
<i>Boldog</i>	50%	43,5%	28,3%	47,3%
<i>Se nem boldog, se nem boldogtalan</i>	43,9%	53,7%	62,6%	49,5%
<i>Boldogtalan</i>	6,1%	2,8%	9%	3,2%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%	100

26. táblázat. A boldog/ boldogtalan/ se nem boldog, se nem boldogtalan emberek megoszlása a három vizsgált településen és a civil társadalom tagjainak almintájában
 Forrás: saját adatok

Saját kutatási adataink felhasználásával elvégeztünk egy regressziós elemzést (forward módszerrel), hogy megállapítsuk, mely szociológiai tényezőnek milyen fontos szerepe van az általános boldogság érzet kialakulásában. Az alkalmazott forward módszer egyesével lépteti be a modellbe a magyarázó változókat. Elsőként az a független változó lép be, mely a legerősebben korrelál a függő változóval, ezután a parciális korrelációk segítségével választ a program. Miként azt a 28. táblázat adataiból leolvashatjuk, Szignifikáns hatása volt (a befolyás nagysága szerinti sorrendben) az iskolai végzettségnek (magasabb iskolai végzettség, nagyobb boldogság), a településnek (Pilisszentlászlón a legboldogabbak az emberek), a családi állapotnak (házas és kapcsolatban levő emberek boldogabbak), és az életkor (az idősek boldogtalanabbak). A 27. táblázatból pedig azt tudhatjuk meg, hogy az elemzett társadalmi-demográfiai tényezők a tapasztalt boldogságsszintek különbségeinek csupán 7%-át magyarázzák meg (az R Square értéke mutatja). Ez az eredményünk nem áll messze egyéb hasonló

kutatási tapasztalatoktól. A 29. táblázat a modellekből kizárt változókat tartalmazza, és leolvashatjuk, hogy a végső magyarázó modell a nemet nem mert ez a megmagyarázatlanul hagyott részből már tud szignifikáns darabot megmagyarázni.

A modell összesítése

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	,160(a)	,026	,024	,58002
2	,240(b)	,058	,056	,57067
3	,251(c)	,063	,060	,56942
4	,266(d)	,071	,066	,56744

a Predictors: (Constant), iskvégz

b Predictors: (Constant), iskvégz, település

c Predictors: (Constant), iskvégz, település, csaláll

d Predictors: (Constant), iskvégz, település, csaláll, életfilit

27. táblázat. A boldogságot befolyásoló társadalmi-demográfiai tényezők szerepének regressziós elemzése (a modell magyarázó ereje)

Forrás: saját adatok

Koefficiensek

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,960	,064		30,689	,000
	Iskolai végzettség	,071	,015	,160	4,680	,000
2	(Constant)	2,361	,098		24,130	,000
	iskvégz település	,082 -,165	,015 ,031	,183 -,181	5,397 -5,345	,000 ,000
3	(Constant)	2,454	,107		22,993	,000
	iskvégz település	,093 -,163	,016 ,031	,208 -,179	5,819 -5,292	,000 ,000
	csaláll	-,043	,020	-,077	-2,161	,031
4	(Constant)	2,808	,172		16,304	,000
	iskvégz település	,084 -,161	,016 ,031	,188 -,176	5,144 -5,229	,000 ,000
	csaláll	-,078	,024	-,140	-3,259	,001
	életfilit	-,098	,038	-,113	-2,614	,009

a Független változó: boldogságindex

28. táblázat. A boldogságot befolyásoló társadalmi-demográfiai tényezők szerepének regressziós elemzése (a magyarázó változók beléptetésének története)

Forrás: saját adatok

Kizárt változók

Model		Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics
						Tolerance
1	nem	-,004(a)	-,105	,917	-,004	1,000
	életfílt	-,036(a)	-,979	,328	-,034	,868
	csaláll	-,082(a)	-2,278	,023	-,079	,887
	település	-,181(a)	-5,345	,000	-,182	,984
2	nem	,001(b)	,039	,969	,001	,999
	életfílt	-,034(b)	-,948	,343	-,033	,868
	csaláll	-,077(b)	-2,161	,031	-,075	,887
3	nem	-,011(c)	-,321	,748	-,011	,972
	életfílt	-,113(c)	-2,614	,009	-,090	,596
4	nem	-,011(d)	-,316	,752	-,011	,972

a Predictors in the Model: (Constant), iskvégz

b Predictors in the Model: (Constant), iskvégz, település

c Predictors in the Model: (Constant), iskvégz, település, csaláll

d Predictors in the Model: (Constant), iskvégz, település, csaláll, életfílt

e Független változó: boldogságindex

29. táblázat. A boldogságot befolyásoló társadalmi-demográfiai tényezők szerepének regressziós elemzése (a modellekből kizárt változók)

Forrás: saját adatok

	Fiatal	Középkorú	Idős
<i>Boldog</i>	33,1%	35,6%	26,1%
<i>Se nem boldog, se nem boldogtalan</i>	60,9%	58,4%	61,2%
<i>Boldogtalan</i>	6%	6%	12,7%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%

30. táblázat. A boldog/se nem boldog, se nem boldogtalan és a boldogtalan emberek megoszlása a különböző életkori csoportokban

Forrás: saját adatok

Lássuk ezután az egyes elégedettségi részterületek boldogságot befolyásoló hatását! A boldogságindex szignifikáns összefüggést mutatott az összes elégedettségi részterülettel (egészségügyi állapot, képzettség, lakáskörülmények, táplálkozás, baráti kapcsolatok, szerelem, család, jövedelem, szabadidő), amennyiben csak páronként hasonlítottuk össze őket. Ezért itt is regressziós elemzést végeztünk, hogy megállapíthassuk, az említett tényezők közül melyek a fontosabbak, illetve mely tényezők között van interferencia. A forward módszerrel végzett regressziós elemzés a következő magyarázó változókat hagyta a modellben (a befolyás nagyságának

sorrendjében): munka, egészségügyi állapot, család, szerelem, szabadidő és lakásviszonyok, jövedelmi viszonyok. (Izd. 32. táblázat). A végső modell magyarázó ereje 31%, azaz a boldogságszintben található különbségek 31%-át magyarázzák az egyes tényezők. (Izd. 31. táblázat) A program a barátsággal, képzettséggel és táplálkozással való elégedettséget nem ítélte befolyásoló tényezőnek. (Izd. 33. táblázat)

A modell összesítése

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
7	,562(g)	,316	,309	,48742

g Predictors: (Constant), munka, szerelem, eüáll, család, szabadidő, lakás, jöv

31. táblázat. A boldogság és az egyes elégedettségi részterületek összefüggéseinek regressziós elemzése (a végső modell magyarázó ereje)

Koefficiensek

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
7	(Constant)	,590	,103		5,697	,000
	munka	,127	,018	,253	6,924	,000
	szerelem	,063	,016	,144	4,015	,000
	eüáll	,075	,019	,136	4,009	,000
	család	,068	,022	,111	3,116	,002
	szabadidő	,047	,016	,093	2,838	,005
	lakás	,047	,020	,083	2,370	,018
	jöv	,041	,018	,084	2,329	,020

a Független változó: boldogságindex

32. táblázat. A boldogság és az egyes elégedettségi részterületek összefüggéseinek regressziós elemzése (a végső magyarázó modell)

Kizárt változók

Model		Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics
						Tolerance
7	barát	,044(g)	1,211	,226	,045	,726
	táplálk	,009(g)	,242	,809	,009	,678
	képzettség	-,024(g)	-,646	,518	-,024	,695

g Predictors in the Model: (Constant), munka, szerelem, eüáll, család, szabadidő, lakás, jöv

h Független változó: boldogságindex

33. táblázat. A boldogság és az egyes elégedettségi részterületek összefüggéseinek regressziós elemzése (a végső magyarázó modellekből kizárt változók)

2000-ben folytatott magyarországi életminőség kutatás tapasztalatai szerint az emberek a következő fontossági sorrendet állították fel az életminőségüket meghatározó

tényezők között: egészség –család - szerelem és jövedelem (egy szinten)- bűnözés elleni védelem –munka - környezetvédelem- munkában siker –szabadidő –hit - politikába való beleszólás (Utasi [2006]). Azért idéztük fel ezt a kutatási eredményt, mivel saját adatainkkal való összevetése megmutatja, hogy nem biztos, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy életünk mitől is lesz boldogabb. Így például a munkával való elégedettség a legerőteljesebb magyarázó faktor a tényleges életminőség meghatározódása szempontjából, míg a listán, hogy milyen fontos a szerepe, csak a hatodik-nyolcadik helyen áll. (Megjegyezzük, hogy a két kutatás vizsgálati területei nem teljesen fedték le egymást és a válaszadóink sem ugyanazok voltak, ez az eltérés akkor is igen erőteljes.)

6. számú hipotézisünk az volt, hogy a globális elégedettségi, boldogsági szint azon részterületeken megélt elégedettség mértékétől függ, melyeket az egyén a legfontosabbnak tart. A hipotézis tesztelését az nehezítette meg, hogy szinte valamennyi érték terület viszonylag fontosnak mutatkozott a válaszadóink számára. Hipotézisünket mégis sikerült egy vizsgálattal alátámasztani, ez pedig a következő volt: minden egyes érték területnél fontossági kategóriánként (azaz külön-külön azon válaszadók körében, akiknek nagyon fontos az adott értékterület, akiknek fontos, akiknek nem túl fontos és akiknek egyáltalán nem fontos) megvizsgáltuk, hogy mutat-e összefüggést a boldogság-index és az adott értékterületre vonatkozó elégedettség. Rendre azt tapasztaltuk, hogy azoknál az embereknél, akik számára fontos vagy nagyon fontos a munka, család, barát, szabadidő, stb., erős kapcsolat van az adott érték területre vonatkozó elégedettség és a boldogság-index között. Viszont akiknek nem fontos például a munka, ott a munkával való elégedettség és a boldogság-szint között nincs is kapcsolat. Ugyanez igaz a barátságra, családra, szabad időre és pénzre. A szerelem esetében viszont még azok körében is pozitív összefüggést találtunk a szerelemmel és az élettél való általános elégedettség között, akik számára nem túl fontos a szerelem.

A boldogság-indexnek –várakozásunkkal ellentétben- nincs szignifikáns kapcsolata a posztmaterializmus indexszel sem a saját kutatásunkban, sem a WVS magyar adataiban, viszont a világátlag esetén igen. Feltételezésünk tehát csak a magyar mintákra nézve dőlt meg. Vélekedésünk szerint ennek oka, hogy viszonylag szűk réteg tekinthető posztmaterialista értékrendűnek hazánkban. A jövőben e csoport nagyságának méretének növekedésével a boldogság és posztmaterializmus index pozitív összefüggése is várhatóan érvényesülni fog.

Összefoglalva: a WVS magyar adatai szerint boldogabbak a magasabb iskolai végzettségű, magasabb státuszú és a fiatalabb válaszadók. A jövedelem növekedése csak

egy bizonyos jövedelem-szintig jár együtt a boldogság növekedésével. Talán addig a pontig, ahonnan a napi megélhetés feszültség nélkül biztosított és bizonyos kívánt szabadidős tevékenységek anyagi fedezete is. Attól a jövedelmi szinttől, ahol már az a nehéz döntés, hogy mire költsek el jövedelmüket az emberek, ahol már túl sok stressz járul a nagy vagyonhoz, annak további növekedése nem növeli az általános boldogság érzetet.

Az egyes elégedettségi területek általános boldogságérzetre való hatása a következő sorrendben valósul meg: munka, egészségügyi állapot, család, szerelem, szabadidő és lakásviszonyok, jövedelmi viszonyok.

Egy-egy elégedettségi terület fontossága esetén van kapcsolat az adott területen érzett elégedettség és az általános boldogságérzet között, a nem fontosnak ítélt elégedettségi területek nem befolyásolják az általános boldogságérzetet.

Az általános boldogság érzetben jelentős területi eltérés tapasztalható mind a falu-város viszonylatában, mind pedig a keleti-nyugati tengely mentén. Boldogabbak a falvak és a nyugati országrész lakói.

Az operacionalizálás dimenziói szerint továbbhaladva következő vizsgálódási területünk a **gazdasági erőforrások** kérdésköre. Korábbi kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy az emberek nem szívesen válaszolnak a jövedelmet firtató kérdésekre, vagy ha igen, nyilvánvalóan sok irreális válasz születik. Ezért ebben a kutatásban más tényezőkkel próbáltuk mérni a jövedelmi viszonyokat. Egyrészt a lakáskörülményekkel, azon belül is úgy, hogy megkérdeztük, hányan élnek együtt és hány szobás lakásban (házban). Ebből számítottuk ki, hogy mekkora az egy főre jutó szobák száma. Érdekes módon a három településen a vagyoni arányok ez alapján szinte teljesen megegyeznek. A kérdezettek 42-43%-a esetén kevesebb, mint egy az egy főre jutó szobák száma, 43-44%-nál pedig (Miskolcon 46%-nál) egy és kettő közötti ez az érték. Különbségek abban tapasztalhatóak inkább, hogy Miskolcon van egy nem elhanyagolható réteg (a kérdezettek 7%-a), akiknél kevesebb, mint fél szoba jut egy főre (a telepi cigányok miatt jellemzően), másrészt, hogy Bükkzentkereszten a kérdezettek 10%-ára több, mint 2 szoba jut fejenként.

A másik elem, amivel a jövedelmi viszonyokat igyekeztünk mérni, hogy szokott-e utazni az illető, s ha igen, kül- vagy belföldre. Ez esetben is hasonló arányokat kaptunk a három településen, a kérdezettek 27%-a egyáltalán nem utazik, 40-45%

belföldre, 26-33% külföldre is. Bükkszentkereszten kicsit kisebb azok aránya, akik nem utaznak, de ez a belföldre utazók terhére jelentkezik.

A harmadik kérdés, mely a jövedelmi viszonyokra utalt (volna) az volt, hogy a kérdezett szerint mennyi ma Magyarországon az a nettó egy főre jutó egy havi jövedelem, amiből normálisan meg lehet élni. A válaszadók 56%-a mondott 100 ezer forintot vagy annál kevesebbet, 28%-a 100-150 ezer forint közötti értéket, 15%-a pedig 150 ezer forint feletti összeget (még egymillió forint is előfordult). Különlegesség volt, hogy Miskolcon rengeteg 50 ezer alatti válasz is akadt, ismét a telepi cigányok köréből. Miért írtuk, hogy mérte „volna” a jövedelmi viszonyokat ez a kérdés? Mert a legnagyobb összegeket nem azok mondták, akik a kérdező szemével láthatóan a leggazdagabbak voltak, hanem jellemzően a szakmunkás és az érettségivel rendelkező réteg.

Az eredményeinkből az derül ki, hogy a három településen nagyjából hasonló anyagi helyzetű emberek laknak, és hasonló arányban is.

A jövedelemmel való szubjektív elégedettséget kutatásunkban oly módon mértük, hogy megkértük a válaszadót, osztályozza jövedelmi helyzetét, az azzal való elégedettséget egytől ötig (mint az iskolában). Ennek átlagos értéke mindhárom településen 2,6-2,7 volt. E hasonlóság oka, hogy mind az objektív anyagi körülmények hasonlóak településeinken, mind pedig a viszonyítási alap, a vagyoni különbségek, jövedelmi egyenlőtlenségek megléte.

A jövedelemmel való szubjektív elégedettség szignifikánsan összefüggött mind a lakáskörülményekkel, mind az utazási kategóriákkal, azaz a jövedelmi helyzet objektív mutatóival.

Összefoglalva eredményeinket: a jövedelmi viszonyok esetén az elégedettség objektív és szubjektív oldala között van, méghozzá pozitív irányú kapcsolat (azok elégedettebbek jövedelmükkel, akik jobb anyagi körülmények között élnek). Területi különbséget nem tapasztaltunk sem az objektív, sem a szubjektív viszonyokat tekintve (nem találtuk gazdagabbnak az embereket egyik településen sem, és nem mutatkoztak lényeges különbségek a jövedelemmel való elégedettségben.)¹

¹ A környezet minősége lenne a következő dimenzióknak, viszont sajnos a kérdés, mely a szubjektív oldalát volt hivatott mérni, nem bizonyult jó kérdésnek, mert sokan sokféle dolgot értettek alatta. (Legtöbben jellemzően a szemetelésre gondoltak és nem átfogóan értelmezték, amit a szándékunkban állt volna mérni.) Ugyanakkor a tervezett objektív adatok sem voltak elérhetők. Emiatt e kérdés elemzését ebben a dolgozatban mellőzük.

A **biztonság** kérdéskörében az objektív adataink szerint Miskolcon 2006-ban 14-15000 bűncselekményt követtek el, Bükk-szentkereszten 20 körül, amik apróbb weekend-ház feltörések és jogosulatlan gépkocsi használat voltak, Pilisszentlászlón pedig egyet sem. Közlekedési baleset a falvakban évente 1-2 fordul elő, Miskolcon mindennapos. Az objektív adatok azt mutatják tehát, hogy a miskolci közbiztonság sokkal rosszabb, mint a másik két településé.

A biztonság szubjektív megítélése összefügg az objektív adatokkal, hiszen a Pilisben a kérdezettek 78%-a elégedett a közbiztonsággal, a bükk-szentkeresztiak valamivel kisebb hányada (63%) és a miskolciaknak jóval kisebb része (32%).

Árnyalja azonban a képet, hogy a kérdőívünkben azt is megkérdeztük, a válaszadó hány konkrét bűncselekményről és balesetről tud, ami az elmúlt egy évben a településen (Miskolc esetén a városrészen is) történt és becslése szerint hány történhetett összesen. E kérdésekkel a biztonság-érzetet szeretnénk mérni, hiszen, ha valaki alulbecsli a bűncselekmények számát, kevés bűncselekményről, balesetről tud-hallott, akkor jobb biztonságérzettel rendelkezik. Azok az egyének szintén e kategóriába sorolhatók, akik nem foglalkoznak a kérdéssel, nem izgatja őket a dolog. (Pilisszentlászlón ezek a kérdések kimaradtak a kérdőívből, mivel nem történt bűncselekmény és baleset is alig.) Bükk-szentkereszten a válaszadók 86,5%-a alulbecsülte, 8% túl és 5% nem tudta megmondani a helyes bűnözési adatokat. Miskolcon magasabb volt azok aránya, akik nem tudtak válaszolni vagy nem akartak, mondván nem foglalkoznak ilyesmikkel (15%), nagyon alacsony volt a túlbecslők aránya (1%), és 14% válaszolt reálisan. A népesség legnagyobb hányada (70%) ez esetben is alul, 60%-a pedig nagyon-nagyon alulbecsülte a bűncselekmények számát. Ha megvizsgáljuk a biztonságérzet szociológiai dimenziók szerinti eltéréseit, nagyon tanulságos dolgokat tapasztalunk. Leginkább a cigányok voltak azok, akik reálisan ítélték meg a bűnözési helyzetet, 40%-uk reálisan ismeri a bűnözési adatokat, míg a magyar válaszadóknak csak 10%-a. Az életkori bontás tanulsága az volt, hogy a legfiatalabb korosztályban a legkisebb a helyesen becslők aránya és nagyon sok a túlbecslő. Az alacsony iskolai végzettségűek átlagosan reálisabban ítélik meg a helyzetet, még akkor is, ha a cigányokat külön vesszük (kiküszöbölve az átfedéseket).

Összefoglalva: van összefüggés a biztonság szubjektív megítélése és objektív mutatói között, viszont a biztonságérzet minden vizsgált csoportban lényegesebb jobb, mint amit az objektív körülmények indokolnának.

Az **egészségügyi állapottal** összefüggő kérdések arra irányultak, hogy milyen gyakran volt beteg a válaszadó, az elmúlt egy évben hányszor volt orvosnál és hogy tudna-e száz métert probléma nélkül futni. Ha például egyszer sem volt beteg, egyszer sem volt orvosnál és tudna futni száz métert, akkor az egészségügyi indexe 3 pont. Az index maximális értéke 11 (ebben az esetben hetente jár orvoshoz, állandóan gyógyszert kell szednie és nem tudna száz métert futni). Egy összevontabb formában azokat tekintettük jó egészségi állapotúaknak, akik egészségügyi indexe 3 vagy 4, közepesnek az 5 és 8 pont közöttieket, rossznak a 9 és az a felettieket. Az egészségügyi állapot szubjektív megítélését ismét egy egyszerű, arra irányuló kérdéssel mértük, hogy mennyire elégedett az egyén az egészségügyi állapotával (szintén egytől ötig terjedően történt az osztályozás).

A kutatás tanulsága szerint ez esetben is erőteljes pozitív összefüggés tapasztalható az objektív és szubjektív mutatók között mindhárom településen.

A boldogság-index elemzésénél megállapítottuk, hogy az egészségügyi állapot hatással van az általános jóllétre. Itt életkori bontásban is megvizsgáltuk e kapcsolatot és azt találtuk, hogy a fiatalok körében az összefüggés eltűnt. Ennek oka az lehet, hogy ők általánosságban jobb egészségi állapottal rendelkeznek. Települési viszonylatban jelentős különbségek mutatkoztak az egészségi állapotban, a 23. táblázat megmutatja, hogy a pilisiek a legegészségesebbek és a miskolciak a legkevésbé.

Milyen más tanulságai voltak a kutatásunknak az egészség kapcsán?

A férfiak egészségi állapota jobb, mint a nőké és az iskolai végzettség növekedésével is javul az egészségi állapot.

Az egészségügyi index és számos más tényező összefüggését megvizsgáltuk, méghozzá korosztályonként, hogy ne torzítsa az életkor az eredményeket. Ezek a tényezők voltak:

- a nemzetiség,
- a barátok száma (arra gondolván, hogy az emberi kapcsolatok az egészséget védelmező faktorok, hisz segítenek a terhek megosztásában, és kielégítik alapvető igényünket a társak iránt),
- az életdöntés (ez arra utal, hogy mennyire érzi a kérdezett, hogy az élete az ő saját kezében van, az ő döntéseinek következménye),
- az egészséges táplálkozás,
- a munkaindex (ez arra utal, hogy mennyire elégedett a munkájával a kérdezett különböző dimenziók mentén),

-a családi kapcsolatok,

-mennyi szabadideje van a kérdezettnek és ebből mennyit tölt a szabadban.

A felsorolt tényezők és az egészségügyi állapot között csupán egyetlen szignifikáns kapcsolatot találtunk, a középkorúaknál az életdöntést. Ez azt jelenti, hogy azok a középkorú emberek, akik úgy érzik, hogy az életük folyása saját döntéseik következménye, nem pedig külső körülményeké (esetleg sors vagy isteni döntés) inkább egészségesebbek fatalista társaiknál.

Összefoglalva: életminőségi szempontból az egészség területén komoly területi különbségeket találtunk, mind a falu-város, mind a kelet-nyugati tengely mentén. Az egészségi állapotot jellemző objektív és szubjektív mutatók itt is összefüggnek. Azt már korábban megállapítottuk, hogy az egészségi állapot és a jóllét összefügg, most azzal árnyaltuk a képet, hogy az összefüggés csak a középkorúak és idősek esetében áll fenn.

A **táplálkozás** kérdéskörében három dologra voltunk kíváncsiak: egyrészt, hogy a válaszadó egészségesen akar-e táplálkozni, hogy ténylegesen egészségesen táplálkozik-e és hogy táplálkozásával mennyire elégedett (ismét az ötös pontozásos rendszer szerint). A válaszokat és összefüggéseiket ez esetben is sok-sok tényezővel összevetettük, és itt csak a szignifikáns kapcsolatokat ismertetnénk.

- A nők egészségesebben szeretnének táplálkozni, mint a férfiak.

- A magyaroknak fontosabb az egészséges táplálkozás, mint a cigányoknak vagy a szlovákoknak. Ez utóbbi esetén hozzátennénk, hogy válaszadóink legtöbbször azzal a megjegyzéssel látták el ezt a kérdést, hogy ők azt eszik, amit szeretnek, mindegy, hogy egészséges-e.

- Az egészséges táplálkozás szándéka az iskolai végzettség növekedésével együtt nő.

- A táplálkozással való elégedettség összefüggést mutat a jövedelemmel való elégedettséggel, azaz minél elégedettebb valaki az egyikkel, annál elégedettebb a másikkal is. Ez annak köszönhető, hogy a magasabb jövedelmű emberek megengedhetik maguknak, hogy azt egyenek, amit akarnak.

- Az iskolai végzettséget tekintve az összefüggés fordított: minél magasabb iskolai végzettségű a válaszadó, jellemzően annál kevésbé elégedett a táplálkozásával. Feltehetően szélesebbek az ismeretei az egészséges táplálkozásról a magasabb iskolai végzettségű embereknek, és nem csak erről, hanem a helytelen táplálkozás következményeiről is. Emiatt megugrik az igény szintjük a táplálkozás kapcsán, amit

azonban nem teljesen tudnak kielégíteni - nem csak anyagi okokból, hanem a megfelelő termékek elérhetősége, esetleges időhiány miatt is.

- A különböző nemzetiségi csoportokat összehasonlítva a legelégedettebbek táplálkozásukkal a szlovákok és noha az esetükben a legalacsonyabb a szándék az egészséges táplálkozásra, mégis ők azok, akik leginkább úgy érzik, hogy egészségesen táplálkoznak. Ez persze objektív értelemben lehetséges, hogy nincs így. (Akiknek célja lenne az egészséges táplálkozás, jobban tudják, hogy mit kellene fogyasztaniuk és mit nem, mi az, ami egészséges és mi nem. Ezért előfordulhat, hogy ugyan egészségesebben táplálkoznak, mint a többség, mégis úgy érzik, és azt nyilatkozták, hogy csak részben táplálkoznak egészségesen.)

Pilisszentlászlón a kérdezettek 66%-a vallotta, hogy nagyon elégedett táplálkozásával, az elégedettség átlagos értéke pedig 4,42. Miskolcon és Bükkzentkereszten az elégedettség átlagos értéke 3,49, illetve 3,75. Ezeken a helyeken azok az elégedettebbek, akik megítélésük szerint egészségesen táplálkoznak.

	Pilisszentlászló	Bükkzentkereszt	Miskolc
<i>Egészségesen szeretne táplálkozni</i>	75,9%	91,8	89,4
<i>Egészségesen táplálkozik</i>	48%	43,6	31,7
<i>Nem táplálkozik egészségesen</i>	16,9%	41,8	48,6

34. táblázat. Egészséges táplálkozás a különböző településeken

-% mondja azt, hogy egészségesen szeretne táplálkozni/ ténylegesen egészségesen táplálkozik/nem táplálkozik egészségesen

Forrás: saját kutatás

Összefoglalva: területi különbséget találtunk valamennyi táplálkozással összefüggő kérdésben. Pilisszentlászló az a hely, ahol legelégedettebbek az emberek a táplálkozásukkal, ahol a legkevésbé törekszenek az egészséges táplálkozásra és mégis a legnagyobb arányban valósítják meg azt (legalábbis szubjektív megítélésük szerint).

Következő dimenziónk a **lakáskörülmények** kérdésköre, amit azonban a jövedelmi viszonyok kapcsán és a településeink általános bemutatásakor már kielemeztünk, így itt csak néhány kiegészítő megjegyzést tennénk.

A lakáskörülmények objektív oldalát az egy főre jutó szobák számával mértük, a szubjektív elégedettséget a szokásos 5-fokozatú skálával. Számos tényezővel vetettük össze a lakáskörülményekkel való szubjektív elégedettség értékeit:

- Miskolcon az iskolai végzettséggel és az egy főre jutó szobák számával mutatott pozitív, szignifikáns összefüggést a lakáskörülményekkel való elégedettség. Ezen kívül

a cigányok elégedetlenebbeknek bizonyultak lakáskörülményeikkel, de ez esetükben teljesen indokolt is. - Pilisszentlászlón az életkor növekedésével a lakással való elégedettség is nőtt, de ezen kívül semmilyen más tényezővel nem függött össze.

- Bükkszentkereszten egy tényezővel sem mutatott szignifikáns összefüggést a lakáskörülmények megítélése. Itt ugyanakkor a legtöbb ház szépen felújított, kibővített, ami annak is köszönhető, hogy az emberek kalákában építkeznek: a különböző szakemberek vagy csak egyszerűen ügyes-dolgos emberek munkával segítik egymás építkezéseit, a fizetség a szíveség munkával való viszonzása. Ez a társadalmi tőke hasznosításának jó példája.

Összefoglalva: a lakáskörülmények kapcsán a különböző településeken az objektív körülmények nagyjából hasonlóak, azzal az eltéréssel, hogy Pilisszentlászló infrastruktúráisan elmaradottabb, Bükkszentkereszten a házak nagyon jó állapotúak és természetesen a miskolci cigány telepek sajátos jellemvonást képviselnek. Az objektív és szubjektív oldal összefüggése itt nem egyértelmű, és az sem, hogy egyáltalán kik azok, akikre inkább jellemző a lakáskörülményeikkel való elégedettség. Azt pedig már korábban említettük, hogy a boldogság szintjére egyedül Pilisszentlászlón hat a lakáskörülményekkel való elégedettség, de inkább a jövedelmet helyettesítő mutatóként.

Az **iskolai végzettség** megoszlását a különböző településeken és különböző korcsoportokban az alábbi táblázatban láthatjuk, melyből kiderül, hogy Pilisszentlászlón minden korcsoportban szignifikánsan alacsonyabb végzettségűek az emberek. A miskolci és bükkszentkereszti eredmények közelebb esnek egymáshoz, de azért az idős emberek között a városban több a magasabb iskolai végzettségű.

		8 vagy kevesebb osztály	szakmunkás	érettségi	folyamatban van	felsőfokú	összesen
Fiatal	<i>P</i>	-	44,4%	11,1%	44,4%	-	100%
	<i>B</i>	5,6%	5,6%	16,7%	72,2%	-	100%
	<i>M</i>	2,4%	8,9%	24,2%	53,2%	11,3%	100%
Középkorú	<i>P</i>	15,7%	39,2%	21,6%	-	23,5%	100%
	<i>B</i>	5,4%	32,1%	25%	-	37,5%	100%
	<i>M</i>	14,1%	21,9%	22,2%	3,7%	37,8%	100%
Idős	<i>P</i>	51,8%	22,2%	14,8%	-	11,1%	100%
	<i>B</i>	27,8%	36,1%	13,9%	-	22,2%	100%
	<i>M</i>	17,7%	22,4%	30,7%	-	28,1%	100%

35. táblázat. Az iskolai végzettség a vizsgált településeken a különböző korcsoportokban

Forrás: 2001-es népszámlálás

Mindhárom településen jellemző, hogy a fiatalabb korosztályok iskolai végzettsége magasabb. Az idősek zöme 8 általánost végzett vagy szakmunkás bizonyítványa van, bár Miskolcon tetemes az érettségizett és felsőfokú végzettségűek aránya is (28, illetve 30%). A középkorúakra már kevésbé jellemző, hogy pusztán 8 osztályuk legyen (nagyobb, 15%-os arányban ez Pilisszentlászlón fordul elő, illetve a miskolci cigány népesség körében). A fiatalok legnagyobb részének folyamatban van még a képzése. Ebben a korosztályban települési eltérés, hogy Pilisszentlászlón nagyobb a szakmunkások aránya, mint a másik két településen.

Az iskolai végzettséggel való elégedettség összefüggése magával a végzettséggel teljesen eltérően alakul a három településen. A kettő szignifikánsan csak Miskolcon függ össze, azaz ott érvényesül a trend, hogy minél magasabb valakinek a végzettsége, annál elégedettebb vele. Pilisszentlászlón csak egy-két ember van, aki elégedetlen sőt, közepesen elégedett az iskolázottságával, még a kevesebb, mint 8 általánossal rendelkező emberek is elégedettek. Igaz, ők jellemzően idős emberek, és azt mondják, hogy az ő életükben, az ő idejükben az a végzettség tökéletesen megfelelő volt. Bükkszentkereszten a kérdezettek nagy része se nem elégedett, se nem elégedetlen a képzettségével (jellemzően a szakmunkások és érettségizettek, de még a felsőfokú végzettségűeknél is előfordul).

Az iskolai végzettség hatásait számos elégedettségi területen megvizsgáltuk, itt csak emlékeztetőül: a magasabb iskolai végzettség erőteljesebb törekvést jelentett az egészséges táplálkozásra, nagyobb elégedettséget a lakásviszonyokkal, magasabb boldogság szintet. Az egyéni szinten fontos értékeknél minél alacsonyabb iskolai végzettségű volt a válaszadó, annál inkább preferálta az engedelmességet, kemény munkát és takarékossgot, a magasabb iskolai végzettségűek pedig a képzelőerőt, toleranciát, határozottságot. Egy eredményt pedig megelégedünk: a magasabb iskolai végzettségűeknek erőteljesebb a politikai aktivitása.

Összefoglalva: az iskolai végzettséget tekintve az objektív és szubjektív oldal között csak Miskolcon találtunk összefüggést. A települések eltérő képet mutatnak az objektív adatokat tekintve, a város lakosai a legiskolázottabbak, Pilisszentlászló mutatói a legrosszabbak. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy az utóbbi években a helyzet itt is folyamatosan javul.

A **munka** kérdése kiemelten fontos dolgozatunkban, ezért bővebben foglalkozunk vele. Hogy mi is ennek a kitüntetett figyelemnek az oka? Az is elégséges

magyarázat lenne, ha csak arra gondolnánk, hogy az ébren töltött felnőtt életünk legnagyobb része munkával telik. Azután Marx juthat eszünkben, aki szerint minket, embereket az állatvilágtól a munkavégzés ténye különböztet meg, hiszen meg- és újratermeljük létfenntartásunk eszközeit, egész életünket (Marx [1988]). A gazdaság szempontjából azért kiemelkedő fontosságú a munka, mert annak révén hozzuk létre a javakat, ez teszi lehetővé, hogy meg is szerezhessük őket. Amikor pedig arra az Inglehart által jelzett értékrend-váltásra gondolunk, mely során a materialista értékeket felváltják a posztmaterialista értékek, ennek keretében a munka minőségére terelődik a figyelmünk, arra, hogy mennyiben szolgálja kiteljesedésünket, önmegvalósításunkat, mennyire illik személyiségünkhöz a munka, amit végzünk. Saját kutatásunk korábban jelzett eredménye is indokoltá teszi a munka kérdésének alapos körüljárását, mely szerint a boldogságot meghatározó tényezők között ez szerepelt az első helyen.

A munka értéke megváltozott az idők folyamán. A középkorban parancsoló kényszer, negatív érték volt inkább, a puritán-kapitalista világnézet tette pozitív értéké, kiváltsággá. A fejlett ipari társadalmakban a munka, a szakma az emberek öntudatának nélkülözhetetlen alapja lett. Ugyanakkor a kapitalista társadalomban a munkafajták többségéből kiöledt a lélek. Az egyes dolgozó már nem látja át a folyamatot, melyben tevékenykedik és nincs módja személyiségének kifejezésére. Schumacher idézi XI. Pius pápát: a holt anyag megnemesedve jön ki a gyárból, az ember viszont tönkrementen és lealacsonyodottan. (Schumacher [1991]) De nemcsak az iparban jelentkezik az elidegenedés, hanem a mezőgazdaságban, az államigazgatásban is. A szolgáltató szektor már heterogénebb e szempontból.

Mára a fejlett nyugati társadalmakban az önmegbecsülés szükséges része a munka, kezdik felismerni az emberek, hogy szükséges eszköz és terep az önkiteljesítésükhöz. Schumacher összehasonlítja a buddhista filozófia munkához való viszonyulását és azt, ahogy a modern társadalmak és a főáramlati közgazdaságtan kezeli a kérdést. A modern szemléletben a munka szükségtelen rossz, költségtényező, szabadidő-feláldozás. A buddhisták (és egyben a posztmodern szemlélet) szerint alkalom arra, hogy képességeinket fejlesszük, személyiségünket kifejezzük és az élethez szükséges javakat létrehozuk. A modern gondolkodásban a minél nagyobb fokú gépesítés a cél, a buddhisták számára a gépek csak eszközök, melyek az ember ügyességét elmélyítik. A nyugati civilizáció lényege az igények sokasodása és azok kielégítése, a buddhistáé a jellem tisztítása, elsősorban a munka által. A nyugati ember számára a munkanélküliség önmagában nem baj, sőt, kiküszöbölhetetlennek tűnik és a

felmerülő feladat a munkanélküliek ellátása a megélhetéshez szükséges javakkal. Ebben a gondolatrendszerben a javak tűnnek fontosabbnak, a buddhisták számára viszont a teljes foglalkoztatás a cél. (Schumacher [1991]) A felsorolt értékek, miként jeleztük is, nemcsak a buddhista gondolkodásmód jellemzői, nyugati megfelelői éppen a posztmodern értékrendben fedezhetők fel, illetve a fenntartható fejlődés gondolatkörében (mely nem független a posztmodern gondolkodástól, de nem is azonos vele). Az EU hivatalos politikájában ezen posztmodern elveket szándékozik követni. Milyen sikerrel? Először áttekintjük az európai és a magyar munka attitűdöket és a munka produktivására vonatkozó adatokat, majd a munka egyes aspektusaival való elégedettséget.

Az értékutatások (Barker- Halman- Vloet [1990]) tanulsága szerint nem meglepő módon az európaiak jól fizetett, érdekes és biztonságos foglalkoztatásra vágnak. Fontos szempont továbbá kellemes munkatársak léte és hogy a munkakör képességeiknek megfeleljen. Az önkiteljesítés fontossága a munkában általában nőtt az európai országokban az utóbbi időkben, kivéve a briteknél, németeknél vagy a spanyoloknál. Érdekes, hogy épp ezek az országok azok, akik számára a legfontosabb tényező a munka kapcsán az általa elérhető jövedelem nagysága. A legkevésbé anyagiak a franciák és belgák. Általánosságban a szakképzetlen munkások helyeznek nagyobb hangsúlyt az anyagiakra és az értelmiségiek az önmegvalósításra. A nemek között e téren nincs szignifikáns különbség.

Ezek után a magyar munka attitűdöket szeretnénk bemutatni és a rendszerváltás nyomán bekövetkezett változásokat egy ISSP-kutatás 1989-es és 1997-es adatfelvételei alapján (Medgyesi- Róbert [1998]) A téma kutatói a hazai rendszerváltás előtti munkaattitűdöket instrumentálisként jellemezték, ami azt jelenti, hogy az emberek elsősorban a magas keresetért dolgoztak. Ezt a múlt rendszerben teljesítmény visszatartással (s ennek révén a normák alakításával), második gazdaságbeli tevékenységgel, a vállalatok közötti fluktuációval (mely elsősorban a fiatalokra volt jellemző) és a szervezeten belül minél magasabb hierarchiára kerüléssel (szaktudás és kapcsolatok felhalmozása) oldották meg. A piacgazdaságban a funkcionális hozzáállás még inkább erősödött, növekedett a magas keresetet nagyon fontosnak tartók aránya a népességen belül. (Elsősorban a felsőfokú végzettségűek és vezető állásúak körében, ők ugyanis korábban „csak” fontosnak ítélték a magas keresetet.) Az állásbiztonság fontossága a várakozásokkal ellentétben nem növekedett nagy mértékben. Változás, hogy korábban a férfiak nem tartották annyira fontosnak a biztos állást, mint a nők, ez a

különbség mostanra kiegyenlítődött. Az állásbiztonság legkevésbé a felsőfokú végzettségűek számára fontos. Valószínűleg azért, mert ők könnyebben találnak új állást. Érdekes fejlemény, hogy kevésbé fontos a munkaidő rugalmassága, mint azt megelőzően. Az elemzők véleménye szerint azért, mert a rugalmas munkaidő az emberek számára ahhoz volt szükséges, hogy részt vehessenek a második gazdaságban. Mára azonban vagy főfoglalkozássá vált az informálissá alakuló második gazdaságbeli tevékenység, vagy a főfoglalkozás miatt felhagytak annak gyakorlásával. A rugalmas munkaidő persze más szempontok miatt fontos szerepet tölthetne be az emberek életében, lehetővé téve, hogy nagyobb szabadságot élvezzenek az egyének, családi és egyéb szabadidős programjaikat jobban tudják élvezni, de úgy látszik, egyelőre nem ilyen nagyra törőek a magyar munkavállalók.

A WVS eredményei nem teljesen esnek egybe a Tárki-kutatásával. Itt is a legfontosabb és időben is fontosabbá váló tényező a jó kereset, viszont rögtön utána az állásbiztonság következik, melynek fontossága időben szintén növekvő. A kellemes munkatársak léte majdnem ugyanilyen fontosnak bizonyult és az is, hogy a munka megfeleljen a munkavállaló képességeinek, s ezzel összefüggésben elismerést biztosítson. A kutatások igazolni látszanak a smithi állítást, mely szerint az emberekben két alapvető és egyenrangú mozgatórugó működik: az önérdek követésére irányuló és az elismerés utáni vágy. 2000-re ugyan növekedett azok aránya, akik az ideális munkától azt várják, hogy ne legyen az emberen túl nagy nyomás, ennek ellenére még mindig alacsonynak mondható. Szintén kevésbé fontosnak ítélt a munka érdekessége valamint az, hogy a kezdeményezőkézség kiélésére lehetőséget nyújtos a munka, amit az ember végez. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy nem tekintjék a magyar emberek még mindig az önkitaljesítésük terepének munkájukat, hanem inkább csupán a jövedelemszerzés módjának. Ez az eredmény persze összhangban van a magyar társadalom materialista szemléletével. Azért az előremutató, hogy az, hogy a munka kellemes órákat biztosítson, lényegesen fontosabbá vált. Ez lehet az első lépés annak felismerésében, hogy a munka az életnek nem pusztán eszközértéke, de egyik célértéke is lehet.

	1981	2000
<i>Jó fizetés</i>	81	90,2
<i>Nem túl nagy nyomás</i>	37,1	54,8
<i>Biztonság</i>	70,4	89,4
<i>Elismerés</i>	35,6	84,8
<i>Kellemes órák</i>	64,6	80,1
<i>Kezdeményezőkézségre lehetőség</i>	39,7	63,1
<i>Lehetőség elérni valamit</i>	63	78,9
<i>Felelősség</i>		79,3
<i>Képességeinek megfelelő</i>		87,2
<i>Érdekes</i>		57,2
<i>Találkozik emberekkel</i>		71,5
<i>Hasznos a társadalomnak</i>		75
<i>Kellemes emberekkel dolgozni</i>		86

36. táblázat. A munka különböző aspektusainak fontossága Magyarországon 1981-ben és 2000-ben

-% állítja, hogy az adott kérdés számára lényeges aspektusa a munkának

Forrás: WVS adatok

A világ 4/5 részén, ahol állandó gond a munkanélküliség és szegénység, a munkafegyelem is rossz. S mi a helyzet az európai produktivitással? 1960-ban az USA gazdasága majd kétszerannyi terméket és szolgáltatást állított elő óránként, mint a francia gazdaság. 2002-ben már ez utóbbi leelőzte az USA-t. Az európaiak átlagos produktivitása az amerikai (USA) 92 és 97 százaléka közé esik jelenleg (Rifkin [2004]). 1995 és 2004 között érdekes változások zajlottak az EU-25 országaiban a produktivitás szemszögéből. Ezt szemlélhetjük meg a 30. táblázatban, ahol a magyarországi adaton kívül a legjobb (Luxemburg, Írország, Franciaország, Belgium), a legrosszabb (Portugália, Görögország) teljesítményt nyújtó országokat tüntettük fel és azokat, ahol a legnagyobb volt a teljesítménybeli változás (Írország pozitív és Olaszország negatív irányban). A magyarokról azt állapíthatjuk meg, hogy jelentős termelékenységi lemaradást mutattunk 1995-ben, amelyből valamit faragtunk 2004-re. (Jó hír.)

	1995	2004
<i>Magyarország</i>	57,7	69,2
<i>Olaszország</i>	122,8	108,4
<i>Luxemburg</i>	138,7	146
<i>Franciaország</i>	124,7	120,2
<i>Írország</i>	113,6	134,1
<i>Belgium</i>	129,6	129
<i>Portugália</i>	69,4	69,2
<i>Görögország</i>	84,3	96,6

37. táblázat. Egy foglalkoztatottra jutó munkatermelékenység (EU-25=100)
 Forrás: Az Európai Unió. Nemzetközi Statisztikai zsebkönyv (2005)

Jelenleg Magyarországon az emberek életének egyik legfontosabb aspektusa a munka. Ráadásul, mint azt korábban láthattuk, ez párosul a kemény munka kiemelt értékelésével és közben a termelékenység növekedésével. (Bár, talán emlékszünk rá, hogy a saját kutatásunkban a kemény munka nem bizonyult olyan fontos értéknek, mint a 2000-es országos mintában). Külön érdekes, hogy az emberek elégedettek is e helyzettel, hisz a megkérdezetteknek csak 4,6%-a gondolja, hogy jó lenne, ha a jövőben kevésbé hangsúlyos lenne a munka az életükben. Az ideális munkával kapcsolatos elvárások 1981 óta leginkább annyiban módosultak, hogy sokkal fontosabb lett, hogy a munka kellemes órákat biztosítson (a posztmodernizálódás folyamatával együtt járó jelenség) és fontosabb lett az elismerés (a maslowi szükséglet-piramis magasabb fokozatára való lépésre utal). Még mindig a legkevésbé fontos aspektusa a munkának, hogy ne legyen túl nagy nyomás az emberen, bár fontossága nőtt. Mi lehet ennek az oka? Eleve nem éreznek túl nagy nyomást az emberek? Vagy bár éreznek, de azt a munka természetes velejárójának tartják? Akárhogy is, amíg a nyomás nem megy a testi-lelki egészségre rovására, teljesítmény-ösztönző tényező lehet.

Áttérve a munkával való elégedettség kérdéseire, az európai munkavállalók többsége figyelemreméltó döntési szabadságról számol be munkája kapcsán. A svédek és a dánok érzik e szabadságot a legnagyobbaknak, a franciák és a németek pedig a legkisebbnek. A magyar eredmény még a franciáktól is rosszabb e téren. Az érzékelt függetlenség a nem, életkor és foglalkoztatási státusz függvénye. A férfiak, idősebbek és értelmiségiek a függetlenebbek. Érdeemes megjegyezni, hogy a baloldali politikai orientációjúak kevesebb függetlenségről számolnak be. (Barker- Halman- Vloet [1990])

Az európai emberek négyötöde a WVS adatai alapján magas elégedettséget fejez ki munkájával kapcsolatban. (Ez az érték az USA-ban még nagyobb.) A csatlakozásunk előtti Európában a franciák voltak a legelégedetlenebbek és a skandinávok, belgák és írek a legelégedettebbek (ez utóbbiak a legposztmaterialistább és a legnagyobb gazdasági növekedést felmutató országok). A magyar embereknek csupán 42%-a elégedett munkájával, ami alacsonyabb valamennyi EU-15 országbeli értéknél. Saját kutatásunkban csupán a pilisszentlászlói minta éri el az elégedettségnek ezt a szintjét, a munkájukkal nagyon elégedettek aránya Miskolcon 11,7%-os, miként azt az alábbi táblázatban láthatjuk. A munkával való elégedettség erősen összefügg a nemmel, az életkorral és a munka típusával. Az idősebbek elégedettebbek a fiataloknál, a férfiak a nőknél, az értelmiségiek a kétkézi munkásoknál.

Hogyan alakul az elégedettség és összefüggésrendszere saját kutatásunkban?

A munka kapcsán megkérdeztük a válaszadóktól, hogy mi a foglalkozásuk, hol dolgoznak (település és munkaadó típusa szerint is), hogy mennyire szeretik munkájukat, sikeresnek érzik-e magukat benne, hasznosnak látják-e munkájukat és érzésük szerint képességeiket kihasználják-e benne. Érdeklődtünk a munkánélküli tapasztalatokról (volt-e, s ha igen, mennyi ideig a kérdezett), s hogy mi lenne az a munka, amit a legszívesebben végeznének. Természetesen az összevont szubjektív értékelésre is sor került az eddig megszokottak szerint.

<i>Munkájával</i>	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
-nagyon elégedetlen	19,7%	2,9%	7,3%
-elégedetlen	5,3%	3,9%	10,7%
-se nem elégedett, se nem elégedetlen	2,6%	34%	31%
-elégedett	23,7%	35,9%	39,4%
-nagyon elégedett	42,1%	23,3%	11,7%
-nincs válasz	6,6%	0%	0%
Összesen	100%	100%	100%

38. táblázat. A munkával való elégedettség a három vizsgált településen
Forrás: saját adatok

A munkával való elégedettségben érdekes területi eltéréseket tapasztalhatunk. Pilisszentlászlón a legnagyobb mind azok aránya, akik nagyon elégedetlenek munkájukkal, mind pedig akik nagyon elégedettek. Az észak-magyarországiak zöme inkább semleges vagy enyhe elégedettségét fejezi ki. Az eddigiekben a legtöbb kérdés esetén megszokhattuk, hogy a miskolci és bükk-szentkereszti eredmények igen hasonlóak. Itt azonban találunk eltérést a falu és város között: a városlakók mutatkoznak a legelégedetlenebbeknek. Ezeket az eredményeket-eltéréseket felnagyítja, hogy a két faluban csak munkanélküliek és nyugdíjasok fordulnak elő a munkájukkal elégedetlen kategóriában, Miskolcon viszont aktív dolgozók, még olyan irigyelt, mások szemében kívánatos foglalkozások esetében is előfordul az elégedetlenség, mint az előadóművész, informatikus, de van elégedetlen pedagógus, eladó, stb.

Mi jellemzi azokat, akik elégedetlenek a munkájukkal? Ezen válaszadóink fele középkorú, de jelentős a fiatal és idős emberek aránya is. (Ez az eredmény ellentmond a WVS adatok tanulságainak, mely szerint idősödve elégedettebbé válnak az emberek munkájukkal. Ennek az eltérésnek azonban oka lehet, hogy kutatásunk során sok-sok idős ember nem válaszolt erre a kérdésre. Azt is figyelembe kell venni, hogy mi csak három életkori kategóriát használtunk, és ebben az esetben talán differenciáltabban kellene a kérdést kezelni.)

Iskolai végzettséget tekintve kutatásunkban a munkájukkal nagyon elégedetlenek fele szakmunkás vagy 8 általánost végzett, az elégedetlenek fele pedig érettségizett vagy szakmunkás. Ez megfelel a WVS adatoknak, ami viszont furcsa, hogy a felsőfokú végzettségűek között is találunk szép számmal elégedetlenkedőt (a nagyon elégedetlenek 11, az elégedetlenek 19%-a).

A munkavégzés helyét tekintve az elégedetlenek 38%-ának nincs munkája, esetükben tehát nem meglepő az eredmény, de 28%-uk multinacionális társaságnál dolgozik, 19% a kkv szektorban és 14% állami-önkormányzati intézményben. Nincs viszont elégedetlen a saját vállalkozásukat vezetőknél és a civil szférában dolgozóknál.

Regressziós elemzéssel megvizsgáltuk, hogy melyik magyarázó tényező hatása mennyire erős a munkával való elégedetlenségben (vagy ha fordítva tesszük fel a kérdést, mi a titka a munkával való elégedettségnek). Az első, legerősebb magyarázó tényező, hogy az érintett elégedett-e munkájával, második, hogy szereti-e azt, végül hogy hasznosnak érzi-e munkáját. A munkával való elégedettségben mutatkozó különbségek 53%-át ezek a tényezők magyarázzák. (Ne tévesszen meg bennünket a negatív beta érték!. Ennek annyi az oka, hogy a munka egyes tényezőire vonatkozó

változók értékeit úgy adtuk meg, hogy a növekvő számok nagyobb elégedetlenséget jelentettek, míg a munkával való általános elégedettség esetén a nagyobb szám jelentette a nagyobb elégedettséget.)

A modell összesítése

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
3	,536(c)	,287	,283	,85721

c Predictors: (Constant), jöv, munkaszeret, munkahasznos

39. táblázat. A munkával való elégedettséget befolyásoló tényezők regressziós elemzése (a végső modell magyarázó ereje)

Koefficiensek

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
3	(Constant)	3,621	,141		25,767	,000
	jöv	,313	,031	,358	10,084	,000
	munkaszeret	-,404	,068	-,235	-5,939	,000
	munkahasznos	-,270	,067	-,158	-4,029	,000

a Fügő változó: munkával való elégedettség

40. táblázat. A munkával való elégedettséget befolyásoló tényezők regressziós elemzése (a végső modell elemei)

Kizárt változók

Model		Beta In	t	Sig.	Partial Correlation	Collinearity Statistics Tolerance
3	munkasiker	-,042(c)	-1,136	,256	-,047	,884
	munkakihaszn	-,074(c)	-1,931	,054	-,079	,811
	munkanélk	,024(c)	,676	,500	,028	,997

c Predictors in the Model: (Constant), jöv, munkaszeret, munkahaszn

d Fügő változó: munkával való elégedettség

41. táblázat. A munkával való elégedettséget befolyásoló tényezők regressziós elemzése (a végső magyarázó modellekből kizárt változók)

A munkanélküli tapasztalat a munkával való elégedettséget nem befolyásolta, mivel azonban az életminőségre hatással van, néhány erre vonatkozó adatot megvizsgálunk. A munkanélküli tapasztalatok terén azt láthatjuk, hogy a miskolci és

bükkszentkereszti eredmények igen hasonló képet mutatnak, a pilisiek viszont eltérnek tőlük. Így például a pilisi embereknek csak 41%-a nem volt még soha munka nélkül, míg ez az arány 61-62% a két észak-magyarországi településen. Az egy éven túli munkanélküliség aránya viszont hasonló a három település esetén: 15-16%. E számokból látszik, hogy az igazi különbség a rövid ideig tartó munkanélküliségben mutatkozik meg a települések között, és hogy a legrosszabbak a pilisi tapasztalatok. Ez azért érdekes, mert a kutatási eredmények szerint a magasabb munkanélküliségi ráta negatívan hat az életminőségre, holott az életminőségi mutatók Pilisszentlászlón a legjobbak. Az ellentmondást maguknak az itt lakó embereknek a véleménye oldja fel, mely szerint, ha valaki el akar helyezkedni, az vagy a faluban vagy a környéken, de el is tud. És valóban, Pilisszentlászlón csupán a megkérdezetteink 21%-a dolgozik helyben. Ez az alacsony arány a falvak esetében mondhatni természetes, Bükkszentkereszten sem sokkal több a helyben munkát találó ember (a kérdezettek 27%-a). Az összehasonlítás kedvéért közöljük, hogy miskolci válaszadóinknak is csupán 53%-a dolgozik lakhelyén. A munkával való elégedettséget az, hogy valaki helyben dolgozik-e vagy ingázik, egyáltalán nem befolyásolta.

Meg kell jegyezni, hogy a munkaadó típusától is függ, hogy mi a problémájuk az érintetteknek a munkájukkal, noha ezt a regresszió-elemzésbe illeszteni nem tudtuk. Például az állami-önkormányzati szektorban dolgozó elégedetlenkedők közül senki sem állította, hogy ne szeretné munkáját.

Mik a munkájukkal elégedettek közös jellemzői? Iskolai végzettséget tekintve ugyan valamivel nagyobb arányban vannak közöttük felsőfokú végzettségűek (32%), de egyéb végzettségű emberek is szép számban akadnak az elégedettek között (20-20-20% a 8 általánossal rendelkezők, a szakmunkások és az érettségizettek aránya). Viszonylag kevés fiatal (12,5%) fejezte ki elégedettségét munkájával, melynek oka az lehet, hogy sem jövedelemben, sem elismerésben nem kapnak annyit, mint idősebb társaik. Az elégedetteknek csupán 7,4%-a dolgozik multinacionális társaságoknál. Ez az eredmény szimmetrikus azzal az eredményünkkel, hogy a munkájukkal elégedetlenek között legnagyobb arányban a multinacionális társaságoknál dolgozók képviseltetik magukat.

Érdekes a jövedelemmel való elégedettség és a munkahely kapcsolata is: szignifikáns eredményünk, hogy a saját vállalkozásukban dolgozók a legelégedettebbek jövedelmükkel, nagyon sok az, aki se nem elégedetlen, se nem elégedett (jellemzően az állami-önkormányzati szektorban dolgozók) és legelégedetlenebbek a munkanélküliek, a fekete- és alkalmi munkából élők, valamint a multinacionális társaságoknál dolgozó

emberek (26%-uk nagyon elégedetlen, 21% elégedetlen). Ez az adat annál is furcsább, mert a külföldi tulajdonú cégekben dolgozók keresete átlagosan másfélszerese a hazai vállalkozásokban elérhető kereseteknek (Makó- Illéssy [2008]). Megmagyarázza az ellentmondást a referenciacsoport elmélet, hiszen a multinacionális társaságaknál nagyobb jövedelemkülönbségek vannak a különböző szinten dolgozó emberek között.

Célul tűztük ki, hogy az életminőség dimenzióit, ezen dimenziókkal való elégedettséget összevetjük az értékrendi kérdésekkel is. A munka kapcsán érdekes dologra figyelhetünk fel: a munkájukkal elégedetlenek életének kevésbé fontos része a munka, mint az elégedetteknek. Csupán, 68,9%-uknak fontos a munka míg, ha talán emlékszünk rá, ez a főátlagban 86% volt, a munkájukkal elégedettek körében pedig 94,5%. Ami érdekes, ezen réteg számára (tehát akiknek kevésbé fontos aspektusa a munka az életnek) a szabadidő is kevésbé fontos, noha talán azt várhatnánk, hogy akinek nem fontos a munka, az a szabadidőre koncentrált életében, inkább az értékelődik fel, de eredményeink szerint ezeket az embereket - úgy látszik - általában egy kisebb igényszint jellemzi.

A cigány és magyar válaszadóink között a munka kérdéskörében semmiféle eltérés nem tapasztalható, sem az összefüggéseket, sem az elégedettségeket tekintve.

Összességében a munkával rendelkezők 73%-a szereti munkáját, 57%-a érzi magát sikeresnek benne, 54,8%-a érzi azt, hogy munkájában kihasználja képességeit és 76%-a érzi hasznosnak is a munkát, amit végez. Ezek az eredmények nem túl rosszak, de az lenne az igazán jó, ha mind a négy kérdésben 100%-os lenne az elégedettség.

Volt egy olyan kérdésünk is, hogy mi az a munka, amit a legszívesebben végezne a válaszadó. A többség (60%) kifejezetten saját munkáját jelölte meg. Azok közül, akik említettek valamilyen más foglalkozást, 77%-uk roma származású ember. Nemre, életkorra, iskolai végzettségre szignifikáns eltérést nem találtunk, bár az idős emberek és a diplomások kisebb arányban szeretnének más munkát végezni, mint amit ténylegesen végeznek, végeztek. Viszont a miskolciak ismételten nagyobb arányban említettek meg valamit. A leggyakoribb válaszok egyébként a kerttel kapcsolatos foglalkozások, emberekkel foglalkozás, kreativitást igénylő szakmák voltak. Sokan mondták azt is, hogy bármit elvégeznének, csak legyen munkájuk, s azt is, hogy még nem tudják, nem találták meg „az igazit”.

Összefoglalva: a munkával kapcsolatos objektív és szubjektív tényezők erőteljes összefüggést mutattak. A munka attitűdjeink részben a materialista értékrendhez kötődnek, mivel kiemelt fontosságú az általa elérhető jövedelmi szint, másrészt viszont a

posztmaterializmushoz is, mivel a munka szeretete a másik igen fontos tényező. Nem hiába, mert mint korábban láttuk, életminőségünk erőteljes meghatározója a munkával való elégedettség. A települések között ebben jelentős különbségeket találunk, a városiak jellemzően elégedetlenebbek munkájukkal. Tanulságos, hogy a civil társadalom tagjai és az önálló vállalkozással rendelkezők legelégedettebbek munkájukkal, a multinacionális társaságok alkalmazottai pedig a legelégedetlenebbek. A cigány és nem cigány emberek között e téren különbségeket nem találtunk. A munkavégzés helyét tekintve jövedelmükkel legelégedettebbek a saját vállalkozásukban dolgozók, legelégedetlenebbek pedig a munkanélkülieken kívül a multinacionális társaságnál dolgozók.

A következő nagyobb témakörünk a szociális szükségletek köre (loving), melynek elsőként elemzett részterülete a **család**. Ez a legtöbb ember életének leglényegesebb aspektusa, így van ez Magyarország esetében is. Fontossága 1981 és 2000 között még növekedett is, nagyon vagy elég fontos volt az emberek 97%-ának 1981-ben és 98,4%-ának 2000-ben. Ez nem meglepő. A rendszerváltás csökkentette az általános bizalom szintjét az országban, s felértékelte a családok szerepét. Érdekes módon ebben az időszakban a családok kiterjedése csökkenni kezdett a kevesebb házasságkötés, több válás, kevés gyerek vállalása miatt. Ennek ellenére a magyar társadalom családdal kapcsolatos attitűdjei a világon a konzervatív, vagy szebben mondva, klasszikus értékrendünkre utalnak mind 1981-ben, mind 2000-ben. Az viszont világtendencia, hogy a családdal kapcsolatban a várttal ellentétben az emberek a klasszikus értékek irányába mozdultak el 1981 óta. Azaz többen gondolják, hogy egy nőnek az önkiteljesítéshez szüksége van gyermekekre, vagy hogy a szülőket feltétel nélkül szeretni kell. Mindez értékválságra utalhat, arra, hogy hiányzik az emberek életéből valami.

A családi értékek összefüggésben állnak más értéktartományokkal és jelenségekkel. Így például Harrison rámutat, hogy a kiterjedt család jó a túléléshez, de nem a gazdasági fejlődéshez. Ez mind makro, mind mikro szinten igaznak tekinthető állítás. (Harrison [2000]) Solow gazdasági növekedésről szóló modelljében a nagyobb népességnövekedési ütemű országokban alacsonyabb az egy főre jutó tőkeállomány, s így a jövedelem is. Ahol tehát magas a népesség növekedési üteme, az ország könnyen elszegényedhet, mert nehéz fenntartani az egy munkásra jutó tőke magas szintjét. A melléklet 4. ábrája ezt a kapcsolatot mutatja.

Mikro szinten a kiterjedt család a gazdasági teljesítménytől von el erőket. Ez utóbbi persze nem feltétlenül van így. Ha céljaink megvalósításába bevonjuk családjunkat, ismerőseinket, eredményesebbek leszünk. A közösségi kötelek segítenek a terhek megosztásában. A jó társas kapcsolatokkal bíró emberek általában egészségesebbek is. Egy kiterjedt családban minderre nagyobb esély van.

A kérdés másik, ellentétes oldala a népesség fogyásának kérdése. Ha nem születik elég gyerek, a társadalom elöregszik, egyre nehezebben tartja el idősebb tagjait, egyre kevésbé lesz versenyképes. A természetes szaporulat Európa legtöbb országában negatív, Magyarországon kiemelkedően kevés: -4,1. Kivételes ország e szempontból Írország, a maga 8,2-es természetes szaporulatával (Megújuló Európa- Statisztikai adattár, 2001-es adatok). A számítások szerint évente egymillió emigráns beengedése lenne ekvivalens azzal, hogy minden európai nőnek átlagosan eggyel több gyereke van. (Rifkin [2004]) Ez azonban a népesedési problémáknak csak az egyik oldalára jelent megoldást, nem csökkenti ugyanis az emigráció az átlagéletkort, cserébe viszont az utóbbi idők tanulságai szerint sajnos sok új konfliktus forrása.

Az előrejelzések szerint 2050-ben az átlagéletkor Európában 52,3 év lesz, ami most 37,3. Ma a világon Olaszországban a legmagasabb az átlagéletkor. És ismét Írország az ellenkező véglet. Az USA átlagéletkora nem nő olyan drasztikus mértékben, mint az európai. Egy öreg Európa nem annyira versenyképes, mint a fiatalabb USA vagy Ázsia. Ráadásul a forradalmakat a történelem tanulsága szerint fiatal nemzedékek vitték véghez. Mi lesz az európai álommal, ha elöregszik vagy elfogy Európa lakossága? Ki viszi végbe vagy ki fogja élvezni gyümölcseit? (Rifkin [2004])

Saját kutatásunkban felmértük egyrészt a családok méretét (hány gyermeke, hány testvére van a kérdezetteknek), a családi kapcsolatok sűrűségét (milyen gyakran beszélget szüleivel, testvéreivel és gyermekeivel a kérdezett) és a családdal való elégedettséget (az eddig megszokott módon, 1-től 5-ig terjedő skálán). Mit tapasztaltunk?

A fiataloknak alig-alig van gyereke, és ez mindhárom településre igaz. Mivel azonban a fiatal korhatárt 25 évnél vontuk meg, ez az adat igazán csak arról beszél, hogy kitolódott az első gyermek vállalásának ideje a múlthoz képest. Nem tudhatjuk, hogy ezek a fiatalok végül is hány gyermeket hoznak majd a világra. Viszont a középkorúak 35%-nak sincs gyermeke, ami szintén mindhárom településre igaz. Ráadásul észak-kelet-magyarországon további 21-23%-uknak csak egy gyermeke van. Ezek az adatok persze nem jelentenek újdonságot számunkra, és mint fentebb

említettük, általános európai jelenséget takarnak, viszont a fenntartható társadalom fejlődés szempontjából kedvezőtlen tendencia. Meglepő eredmény volt azonban kutatásunkban, hogy az idős pilisi emberek viszonylag nagy százalékának szintén nincs gyermeke (18,5%). A gyermekszám kérdésében a településeink közötti feltűnő eltérés, hogy Bükkszentkeresztben a legritkább a kettőnél több gyerek (idősök 11%-ának van, középkorúak 1-2%-ának, míg Miskolcon ezek az értékek 20-20% körüliek, Pilisszentlászlón valamivel alacsonyabbak). Ha leszámítjuk a miskolci cigányok adatait a miskolci eredményekből, arra jutunk, hogy hasonló lesz a két észak-keleti település eredménye, és Pilisszentlászló az a hely, ahol magasabbak a szülésszámok. (Lsd. a melléklet 9. táblázatát.)

A testvérszám viszonylatában nincsenek túl nagy különbségek a települések között, a falvakban minden fiatalnak egy vagy két testvére van, a városban több is előfordul (jellemzően a cigány népesség körében). A középkorúaknál a falvakban a kérdezettek 10%-nak van kettőnél több testvére, a városban 20%-nak. Az idősöknél kétszerannyi embernek van több testvére, mint a középkorúak között, és a városban ismét 10%-kal nagyobb ez az arány (szintén a cigány népességnek köszönhetően). (Lsd. a melléklet 10. táblázatát.)

A család méreteket tekintve településeinken az általánosan jellemző magyarországi eredményeket kaptuk.

Az alábbi táblázat a családi kapcsolatok sűrűségét mutatja. A kategóriákat úgy állítottuk össze, hogyha valaki naponta beszél pl. a gyermekeivel, kap 5 pontot, ha hetente többször, akkor 4-et, ha hetente, 3-at, ha havonta, 2-öt, ha ritkán, 1-et, majd rendre ugyanígy a szülővel és testvérrel is. Nagyon sűrűnek tekintettük a családi kapcsolatokat, ha több, mint 12 pontot gyűjtött a válaszadó, 9 és 11 között sűrűnek, 8-4 között ritkának, ez alatt nagyon ritkának.

		Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
fiatal	<i>Nagyon sűrű</i>	-	-	4,1
	<i>sűrű</i>	66,7%	55,6	46,7
	<i>ritka</i>	33,3	44,4	46,7
	<i>Nagyon ritka</i>	-	-	2,5
	<i>összesen</i>	100	100	100
középkorú	<i>Nagyon sűrű</i>	46	25	24,2
	<i>sűrű</i>	38	51	42,8
	<i>ritka</i>	6	21,6	28,3
	<i>Nagyon ritka</i>	10	2	4,7

	<i>összesen</i>	100	100	100
<i>idős</i>	<i>Nagyon sűrű</i>	18,5	14,7	6,9
	<i>sűrű</i>	14,8	52,9	30,7
	<i>ritka</i>	48,1	26,5	55
	<i>Nagyon ritka</i>	18,5	5,9	7,4
	<i>összesen</i>	100	100	100

42. táblázat. A családi kapcsolatok sűrűsége a különböző településeken, a különböző életkori kategóriákban

Forrás: saját adatok

Pilisszentlászlón a fiataloknak és középkorúaknak egyértelműen sűrűbbek a családi kapcsolataik, mint a másik két településen. Az időseket tekintve pedig sokkal nagyobb arányú mind a nagyon sűrű, mind a nagyon ritka kapcsolat rendszer.

Ha külön-külön megvizsgáljuk a kapcsolatok típusait, azt találjuk, hogy gyakoribb a szülővel való napi kapcsolat falun (50% körül a falvakban, 40% Miskolcon), a gyerekekkel való napi kapcsolat pedig Pilisszentlászlón gyakoribb, mint a két másik településünkön (60% és 50%).

A családi kapcsolatok sűrűsége és a családdal való elégedettség szignifikánsan összefügg egymással. Ez utóbbit a 43. táblázatban szemlélhetjük meg települési bontásban. Összességében az emberek elégedettek családjukkal, de azért egyértelműnek mutatkozik, hogy a Pilisben nagyobb szintű elégedettséget fejeztek ki a megkérdezettek.

<i>A családjával</i>	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>-nagyon elégedetlen</i>	0%	1,8%	2,6%
<i>-elégedetlen</i>	4,7%	0,9%	3,8%
<i>-se nem elégedett, se nem elégedetlen</i>	1,2%	8,2%	10,7%
<i>-elégedett</i>	11,6%	31,85	39,1%
<i>-nagyon elégedett</i>	80,2%	57,3%	43,7%
<i>-nincs válasz</i>	2,3%	0%	0%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%

43. táblázat. A családdal való elégedettség a három vizsgált településen

Forrás: saját adatok

A cigány almintáról kicsit részletesebben szólnék, hiszen a közbeszédben gyakori téma, hogy a magyar népesség fogyásával szemben a roma népesség folyamatosan nő, valamint a szociális juttatások által motivált gyermekvállalási kedv. Tény, hogy a telepen élő roma emberek jellemzően sok gyermeket vállalnak, akiket nem tudnak olyan körülmények között és oly módon nevelni, ahogy az a mai magyar társadalomban elvárt. A romák között a legkisebb az egyedül állók aránya (5,6%), és a gyerekek irányában a családi kapcsolatok itt a legsűrűbbek: 77%-uk beszél velük

naponta, szemben a 46-47%-os értékkel a másik két nemzetiségi csoportban. Ez persze részben abból is adódik, hogy gyakoribb a romák körében a több nemzedék együttélése. A családok méretét tekintve, ahogy azt jól tudjuk, nagyobb gyermekszám jellemzi őket, de azért időben csökkenő mértékben. Ugyanis eredményeink szerint sokkal több testvérről számolnak be, mint gyermekről, azaz egy nemzedékkel ezelőtt a mainál is több gyermek született körükben. Ebben a kérdésben igencsak eltérők a telepi és nem telepi cigányok: hasonló arányban vállaltak 2, 3 vagy 4 gyermeket (43-41%-uk), viszont ettől többet jellemzően a telepi cigányok (42% szemben a 9%-kal), kevesebbet pedig a nem telepiek. Természetesen a gyermekek száma nem lezárt kérdés életükben, hiszen még vállalhatnak továbbiakat. A testvérszámot tekintve nem mutatható ki ilyen egyértelmű összefüggés a telepi és nem telepi romák között, és bizony az is előfordult, hogy akár 13 testvérről számoltak be.

Összefoglalva a család az emberek nagy többségének az élet nagyon fontos eleme, ennek ellenére kimutatható, hogy akiknek fontosabb ez az értékterület, azok elégedettebbek is vele.

Az objektív és szubjektív mutatók erőteljes összefüggésben állnak.

A családdal kapcsolatos kérdésekben is elsősorban a kelet-nyugati tengely mentén találtunk eltéréseket, város-falu viszonylatában kevésbé. A családjukkal a pilisszentlászlóiak a legelégedettebbek és a házások is itt a legelégedettebbek a szerelemmel.

A családszerkezetekben eltérés a cigányok sok-gyerekesége és a pilisi idősek gyermektelensége.

A családon kívül a társas kapcsolatok második fontos összetevője a **barátság**.

Kutatásunkban a barátságra vonatkozó kérdések voltak, hogy hány barátja van a válaszadónak, milyen gyakorisággal találkozik, illetve beszél vele, és hogy hol ismerte meg barátját, barátait. Hogy mit is értünk a barát kifejezés alatt, nem definiáltuk a válaszadók számára, ennek megítélését rájuk bíztuk. Így ugyan előfordulhat, hogy egyesek csak a mély, intim kapcsolatot tekintik barátságnak, míg mások a napi ivócimborákat, vagy –miként sok falusi néni- az egész falut.

Kutatási eredményeink szerint a Pilisben nagyobb azok aránya, akiknek egy barátjuk sincs (10%), és a többi településhez képest azok aránya is, akiknek több, mint 8 barátjuk van (43%). A miskolci és bükk-szentkereszti eredmények hasonlóak, tehát e téren sem tapasztaltunk eltérést a falu-város között (4-5%-nak nincs, 22-28%-nak 8 felett van a barátaik száma).

A kérdezettek 40%-a beszél hetente többször is barátjával a Pilisben, 45% Miskolcon és 60% Bükksgszentkereszten.

A barátságot, az ahhoz való viszonyt jellemzi, hogy az emberek mit gondolnak arról, vajon a barátokban meg lehet-e bízni. E kérdésben a pilisi és miskolci eredmények a hasonlóak, a válaszadóink 60%-a bízik meg teljesen barátaiban. Bükksgszentkereszten alacsonyabb ez az arány, 42%. Itt beszélnek legtöbbször a barátaikkal és bíznak meg mégis legkevésbé bennük, ráadásul pont azok bíznak kevésbé a barátokban, akiknek több van.

Kutatásunk megerősítette egyéb kutatások eredményeit abból a szempontból, hogy a mi mintánkban is több barátja van a magasabb iskolai végzettségű embereknek. Nem nyert viszont megerősítést, hogy jobb egészségügyi állapotuk lenne azoknak, akiknek sok barátjuk van. Azt is feltételeztük, hogy a posztmodern értékrendű embereknek esetleg több barátjuk van, de ez sem igazolódt.

A baráti kapcsolatokkal való elégedettség összefügg a barátok számával és a beszélgetések gyakoriságával is. Ennek ellenére nem állítjuk, hogy a több a jobb, egyes esetekben erősen támogató lehet kevesebb emberrel való mélyebb kapcsolat, vagy úgyszintén a nem túl gyakori, de mégis tartalmas kapcsolat. Ezt támasztja alá, hogy a barátaikkal ritkán beszélőknek is 19%-a nagyon elégedett baráti kapcsolataival.

Baráti kapcsolataival	Pilisszentlászló	Bükksgszentkereszt	Miskolc
<i>-nagyon elégedetlen</i>	11,5%	0,9%	3,1%
<i>-elégedetlen</i>	4,6%	2,7%	6,7%
<i>-se nem elégedett, se nem elégedetlen</i>	1,1%	19,8%	19%
<i>-elégedett</i>	19,5%	40,5%	47,7%
<i>-nagyon elégedett</i>	63,2%	36%	23,5%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%

34. táblázat. Baráti kapcsolatokkal való elégedettség a három vizsgált településen
Forrás: saját adatok

A barátokkal való ismeretség forrása a Pilisben szinte csak a lakóhely, munkahely és iskola, míg Bükksgszentkereszten ezek kiegészülnek a rendezvényekkel, a gyülekezettel (egyházközség) és a családi kapcsolatok révén született barátságokkal. Miskolcon mindehhez társulnak az interneten keresztül kötött, a gyerekek révén születő

barátságok (óvoda, játszótér, stb.), a hobbi, utazás, nyaralás során keletkező kapcsolatok, valamint a szórakozó helyeken születettek is.

A cigányok kapcsán már említettük, hogy nem olyan fontos értékterület számukra a barátság és ezt a baráti kapcsolataik mennyisége is megerősíti. Közöttük viszonylag nagy azoknak az aránya, akiknek egy barátjuk sincs (16,3%, szemben például a magyarok 4,3%-ával). Akiknek van is barátjuk, legnagyobb részben rokonsági körükből kerül ki. A barátok iránti bizalom is náluk a legkisebb a három nemzetiségi csoportotban.

Összefoglalva: a barátokkal való kapcsolat intenzitása, a barátokban való bizalom Miskolcon és Pilisszentlászlón hasonló, a barátokkal való elégedettség és a baráti kapcsolatok mennyisége a két észak-keleti településen. Igazán határozott mintázat nem rajzolódik ki, talán csak abban, hogy a városban sokkal többféle a barátságok születésének forrása.

Pilisszentlászlón a legelégedettebbek az emberek baráti kapcsolataikkal, itt nagyobb a bizalom is.

A barátságra vonatkozó objektív és szubjektív mutatóink összefüggöttek, de azzal a megjegyzéssel, hogy nem gondoljuk, hogy a több minden esetben jobb is.

Következő dimenzióink a **közösségi élet**, amelyre vonatkozó kérdésünk sajnos szintén nem túl jól sikerült, mindenki mást értett alatta. Ennek ellenére azt tapasztaltuk, hogy Miskolcon szignifikánsan a legelégedetlenebbek vele az emberek és Pilisszentlászlón a legelégedettebbek. A szociális szükségletek forrása lehet a civil társadalmi tagság, a **civil aktivitás** kérdése, amelyről részletesen korábban szóltunk már. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy meglehetősen szerény a civil élet településeinken. A **munkahelyi kapcsolatokat** - melyek szintén szociális szükségletek kielégítésének forrásai- kutatásunkban nem firtattuk. Ennek oka, hogy amennyiben a munkatársi kapcsolat egyben barátság is, akkor azt a barátságra vonatkozó kérdéseknél lefedtük. Az egyéb munkatársi viszonyok kérdéseivel pedig nem akartuk eleve sem rövid kérdőívünket növelni.

A személyes fejlődés szükségleteinek témakörében a **környezettel való harmóniára** irányuló kérdéseink voltak, hogy mennyire fontos a válaszadónak a környezet védelme, hogy szelektíven gyűjti-e a szemet és hogy vásárlásainál, beruházásainál mennyire figyel a környezeti szempontokra, mennyire veszi azokat

figyelembe. Az alábbi táblázatokban láthatjuk a válaszok arányait települési bontásban, melyekből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a pilisszentlászlói emberek becsülik meg legjobban a környezetüket, nekik a legfontosabb annak védelme. A miskolci és bükksgentkeresztgi eredmények között ismét nem találunk szignifikáns eltérést.

A környezetvédelem	Pilisszentlászló	Bükksgentkereszt	Miskolc
<i>-nagyon fontos</i>	80,2%	62,2%	53,8%
<i>-elég fontos</i>	18,6%	36,9%	40,6%
<i>-nem túl fontos</i>	0%	0,9%	5,2%
<i>-egyáltalán nem fontos</i>	1,2%	0%	0,5%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%

45. táblázat. A környezetvédelem fontossága a vizsgált településeken
Forrás: saját adatok

Szelektíven gyűjti-e a szemetet?	Pilisszentlászló	Bükksgentkereszt	Miskolc
<i>Igen</i>	82,8%	56,5%	50%
<i>Részben</i>	6,9%	1,9%	5,9%
<i>Nem</i>	10,3%	41,7%	39,9%
<i>Összesen</i>	100%	100%	100%

46. táblázat. Szelektív hulladékgyűjtés a vizsgált településeken
Forrás: saját adatok

A beruházási döntésekre, vásárlásokra vonatkozó kérdés nem lett jó prediktora a környezettel való harmóniának, amit már a lekérdezés során éreztünk. Hiszen például Pilisszentlászlón nincs igazán nagy választék, választási lehetőség a kereskedelmi ellátásban. Miskolcon a szegény rétegek számára pedig –ahogy azt ki is fejtették– elsősorban az ár a fontos, nem a környezeti hatás. Sok olyan válaszadó volt, aki számára fontos a környezet védelme, de e kérdés kapcsán azt mondták, az a legtöbb termék esetén ki sem derül, hogy milyen mértékben terheli a környezetet.

Feltételezésünk szerint, az is a környezettel való harmóniát mutatja, hogy ki, mennyi időt tölt a szabad levegőn. Az e kérdésre vonatkozó adatok is megerősítették korábbi tapasztalatainkat, hogy a pilisiek állnak a természethez a legközelebb.

A szabad levegőn töltött idő	Pilisszentlászló	Bükksgentkereszt	Miskolc
-------------------------------------	-------------------------	-------------------------	----------------

<i>mennyisége</i>			
<i>-kevesebb, mint napi egy óra</i>	27,6	37,3	45,9
<i>-heti 8 és 23 óra között van</i>	20,7	28,4	34,2
<i>-több, mint heti 24 óra</i>	51,7	34,3	19,8

47. táblázat. A szabad levegőn töltött idő mennyisége a vizsgált településeken
-% mondja, hogy kevesebb, mint napi egy órát/ heti 8 és 23 óra közötti időt/ több, mint 24 órát tölt a szabad levegőn

Forrás: saját kutatás

Hipotéziseink között szerepelt, hogy a környezetvédelem iránt elkötelezett emberek erőteljesen materialista vagy posztmaterialista értékrendűek és magasabb iskolai végzettségűek. Mindkettő feltételezésünket megcáfolták adataink, a posztmaterializmus indexszel semmiféle összefüggést nem mutatott e kérdés, az iskolai végzettség terén pedig épp ellenkező eredményhez jutottunk: az alacsonyabb iskolai végzettségűeknek rendre nagyobb környezetvédelmi indexe lett¹. Az életkor és a környezetvédelem fontosságának összefüggését is megvizsgáltuk, de ez esetben sem találtunk egyértelmű mintázatot.

Az **elidegenedtség** mértékét kutatásunkban a bizalom szintjével mértük, a szabadidő mennyiségével és minőségével, az életcélokkal és azok teljesülésének mértékével, valamint azzal a kérdéssel, hogy a válaszadó élete folyását inkább saját döntései következményeinek érzi-e vagy a sors vagy bármely más külső tényezőének.

Az első kettő kérdéskört már a dolgozat értékrendi részénél részletesen megvizsgáltuk, itt csak röviden felidézzük az eredményeket. A bizalom sokkal nagyobb a Pilisben, de még ott is csak a kérdezettek 16,7%-a gondolja, hogy az emberekben általában meg lehet bízni. Az alacsony iskolai végzettségűek a legbizalmatlanabbak és a cigányok (ráadásul ők a családtagjaik irányában is). Az idősebb emberek magasabb általános bizalom-szintet mutatnak, az elváltaknak pedig –érthető módon– kisebb a bizodalomuk a családtagokban.

¹ A környezetvédelmi indexet a környezettel való harmóniára utaló kérdésekre adott válaszok összesítéséből nyertük oly módon, hogy ha valakinek nagyon fontos a környezet védelme, négy pontot kapott (ha fontos, akkor hármatt, ha nem túl fontos, kettőt, ha pedig egyáltalán nem fontos, akkor egyet). Amennyiben a kérdezett szelektíven gyűjti a szemetet, két pontot kapott, ha nem, akkor egyet sem. Ha beruházásainál ügyel a környezeti szempontokra és akkor is a környezetbarátabb megoldást választja, ha az drágább, akkor kapott négy további pontot (három pontot kapott, ha akkor választja a környezetbarátabb megoldást, ha az drágább, de néhány éven megtérül, kettőt, ha akkor választja, amikor az ugyanannyiba kerül és ha nem figyel a környezeti szempontokra, akkor egyet). E pontokat összesítettük. Legjobb esetben 10 pontot „gyűjthetett” a válaszadó.

Az életcélok kérdéskörét is áttekintettük a dolgozat értékrendi részében. Ismétlésként: a Pilisben hangsúlyosabb a nyugalom, mint életcél, Észak-Magyarországon az egészség. A második legfontosabb mindenhol a boldogság. A célok és célmegvalósulások közötti összefüggés, hogy akik a boldogságot jelölték életük céljaként, körükben annak érzékelt szintje nagyobb is, ugyanígy a pénz és a siker esetén is. A többi célnál viszont nem volt ilyen megfelelés. Egyéb szociológiai jellemzők szerint a fiatalabbak és az iskolázottabbak érzik erősebbnek céljaik megvalósulását. A legnagyobb szintű célmegvalósulást a pilisi lakosok érzik.

Hogy kezükben van-e életük folyása, érdekes módon legkevésbé a városban érzik az emberek (19% szerint teljes mértékben, 27% szerint nagy részben). A függetlenségnek, szabadságnak az érzése kutatásunkban nem függött sem iskolai végzettségtől, sem pedig életkortól. A cigányoknál van arányaiban a legtöbb ember, aki saját döntéseinek érzi élete folyását (33%) és az is, aki teljesen a sorsnak (22%). A másik két nemzetiségi csoportban nincs ennyi szélsőség, különösen a fatalista oldalon. A romák körében az eredményeknek ez a szórása abból ered, hogy a telepiek nagy része sorsát külső körülményeknek tulajdonítja, míg az integrálódott cigányok egész pontosan érzik, hogy legyőzhetőek a külső körülmények, hisz sokan közülük bizony éppúgy egy-egy telepen születtek.

Az elidegenedtség témaköréhez tartozónak érezzük a vallás kérdését is, hiszen a vallásos emberek jobban megtalálhatják helyüket a világban, kevesebb (nem a jövedelmi értelemben vett) egzisztenciális kérdés gyötri őket. A vallásosságot kutatásunkban csak azzal a kérdéssel mértük, hogy mennyire fontos az egyén életében a vallás. A nőknek fontosabbnak bizonyult, mint a férfiaknak, és egyértelműen összefüggött az életkorral is a vallásosság (az idősebbek körében nagyobb arányú). A nemzetiségeket vizsgálva a szlovákok között alig van valaki, akinek egyáltalán nem fontos a vallás, és több, mint 50%-uknak nagyon fontos. A cigányok is majdnem ilyen arányban vallásosok, 35%-uknak nagyon fontos a vallás, míg a magyarok esetében csak 16%-nak. Az iskolai végzettséget tekintve a maximum nyolc általánost végzetek körében erőteljesebb a vallás kiemelt szerepe, de ez a csoport egyben a cigányok és szlovákok csoportja is, így nem tudjuk azonosítani az okot. (Mintánkban mindössze 1 fő volt, aki szlováknak vallotta magát és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Persze lehetséges, hogy a magasabb iskolai végzettségű szlovákok elveszítik nemzetiségi identitásukat.)

Az elidegenedettség mértékét jelző eddigi kérdéseink mindegyikében a pilisi eredmények a legjobbak, azaz az itt lakó embereknek a legkisebb az elidegenedettségek érzése.

Tekintsük át a **szabadidő** kérdéskörét, mely ismét egy kiemelt tényező vizsgálatunkban, bár látszólag –az operacionalizálás szerint- csupán egyik indikátora az elidegenedettségeknek. Miért tartjuk fontosnak? A szabadidő kérdése alig-alig választható el a munkáétól. Ha növeljük a munkával töltött óráinkat, kevesebb szabadidőnk lesz és viszont. Ugyanakkor munkánk jellege befolyással van arra, hogy milyen szabadidős tevékenységre vágyunk. Például nehéz fizikai munka után valószínűleg nem konditeremben pihen meg az ember, és hasonlóképp egy ügyiratok olvasásával telt nap után már nem fogunk otthon olvasgatni.

Az ipari társadalmak növekvő produktivitása vagy a munkaidő csökkenését eredményezheti vagy a jövedelem növekedését. A legtöbb ember egyelőre a „dolgozz és költsd a pénzed” verziót választja. A fogyasztói társadalom paradoxonja, hogy az a szívesen dolgozó emberek társadalma (Brown-Flavin [2005]). A fogyasztói társadalomnak úgy látszik, megvan a képessége, hogy az embereket a fiziológiai szükségletek mind magasabb szinten való kielégítésére ösztönözze ahelyett, hogy az egyének magasabb, pszichológiai motívumok felé fordulnának az alap-biológiai szükségletek kielégítése után. Ehhez azonban több pénz és több munka kell.

Kopátsy (Kopátsy [1993]) kifejti, hogy a civilizációk többségében az emberek a magasabb jövedelem hatására csökkentik munkaidejüket, a jellemző civilizációs reflex az életszínvonal fenntartása kevesebb munkával, mint annak növelése többel. Az emberiség többsége inkább marad szegény, minthogy többet dolgozzon. Afrikában és Ázsiában a nemzetközi társaságok gyakran szembesülnek a problémával, hogy munkásaik az első fizetés kézhez kapása után nem mennek vissza dolgozni, amíg a keresményükből meg tudnak élni. A fogyasztói társadalom egy érdekes és új jelensége, hogy a társadalmi elit munkaideje hosszabb, mint az átlagembereké. Az elismert tudósok, művészek, sportolók, politikusok és menedzserek többet dolgoznak, mint egy átlagos munkás. A korábbi társadalmakban a társadalmi státuszban való emelkedés egyúttal a munkával töltött idő csökkenését hozta. A kapitalizmus előtt az uralkodó osztály majd minden ideje szabadidő volt. Az első gazdag ember, aki dolgozott, az a nyugat-európai polgár volt. Mostanában egyre szélesedik az a társadalmi réteg, mely hajlandó a munkaidejét meghosszabbítani. Ez a réteg a társadalom motorja, akik

számára a magas fizetés státuszszimbólum. Az ő motivációjuk nem a jövedelmük önmagában vett növelése, hanem elismerés és siker. Ez eleinte csak a művészek, tudósok és sportolók esetében volt így, manapság már azonban az üzleti életben is. A topmenedzser és a kisebb üzletember nem magasabb életszínvonalért dolgozik, hanem épp ellenkezőleg, életének komfortját képes feladni a gazdasági siker elérése érdekében. (Kopátsy [1993])

A társadalom nem-elit rétegének munkaideje fokozatosan csökken a 19. század óta. E csökkenés formái a rövidebb munkanap, munkahét, hosszabb és fizetett szabadság, korábbi nyugdíj. Ezeket a törekvéseket részben az életminőség növelésének célja inspirálta, részben minél több munkahely teremtése. Majdnem egy évszázadot vett igénybe, hogy a legtöbb ipari társadalom eljusson a 40 órás munkahétig (Brown-Flavin [2005]).

Állíthatjuk-e, hogy a munkaidő átlagos hossza civilizációs karakter? Ma a világgazdaság három fő centruma - a nyugat-európai, észak-amerikai és távol-keletinagyon hasonló egymáshoz az egy főre eső GDP értékében, de nem a munkaidő hosszában. A francia munkások körülbelül 1562 órát dolgoztak 2000-ban (OECD adatok szerint), az amerikaiak 1877-et, a japánok 1840-et. (Rifkin [2004]) A civilizációk történetében az európai a legszorgalmasabbak közé tartozott, de ma mégis jobban méltányolja a szabadidőt, mint az ázsiai vagy az amerikai.

Az ipari társadalomban a szegénységtől és munkanélküliségtől szenvedő emberek száma gyarapszik. 30 millió embernek nincs munkája Európában. (Rifkin [2004]) Ellentmondás feszül az adatok között. A munkanélkülieknek nem kívánt szabadideje van, mások meg épp annyit dolgoznak, mint korábban és azért adóznak (részben), hogy eltartsák a munka nélkül levőket.

Vessük össze a munkanélküliség néhány Európai Unióbeli és hazai adatát! Az EU-15 országainak az aktivitási rátája 1990-ben 55,5% volt és ez 2001-re nem változott lényegesen, 56,1% lett. Magyarországon ugyanezek az adatok 58,2% és 48,1%. (Megújuló Európa- Statisztikai adattár) Az aktivitási ráta tehát lecsökkent. Ez a munkapiacról véglegesen kilépők számának növekedésére utal és káros mind a teljesítmény, mind a közérzet szempontjából. Európa legaktívabb népei a finnek, hollandok, dánok és svédok, vagyis a legposztmaterialistább országok. A munkanélküliségi ráta a 20. század utolsó évtizedében az EU országokban 1994-ben tetőzött 11,4%-on, s lett 2001-re 7,3%. A magyar csúcs is a körül következett be, 1993-

ban 11,9%, 2001-re azonban 5,7%-ra mérséklődött¹. Bár szép ez az eredmény, de nem feledkezhünk meg, hogy kisebb aktivitási ráta mellett valósult meg. Az EU-15 országai közül a legnagyobb a munkanélküliség a mediterrán országokban és Finnországban, legkisebb Ausztriában és Hollandiában.

A munkaidő új formái lassan terjedőben vannak. A franciák bevezették a 35 órás munkahetet 1999-ben, a belgák a „time-credit” rendszert, mely lehetővé teszi, hogy öt éven keresztül heti négy napot dolgozzanak és ezután egy évi szabadságra menjenek állami jövedelem-támogatással anélkül, hogy megszűnne munkaszerződésük. Dánia a fizetett gyereknevelési és kreatív szabadság intézményeit vezette be, ami lehetővé 120000 olyan ember száma a munkába állást 1993-1994 között, akik egyébként hosszú munkanélküliségre lettek volna ítélve. Hollandiában az 1990-es évek elejétől a munkahét 36 óra hosszú. Ezen kívül dinamikusan fejlődik a részmunkaidős foglalkoztatás. A részmunkaidősöknek ugyanolyanok az előremeneteli esélyeik, mint a teljes munkaidős társaiké (Brown-Flavin [2005]).

Ma már a munkaadók nem szívesen egyeznek bele a munkaidő további csökkentésébe. A munkaadók és munkavállalók közti érdekellentétnek egy további dimenziója, hogy a munkaadók a termékek keresletéhez szeretnék igazítani a munka idejét, míg a munkavállalók inkább családi és személyes szükségleteikhez. Mégis néhány társaság bevezette a négynapos munkahetet. A francia Digital csupán 7%-kal csökkentette azok fizetését, akik a négynapos munkahetet választották. A számuk a 4000 alkalmazottból 530 volt. A BMW regensburgi gyárában 1990 óta 4 napot dolgoznak egy héten. A gyár számottevő profira tett szert a produktivitás növekedéséből, mely ellensúlyozta a több munkásra költött több munkabért (Brown-Flavin [2005]).

A rövidebb munkaidő növeli a munkahelyek számát, csökkenti a munkanélküliségi rátát és így a munkanélküliség költségeit, valamint növeli a produktivitást. Másik oldala a rövidebb munkaidőnek a magasabb bér és járulékgigény.

Saját kutatásunkban azt kérdeztük válaszadóinktól, hogy heti hány óra szabadidejük van, ebből mennyit töltenek a friss levegőn és hogy ezt a mennyiséget elegendőnek érzik-e (vagy túl soknak). Megkérdeztük azt is, hogy mivel töltik szabadidejüket és mi az, amivel szívesen töltenék, de nincs rá módjuk.

¹ A dolgozat írásakor a munkanélküliségi ráta ismét közelít a 9%-hoz a világgazdasági válság hatásaként.

Az alábbi táblázat mutatja, hogy vizsgált településeinken mennyi szabadidőről számoltak be a kérdezettek. Meg kell jegyeznünk, hogy a legtöbben erőteljesen alulbecsülték a rendelkezésükre álló szabadidejüket, ezt mutatja például az a tapasztalatunk, hogy számtalan esetben a kertben semmittevő válaszadónk azt közölte, hogy egyáltalán nincs szabadideje. Az eredményeket tehát ezzel a megjegyzéssel kell szemlélni. Életkori, nemzetiségi, nemi, iskolai végzettség szerinti bontásban adataink szerint (hangsúlyozva az önjellemzést) az átlagostól lényegesebben kevesebb szabadideje a középkorúaknak van és a cigányoknak.

<i>A szabadidő mennyisége:</i>	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>kevesebb, mint napi egy óra</i>	25,9%	12%	12,6%
<i>több, mint napi egy óra, de kevesebb, mint heti 24</i>	25,9%	35%	32,9%
<i>több, mint heti 24 óra</i>	48,2%	52,8%	54,5%

49. táblázat. Szabadidő mennyiség az egyes településeken

Forrás: saját adatok

A szabad idővel való elégedettség összefügg mind az összes, mind a kint töltött szabadidő mennyiségével, és azzal is, hogy ezt a válaszadó elegendőnek tartja-e. A falusiak elégedettebbnek mutatkoztak e téren (a kérdezettek 50%-a elégedett, míg a városiak 40%-a).

Egyáltalán nem mellékes, hogy mivel töltjük szabad időnket. Először tekintsük meg egy 2006-os hazai időmérleg-és szabadidő vizsgálat eredményeit, mely a magyar lakosságot a következő csoportokba osztotta:

1. Passzív típus : 43%

A passzív csoport több alcsoportba osztható. Egyrészt az otthonülő, nem olvasókera (26%), akik a házimunkán és a TV „kinyitásán” kívül jobbra semmit se csinálnak. Az „átlagos férfi viselkedésű”-ek (10%) kocsmába, sportmeccsre járnak, otthon barkácsolnak, kertészkednek. Az „átlagos nők” (7%) pedig vendégségbe járnak és kézimunkáznak.

2. Otthonülő, olvasó típus : 15%

3. Fiatalos 24%

E tevékenységszerkezeti típusba tartozók rendszeresen járnak moziba, könnyűzenei koncertre, kirándulni, sportolni és mindenkinél többet néznek TV-t, ott is a

„keményebb” műsorokat kedvelik. Bánni tudnak az új technikai eszközökkel (a felvétel időszakában az internet-használat széles körű terjedése épp csak elkezdődött). Modernnek és könnyen válnak a McWorldizált kultúra kiszolgálóivá.

4. Kultúraorientált típus: 15%. (Értelmezhetetlen 3%)

A vizsgálatok tanulsága, hogy a kulturális helyzetet tekintve az országban nincs meg az a civilizációs lejtő, ami gazdasági-infrastrukturális téren kettészakítja az országot.

Saját kutatásunkban ha nem is civilizációs lejtőt, de jelentős területi eltéréseket találunk a szabadidő eltöltésének módjában. A 40. táblázat tudósít arról, hogy az egyes településeken milyen szabadidős tevékenységeket végeznek az emberek, melyik tevékenységet a válaszadóinknak hány százaléka említette. (Módszertani megjegyzésként közöljük, hogy általában egy-két, esetleg három dolgot említettek válaszadóink, s csak néhányan soroltak fel több mindent. Mi négy tevékenységet rögzítettünk.) Szembeszökő, hogy ezek a válaszok sem teljesen reálisak, miként a szabadidő mennyiségére vonatkozóak sem tűntek annak. Elég, ha arra gondolunk, hogy a televízió nézés mennyiségét tekintve világélvonalba tartozunk, itt mégis csak a kérdezettek 21,8%-a említette szabadidős tevékenységként. Lehetséges, hogy a kérdező előtt jó színben szerettek volna feltűnni válaszadóink, vagy esetleg nézik ugyan a televíziót, de ezt a tevékenységet maguk sem értékelik magasra, nem minősítik valódi szabadidős tevékenységnek. Ellenpélda a háztartási munkák esete. Ezt teljes joggal sorolhatnák a kérdezettek kötelezettségeik közé, s van, aki így is tesz. Egy nem kisszámú csoport azonban kifejezetten szabadidős tevékenységként gondol rá, nagy örömmel végzi, mintegy hobbiként.

	Pilisszentlászló	Bükkszentkereszt	Miskolc
<i>család</i>	14,8 (4)	21,6 (2-3)	21,3 (3)
<i>barátok</i>	11,4 (6)	21,6 (2-3)	16 (5)
<i>kert</i>	42,5 (1)	16,2 (6)	17,8 (4)
<i>kirándul</i>	12,6 (5)	18 (5)	10,2 (9)
<i>olvas</i>	15,9 (3)	30,6 (1)	29,7 (1)
<i>sport</i>	16,1 (2)	18,9 (4)	15,3 (6)
<i>tévé</i>	0	14,4 (7)	21,8 (2)
<i>háztartás</i>	10,1 (7)	5,4	4,9
<i>autó-motor</i>	2,2	0,9	1,2
<i>zene</i>	5,7 (8-9)	4,5	6,1
<i>pihenés</i>	5,7 (8-9)	7,2 (8-9)	8,6 (10)
<i>szórakozás</i>	1,1	2,7	3,6
<i>munka</i>	2,3	1,8	1,6
<i>horgászat</i>	2,3	2,7	2,6

<i>kutya, állatok</i>	2,2	2,7	2,2
<i>kézműveskedés, barkácsolás</i>	1,1	3,6	3,9
<i>tanulás</i>	2,2		1,7
<i>mozi, filmek</i>	1,1	2,7	5,3
<i>számítógép</i>	1,8	3,6	12,1 (7)
<i>színház, kiállítás</i>		1,8	3,4
<i>vallásgyakorlás (meditáció is)</i>		2,7	2,5
<i>szerelés</i>		0,9	0,8
<i>kocsmá</i>			1,1
<i>játék</i>		0,9	1,5
<i>sakk</i>		0,9	0,2
<i>shopping, szépítkezés</i>		0,9	3,4
<i>szerelmével</i>		1,8	2,6
<i>rejtvény</i>		1,8	2,4
<i>séta</i>		7,2 (8-9)	7,3
<i>utazás</i>		2,7	4,1
<i>sok minden</i>			0,6
<i>egyéb</i>		2,7	4,4

49.táblázat. Mivel töltik szabad idejüket az emberek a három településen?

.% említette az adott tevékenységet. Zárójelben a gyakorisági sorrendben elért helyezés (csak a 10 leggyakoribb tevékenységre nézve).

Forrás: saját adatok

Milyen területi eltéréseket vehetünk észre a szabadidő eltöltésének módjában? Pilisszentlászlón magasan a leggyakoribb szabadidő eltöltési mód a kertben való tevékenykedés, ugyanakkor a sportolók és a kirándulók aránya is tetemes. Ezek az eredmények visszatükrözik korábbi megállapításainkat, hogy az itteni emberek a legegészségesebbek és ők élnek a természettel a legnagyobb harmóniában. A harmadik leggyakoribb szabadidő eltöltési mód Pilisszentlászlón az olvasás. A 10 leggyakrabban végzett tevékenység között szerepel a háztartási munkák végzése is, ami a másik két településünket szintén nem jellemzi. Televíziót senki nem néz, és senki sem említette az utazást, a színházat, a mozi szabadidős elfoglaltságként. (Igaz, hogy a településen nincs erre lehetőség, de a menetrend szerinti Volán járat Szentendrén van 30 perc és Budapesten –várakozással együtt- másfél óra alatt. Autóval természetesen sokkal kisebb az utazás időszükséglete.) Sokan a pihengetést is megjelölték szabadidős tevékenységként.

Másik falusi településünk hasonló képet mutat a leggyakoribb szabadidős aktivitásokat tekintve, de eltérő súlyokkal és sorrenddel. Bükkszentkereszten leggyakoribb tevékenység az olvasás, ezután a család és a barátok következnek.

Kirándulni, sportolni nagyjából hasonló arányban szoktak, mint a pilisiek, de a kertészkedés csak harmadakkora arányú. A bükk-szentkeresztiiek már szívesen nézik a televíziót és kisebb arányban sorolják a háztartást a szabadidős tevékenységhez. Ők járnak kiállításokra, moziba és utaznak is.

A tíz leggyakrabban említett tevékenység Miskolcon majdnem ugyanaz, mint Bükk-szentkereszten, az arányokban és sorrendben viszont jelentős eltérés mutatkozik. Itt a legnépszerűbb tevékenység az olvasás, de már második leggyakoribb a televízió nézés és a tíz legkedveltebb elfoglaltság között találjuk a számítógépezést is. A kerti munka és a sport aránya hasonló a bükk-szentkeresztiéhez, de kevesebben kirándulnak, sétálnak.

A szociológiai tényezők közül az iskolai végzettség az, ami jelentősen befolyásolja a tevékenységek típusát. Inkább olvasnak és sportolnak a felsőbb iskolai végzettségűek, és az alacsonyabb végzettséggel jár együtt, hogy a háztartást szabadidős tevékenységnek élik meg az emberek.

A kérdésre, hogy mi az a szabadidős tevékenység, amit szívesen végeznének a kérdeztettek, de nincs módjuk rá, Pilisszentlászlón a kérdeztettek 44,8%-a említett valamit, Bükk-szentkereszten 59,5%, Miskolcon pedig 66,5%. A legnagyobb arányban mindhárom településen utazni és sportolni szeretnének, azzal a különbséggel, hogy Miskolcon ezeket a válaszokat gyakran kiegészítették azzal, hogy egzotikus vagy távoli tájakra szeretnének utazni és a sportokon belül extrém sportokat űzni. Pilisszentlászlón a kézműveskedési lehetőségeket és a vízparti tevékenységeket is hiányolták. Az okok is hasonlóak településeinken: a válaszadók 30%-a idő, 40-43%-a pénz, 10-13%-a idő és pénz hiányra hivatkozik, s mintegy 6-9% a lehetőségek hiányára. Miskolcon felmerül okként a lustaság (2,2%) és az egészségügyi állapot (6%) is.

Kutatásunkban nem igazolódott be, hogy korunk embere szabad ideje jelentős részét „pénzért megvásárolható teljességpótlékokkal tölti ki”(Hankiss [1977]). A szabadidő eltöltésének módját is tanulni kell, a szocializáció során elsajátítani. Figyelmeztető jel lehet annak az 1970-es évekbeli felmérésnek az eredménye, melyből kiderült, hogy a német munkások 35%-a fél attól, hogy unatkozna, ha 4 napos munkahetet vezetnének be. Pedig a munka termelékenységének növekedésével várhatóan egyre több szabadidőnk lesz, ahogy mondani szokás, szabadidő robbanás fenyeget. Így lesz (illetve már most is az) egyre nagyobb méretű és szerepű a szabadidőipar, mely a szabadidő felhasználása, kitöltése során komoly értékközvetítő és értékalakító funkciót lát el, s „mellékesen” munkahelyet teremt.

Új típusú munkahelyek az utóbbi évtizedekben abból is adódtak, hogy sok családi-közösségi funkciót vett át egyrészt az állam, másrészt a piac. Ilyenek a gyermeknevelés, öreggondozás, a bajba jutott családtag megsegítése, de említhetjük a főzést és a háztartási munkálatok elvégzését. E folyamatot nevezi Habermas az életvilág társadalmi alrendszerek általi gyarmatosításának, amit azért tart veszélyesnek, mert a család és az intimitáson alapuló természetes közösségek adják-adták az emberek motivációs energiáit, közvetítették a modern élethez nélkülözhetetlen értékbázist (Habermas [1985]). Az említett folyamatok, jelenségek is hozzá járulnak, hogy bár a népesség és a termelékenység növekedett, a munkanélküliség mégis hasonló mértékű maradt. Persze más kérdés, hogy e közösségi és családi funkciókat nem azonos minőségben nyújtják az új intézmények sok területen, az intimitás csökken, hiány és űr marad a nyomában. Világunk mai állapota se örökkévaló, és a posztmodernizmus egyik vívmánya éppen ez lehet, hogy a közösségi életet megújítja. Az igény, szükséglet megvan már, s ismerve az emberi természetet- vagy nem ismerve, de az eddigi tapasztalatok alapján- meg lesz az igénykielégítés útja is. Vannak is már ebbe az irányba mutató próbálkozások, pl. az öregek otthonának és az óvodának az összekapcsolása.

A társadalomba való integrációt a választói aktivitással, a párttagsággal és a civil aktivitással mértük. Inglehart szerint a gazdasági teljesítmény növekedésével és ezzel párhuzamosan a posztmaterialista értékrend felé való elmozdulással a társadalmak politikai aktivitása nő. Ez alatt nem a választásokon való részvételt kell érteni, hisz az csak annyit jelez, hogy mennyire tudják a pártok aktivizálni szavazóikat. Ehelyett a politika iránti érdeklődés, a politikáról való diskurzus, tiltakozó akciókban való részvétel (bojkott, sztrájk, petíció) a jó indikátorok. Összességében a WVS adatok alátámasztják ezt, de szerintem itt (is) fontos az eltérésekre és kivételekre koncentrálnunk. Az általános trend alóli kivételek közé tartozik Magyarország is, ahol az utóbbi évtizedekben erőteljesen csökkent a politika iránti érdeklődés. Hasonló jelenség figyelhető meg Franciaországban. Ráadásul 1981-ben e két ország lakosai még a politikailag legérdeklődőbbek közé tartoztak. A legnagyobb érdeklődésnövekedés Dél-Koreában, Nyugat-Németországban és Norvégiában volt tapasztalható.

Véleményünk szerint a politika rendszerének működése az egyes országokban hosszú és organikus fejlődési folyamat eredménye és igencsak különböző (még a hasonló alkotmányjogi berendezkedésű államok között is). Hogy miképp tekintenek az emberek a politikára, egyáltalán érdekli-e őket, az nem csak és nem elsősorban

értékrendjüktől és az országuk gazdasági fejlettségétől függ, hanem magának a politikai rendszernek a sajátosságaitól és az általa mutatott teljesítménytől is. Ez megmagyarázhatja a franciák aktivitásvesztését, ahol hosszú évszázadokon keresztül erősen centralizáltan működő politikai rendszerük volt, ráadásul a 80-as évektől az állam célul tűzte ki egy világszínvonalú ipar megteremtését, aminek legalábbis ellentmondásos eredménye lett. Ugyanez alátámaszthatja a dél-koreaiak politika iránti növekvő érdeklődését, akiknek ez időben szintén igen aktív, viszont egyértelműen sikeres gazdaságpolitikát folytató kormányzatuk volt (Fukuyama [1997]).

Összességében a politika Magyarországon 1981-ben nagyon vagy elég fontos volt a kérdezettek 26%-ának, 2000-ben 19%-ának. Az 1990-es országos eredmény szerint a lakosság 80%-a beszélgetett politikáról rendszeresen vagy alkalmasszerűen és több, mint 50%-át érdekelte a politika, 2000-ben már csak 56,85% beszélgetett legalább alkalmasszerűen a politikáról. A politikai aktivitás és a protestáló politikai akciók elfogadottsága Magyarországon nagyon alacsony szintű volt 1981-ben és maradt 2000-re is. A sztrájk esetén arra lehetünk figyelmesek, hogy mind az abban való részt vétel, mind az elfogadhatósága csökkent (lsd. 40-41. táblázat). A sztrájkkal szembeni ellenérzést okozhatja az is, hogy általában sok gondot okoznak és kevés eredményt érnek el a magyar sztrájkok. A politikai akciókkal szembeni ellenérzés egyedül a bojkott esetén csökkent erőteljesebb mértékben.

	1981	2000
<i>Petíció</i>	18%	15,8%
<i>Bojkott</i>	2,2%	2,9%
<i>Tüntetés</i>	4,4%	4,9%
<i>Sztrájk</i>	2,9%	0,9%
<i>Épületfoglalás</i>	0,1%	0,5%

51. táblázat. Különböző politikai akciókban való részt vételi arány Magyarországon
 Forrás: WVS adatok

	1981	2000
<i>Petíció</i>	52,2	51,7
<i>Bojkott</i>	83,6	77,4
<i>Tüntetés</i>	68,6	65,4
<i>Sztrájk</i>	69,8	89,4
<i>Épületfoglalás</i>	96	95,1

52. táblázat. Azok aránya, akik soha nem vennének részt az említett politikai akciókban Magyarországon
 Forrás: WVS adatok

A társadalmi változásokkal kapcsolatos attitűdök is megváltoztak hazánkban az utóbbi évtizedek folyamán. 1981-ben a radikális változások híve volt a kérdezettek 6,2%-a, a mérsékelt reformoké 76,6%-a, és változást nem kívánt 15,2%. 2000-ben a radikális reformok híveinek száma megduplázódott és arányuk 12,6% lett, a mérsékelt aránya csökkent 69,6%-ra, de még mindig ők jelentették a nagy többséget. A status quo híveinek aránya alig változott, 17,8% lett. Ezek az adatok azt sejtetik, hogy a mérsékelt változások híveinek egy része vált türelmetlenebbé, elégedetlen lévén az addigi változásokkal. A társadalmunk többsége 2000-ben úgy gondolkozott a demokráciáról, mint amely rendszernek vannak ugyan hibái, de még mindig jobb, mint a többi politikai rendszer. A társadalmunk tehát egyértelműen a demokrácia híve, elutasítja a diktatúrát, rossz dolognak tartja az erős vezetőt, s mégis a politikai életünkben erős vezetők állnak a pártok élén, szabályos rajongótáborral. Érdekes ambivalens állapot ez a magyar társadalomban, amely nemcsak e kérdésben mutatkozik meg.

Más tanulmányok és közvélemény-kutatások is azt mutatják, hogy régióinkban a közvélemény elutasítja a diktatúrát, de erős vezetőt szeretne látni az ország élén; egyetért a demokráciával, de utálja a parlamentet, a pártot és a sajtót; szimpatikusnak találja a jóléti politikát, és az egyenjogúságot, de a szakszervezeteket nem, támogatja a piacgazdaság elvét, de büntetni akarja a gazdagokat és el akarja vonni javaikat (Lipset [2000]).

Mueller rámutat, hogy nemcsak nálunk vannak ilyen ellentmondásos érzelmek. Szerinte „az emberekből hiányzik a demokrácia rondaságának megbecsülése”, mert a demokratikus folyamatok lassúak, kompromisszumon alapulóak, nélkülözik a tiszta és egyértelmű válaszokat. Az állampolgárok pedig valamely ideális képhez igazítják tapasztalataikat, mely a törvényhozás, kormányzás megfigyeléséből áll és levonják a következtetést, hogy a politika általában rossz (Mueller [2005] p. 223).

Inglehart –mint már említettük- azt veszi észre, hogy a világ országai körében a gazdasági teljesítmény növekedésével csökken a politikai rendszerrel való elégedettség. Szerinte ez nem a rendszerek gyenge teljesítményéből ered, hanem, hogy nő a társadalmak igény szintje. A világátlag közepesnél picit rosszabbnak értékelte 2000-ben politikai rendszerét, s ettől a múltat enyhén, a jövőt pedig lényegesen szebbnek látta. A magyarok a jelen rendszert közepesnél egyértelműbben rosszabbnak ítélték, a múltat pedig közepesre osztályozták. (Sajnos a jövőre nézve adatfelvétel nem volt.) Lsd. a melléklet 12. táblázatát.

Nem sokat változtak tehát a politikával és az állami szereppel kapcsolatos attitűdök a magyar társadalomban húsz év alatt. Az érdeklődés a politika iránt csökkent, a politikai aktivitás nem nőtt, s nőtt a szkepticizmus vele szemben. A magyarok nagy átlagban egyértelműen a demokrácia és piacgazdaság és politikailag mérsékeltek. Az Inglehart által jelzett posztmodernizációs folyamat politikával, politikai rendszerrel kapcsolatos elemei egyáltalán nem jellemzőek Magyarországra, ami persze szinkronban azzal, hogy hazánkban nem történt elmozdulás a posztmodern értékek irányába.

Kutatásunkban a politikai aktivitást egyrészt a választói aktivitással mértük, másrészt a pártokban, politikai szervezetekben való tagsággal. Aktív szavazónak tekintettük azokat, akik (életkorukhoz viszonyítottn) valamennyi választáson részt vettek, passzívnak, aki egyen sem, mindenki mást közepesen aktívnek. Azt is megkérdeztük, mely pártokra szavazott a válaszadó, egyrészt, hogy felmérhessük, elkötelezett, „hűséges” választóval állunk-e szemben és ez esetben bal vagy jobboldali orientációjával, vagy esetleg ingataggal. (A konkrét kategóriák, amelyekbe a választókat rendeztük, következők voltak: MSZP-s, Fideszes, egyéb, vegyes, nem tudja)

A választói aktivitás Pilisszentlászlón volt a legnagyobb, itt a kérdezettek 75%-a aktívnek bizonyult, szemben az észak-magyarországi 48-49%-kal. (Ez az aránykülönbség a közepesen aktívak rovására valósult meg, mert az egyszer sem szavazók aránya 12-15% mindhárom településen.) A cigányok a legkevésbé aktívak, 31%-uk egyáltalán nem szavazott soha és csupán 27%-uk vett részt minden választáson. A fiatalok adataink szerint ugyan aktívabbnak tűnnek, de ez lehetséges, hogy annak tulajdonítható, hogy az esetükben már egy választáson való részt vétel is azt jelenti, hogy aktívak. Egyébként pedig az idősebbek aktívabbnak, mint a középkorúak. Magasabb iskolai végzettség magasabb választási aktivitást jelent.

Aszerint is szignifikánsan elkülönülnek a válaszadóink, hogy mely pártokra szavaztak, ugyanis a választói aktivitása az MSZP-seknek a legkisebb és azoknak, akik nem emlékszenek, hogy kire adták le voksaikat. A nemzetiségeket tekintve a szlovákok Fideszesek, a cigányok vagy nem tudják, kikre szavaztak, vagy MSZP-sek leginkább. Érdekes megnézni a települési adatokat ebből a szempontból. Azt tapasztaljuk egyrészt, hogy Pilisszentlászlón azok aránya is kisebb, akik nem emlékszenek, hogy kire szavaztak (4%, szemben a bükki 12-12%-kal) és azoké is, akik nem akartak a kérdésre válaszolni (a Pilisben csupán a kérdezettek 12%-a, Miskolcon 29, Bükkszentkereszten pedig 40%). Ráadásul a Pilisben a válaszadók többsége Fidesz szavazó, a másik két településen eloszlának a szavazatok.

Mi következik számunkra mindebből? Egyrészt, hogy a pilisiek aktívabbak, hűségesebb, elkötelezettebb szavazók és egyben nyíltabbak is, mint a másik két település lakói. Itt a nyíltság szót abban az értelemben használjuk, hogy nem rejtegetik pártállásukat, párt szimpátiájukat. Ezek az eltérések azonban sejtésünk szerint valószínűleg nem pusztán a területi különbségnek tulajdoníthatóak, hanem a párt szimpátiának. Megerősíti ezt a sejtést, hogy azok között is, akik számára az életben a politika nagyon fontos, legnagyobb arányban a Fidesz-választókat találjuk és nem csak Pilisszentlászlón. Életkori bontásban az a szembeszökő eltérés a korosztályok között, hogy a fiatalok esetében nagyobb arányban fordul elő, hogy nem tudják, kire szavaztak. Ez azért is furcsa első hallásra, mert nekik kevesebb és nem oly régen zajlott választást kell felidézniük az emlékezetükben. Iskolai végzettség kapcsán érdekes jelenségeket tapasztalhatunk: a legalacsonyabb iskolai végzettségűek között viszonylag nagy arányban állítják, hogy számukra a politika nagyon fontos (16% a kevesebb, mint 8 általánost végzettek között, míg a felsőbb iskolai végzettségűeknek csupán néhány százaléka jellemző ez). Ugyanakkor a körükben legnagyobb a politika iránt érdektelenek aránya is (54%, szemben a felsőfokú végzettségűek 30%-ával).

A politikai pártok és szervezetek tagságáról pontos adataink nincsenek, a WVS adatok szerint párttag volt 2000-ben az emberek 1,7 %-a. A mi mintánkba Pilisszentlászlón nem került párttag, a két észak-kelet-magyarországi településen 2-2%. (A politikai szervezeti tagság hasonló eredményeket hozott.)

Összefoglalva: a társadalomba való integráció kérdésénél az objektív és szubjektív mutatók közti összefüggés nem merül fel abban az értelemben, mint eddig. Távrolról hasonló kapcsolatnak tekinthető, hogy a politika fontosságának kérdése egyértelműen összefügg a választói aktivitással, ami teljesen természetes. A településeink összehasonlításakor az derült ki, hogy a pilisi emberek határozottabb politikai hovatartozásúak és aktívabb emberek.

Egy fontos kiegészítés

Pilisszentlászló lakosságának egyre nagyobb részét teszik ki a beköltözők, akik életüknek az értékrend kialakulása szempontjából meghatározó időszakát nem ebben a faluban töltötték. Ez felveti a kérdést, hogy vajon a pilisszentlászlói eredményekben mennyire felelősek a „bevándorlók” értékorientációi. A kérdést félretéve érvelhetnénk azzal, hogy amennyiben a bevándorlók ezt a helyet választották lakhelyül, valamiféle

értékrendbeli azonosságot, vonzódást feltételezhetünk közöttük és az őslakosok között, ehelyett azonban inkább összehasonlítottuk a két csoport értékrendjét.

A szociológiai paraméterekben a bevándorlók magasabb iskolai végzettségűek (50%-uk felsőfokú végzettségű, míg az őslakosoknak csupán 3,2%-a), munkahelyük nagyobb gyakorisággal van Szentendrén és Budapesten. Fiatal, azaz 25 év alatti lakos nincs közöttük. A beköltözők ugyan boldogabbak, posztmaterialistábbak, képzettségükkel, lakáskörülményeikkel és munkájukkal elégedettebbek, egyéb területeken azonban (sem az értékrendben, sem az életminőségben) nem találtunk eltérést. Ráadásul ezen említett kérdésekben az őslakosok eredményei a bevándorlók nélkül is eltérnek a két észak-kelet-magyarországi településhez képest, csak nem olyan nagy mértékben.

V. Az értékrend és életminőség összefüggései – a dolgozat potenciálisan új tudományos eredményei

Kérdés 1. Magyarországon belül tapasztalhatók-e területi különbségek az értékrendben? Mik az okai az esetleges eltéréseknek?

Hipotézis 1. Az ország kelet-nyugati tengelye mentén nyugatabbra posztmaterialistábbak az emberek.

A hipotézis elméleti háttere

A hipotézis az értékek kialakulásával, stabilitásával kapcsolatos inglerharti elméletekből táplálkozik. A szűkösségi hipotézis szerint az egyén azokat a dolgokat értékeli magasra, amelyekből relatíve kevés áll rendelkezésére (csökkenő határhaszon elve). Ennek következménye az értékrendek világában, hogy a gazdagabb, fejlettebb országokban a materialista, túlélési értékeket felváltják a posztmaterialista- életminőségi értékek. A körülmények, melyek e változást generálják, az anyagi biztonság megteremtődése és a modernizáció árnyoldalaként megjelenő elmagányosodás, elidegenedettség érzései. Mivel és mi után megteremtődött a biztonság, más értékek kapnak hangsúlyt. A másik lényeges kérdés, hogy ez az értékrend váltás generáción belül, azaz az egyének életében következik-e be vagy csak generációk között. A WVS tanulságai szerint az egyes egyének illetve korosztályok értékrendje felnőtt élete során nem változik már meg számottevően. Ez az eredmény Inglehart szocializációs hipotézisének beigazolódása, mely értelmében az egyén alapértékei azokat a feltételeket tükrözik, melyeket felnőtt kora előtt tapasztalt. (Inglehart [1997])

Inglehart kutatásai során feltételezte, hogy az országokon belüli értékrendi különbségek kisebbek, mint az országok közöttiek, ezért csak ez utóbbi kérdéskörrel foglalkozott. Feltételezésünk szerint azonban országon belül is jelentős értékrendi különbségek találhatóak, mivel az életminőség és életmód igen eltérő a különböző területeken.

Kutatási eredmény: Számos értékrendi kérdésnél a közép-magyarországi település értékrendje a magyarországi átlagot igencsak meghaladóan posztmaterialista, az észak-keleti országrész települései pedig az átlagtól erőteljesebben materialisták, viszont a város-falu viszonylatában nem szignifikánsan, de a városi értékrend még materialistább is, mint a falusi.

Magyarázat: Eredetileg saját hipotézisünk alapgondolata az volt, hogy a rendszerváltás utáni gazdasági átalakulás mélyebben érintette az északi régiót, nagyobb változásokat, sokkokat okozott ott mind gazdasági, mind társadalmi téren, melyeknek mára az értékrendben is lecsapódó következményei vannak. Széles rétegek helyzete vált bizonytalanná, mely az érintettek és környezetük értékrendjét is a materialista irányba toltta el. Ebben a gondolatmenetben sérülne az ingleharti szocializációs hipotézis, hiszen a rendszerváltás kiváltotta életkörülményekbeli változásoknak csak az akkoriban serdülő korosztályok értékrendjére kellene hatással lennie. Az értékek generáción belüli stabilitása azonban erős és jól alátámasztott állítása Inglehartnak, ezért más magyarázatot kellett keresni. A kutatás életminőség részének tapasztalatai szerint az anyagi viszonyokat leszámítva az életminőség valamennyi dimenziójában a pilisszentlászlói eredmények jobbnak mutatkoztak és az életmód is más, mint az északkeleti településeinken.

Tézis 1. Az emberek értékrendjét a prefelnőtt korban megtapasztalt életminőségük határozza meg és nem csupán a szűk értelemben vett anyagi viszonyok, az életminőség materiális elemei. Emiatt egy országon belül jelentős értékrendi különbségek tapasztalhatók, akár nagyobbak, mint az országok közötti viszonylatban.

Kérdés 2. Van-e különbség a cigányság és a többségi társadalom értékrendjében, milyen irányban és ez az integrációt akadályozó jellegű-e? Van-e eltérés az integrálódott és a telepeken élő cigányok értékrendjében?

Hipotézis 2. A kutatásunkban vizsgált telepeken élő romungró cigányok értékrendje tradicionális, míg a többségi társadalom és az integrálódott cigányok értékrendje jellemzően materiális beállítódottságú. Ez az értékrendi mintázat a telepi cigányok esetén a gazdasági növekedés szempontjából nem kedvező, így az integrációt akadályozó jellegű.

A hipotézis elméleti háttere

Az Inglehart-féle értékelméletből jelen témában releváns kérdés ismét az a megállapítás, hogy az egyének kialakuló értékrendjét prefelnőtt korukban tapasztalt életkörülményeik határozzák meg. A tradicionális értékrend jellemző egyéni értékei a vallási és közösségi értékek, társadalmi szinten a túlélés, a materiális értékrendben a teljesítménymotiváció és maximális gazdasági növekedés. A posztmaterialista értékrendben a jellemző egyéni cél az önkiteljesítés, társadalmi szinten a gazdasági

fejlődés, mely minőségileg több, más, szélesebb körű, mint a növekedés. A gazdasági növekedés szempontjából a legkedvezőbb a materialista/modern értékorientáció, a teljesítménymotiváció, mely a protestáns munkaetika elemeinek meglétére utal. (Inglehart [1997]) A gazdasági fejlődést a posztmodern/posztmaterialista értékrend ösztönzi.

Amennyiben a cigány társadalom tradicionális értékrendű, ez esetben nincs a tagjaiban késztetés a gazdasági előbbrejutásra, a gazdasági vérkeringésbe való csatlakozásra. Egy magas teljesítménymotivációs index azonban éppen ellenkező hatású, hiszen annak szerepe a tradicionális társadalmi létből a modernbe való átmenet esetén kiemelkedően fontos. A harmadik értékterület, mely releváns a gazdasági teljesítmény szempontjából, az a munka fontosságának kérdése az ember életében. Phelps egy tanulmányában a fejlődőképes, kiválóságra törekvő gazdasági rendszerek egyik jellemző indikátoraként használta e kérdést, s azt találta, hogy pozitív korrelációban áll az alacsony munkanélküliséggel. (Phelps [2006])

Mit is értünk a cigány társadalom integrációja alatt? A kérdés egyik vetülete a körükben fellelhető szegénység elleni küzdelem, így ezzel összefüggésben mindazon elemek javítása, melyek a szegénységhez kapcsolódnak. Így a jövedelmi hátrányok csökkentése, ezzel összefüggésben jobb egészségügyi állapot, magasabb iskolázottság, jobb lakóhelyi körülmények elérése, erőteljesebb munkapiaci integráció, társadalmi kirekesztettség csökkentése, azaz a társadalom életébe való bekapcsolódás, aktívabb politikai részt vétel. (Myrdal [1972], Sen [2003], Ricz [2008]) A szegénység elleni küzdelem önmagában is igen nehéz és jelentős társadalmi kihívás, a cigány népcsoport integrációja kapcsán ezt nehezíti a cigányok és a többségi társadalom közötti kölcsönös előítéletesség, a negatív diszkrimináció, a kölcsönös sérelmek ápolgatása és szaporítása, a bizalomhiány.

Edmund Phelps a Nobel díjas előadásában beszélt arról, hogy mi is a jó gazdaság. Amelyik lehetővé teszi az igazán életteli életet, a hátrányos helyzetűeket is bevonja a társadalom vérkeringésébe, az üzleti életbe. (Phelps [2008]) Ehhez megfelelő intézmények kellene egyrészt, de adekvát kulturális értékek is, hiszen azok hiányában a jó intézmények nem tudják betölteni céljukat. (Phelps [2006]) Fontos és releváns kérdés tehát a cigány társadalom perifériára szorultságában és az az elleni küzdelem eszközeinek megtalálásában, hogy a jelenség mennyiben intézményi eredetű és mennyiben értékrendi forrású (a kettő természetesen nem zárja ki egymást, sőt, sikeres megoldásokhoz, mint említettük, összhangban kell működniük).

Kutatási eredmény: A cigányok értékrendje minden vizsgált területen jelentős eltérést mutatott a többségi társadalomhoz képest. A vizsgált csoport értékrendje kevert, a társadalmi szinten fontos értékek esetén posztmodern értékorientáció jellemző rájuk, az egyéni értékek esetén tradicionális. A többségi társadalomhoz képest kevésbé hangsúlyos a barátság és fontosabb érték a vallás, a munka és a pénz a körükben. A teljesítménymotivációs indexük hasonló tartományba esik, mint a többségi társadalomé. Az életcélokat tekintve eleve kevesebb célt fogalmaznak meg, azok között azonban több az anyagi biztonságra utaló, céljaik megvalósulását igen alacsonynak érzik. A telepen élő cigányoknak csak az egyéni szinten fontos értékek területén tért el a véleménye az integrálódott cigányokétól (számukra ugyanis fontosabb a határozottság értéke), illetve az autonómiaérzésben (az integrálódott cigányok életük folyását nem külső körülményeknek, hanem saját tetteik következményeinek tekintik.)

Magyarázat: Az értékek kialakulása szempontjából meghatározó időszakban, a prefelnőtt korban a vizsgált cigány emberek életminősége és életmódja jelentősen eltérő volt, mint a többségi társadalom tagjaié, melyek hatása az értékminőségben is tükröződik. Annak oka, hogy nem tapasztalható markáns különbség az integrálódott és a telepen élő cigányok értékrendjében, feltételezésünk szerint az lehet, hogy a mintánkba került integrálódott romák nagy része hasonló körülmények közül indult, mint a jelenleg is telepeken élők. (Ez csak sejtés, mivel a kérdőívünk nem érdeklődött a gyermekkori anyagi körülményekről.) Az integrálódott és a telepi romák értékrendjében legjelentősebb eltérés az érzékelt autonómia szintje. A kérdés azonban marad, hogy azért autonómabbak-e az integrálódott romák, mert saját erőből sikerült kiemelkedniük a telepi körülmények közül, vagy azért tudtak kiemelkedni, mert eleve nagyobb volt az autonómiaérzésük.

Tézis 2. A cigány társadalom tagjainak értékrendje ugyan kevert, különbözik mint a többségi társadalométól, de a gazdasági élet szempontjából jelentős értékek megtalálhatók körükben, az értékrendi különbségek nem az integrációt akadályozó jellegűek.

Kérdés 3. A civil társadalom tagjainak eltérő-e az értékrendje, mely területeken és milyen irányban? Egyáltalán kik alkotják a civil társadalmat? Boldogabbak-e a civilek, a környezetvédők, a posztmaterialista emberek, mint az átlag?

Hipotézis 3. A posztmaterialisták, a civil társadalom tagjai, a környezetvédők rétege átfedi egymást és ők a legboldogabbak a társadalmunkon belül, ők azok, akik megközelítik a posztmodern személyiség ideál típusát.

Elméleti háttér

A posztmaterialista személyiség - mely az ingleharti elméletből kirajzolódik - azon túl, hogy az önkitaljesítésre törekszik, egy politikailag és társadalmilag aktív lény, érzékeny a környezeti problémák iránt, toleráns, nyitott. (Inglehart [1997]) Ebből következően várjuk azt, hogy az összefüggés az ellenkező irányba is igaz lesz, azaz a társadalmilag aktív egyének (a civil társadalom tagjai) egyben posztmaterialista értékrendűek.

A civil aktivitás gazdasági jelentőségét adja, hogy általában együtt jár egy magasabb bizalmi szinttel (Fukuyama [2000], Rothstein [2005], Uslaner [2005]), ösztönző a gazdasági teljesítményre (Tocqueville [1983(1863)]), kormányzati hatékonyságra (Putnam [1993], Putnam [2000]), és életminőség növelő tényező (Frey [2002]). A civil társadalom magába foglal vallási- és művészeti szervezeteket, oktatást, egészségügyet, rekreációt, szórakozást, sportot, társadalom- és környezetvédelmet, közösségi részvételt. Közösségi kötelekeket teremt, a valahova tartozás élményét (Kuti [1996]), társadalmi kohéziót erősít, társadalmi tőkét hoz létre, viselkedési normákat nyújt. A civil aktivitás képessé teszi az embereket, hogy mások és saját érdekükben felelősen részt vegyenek a jövő alakításában (Habermas [1993])

Sagiv és Schwartz foglalkozott már az értékrend és életminőség összefüggéseinek egyes vetületeivel. Így például feltételezték, hogy bizonyos értékek szubjektív jóllétet növelnek. E feltevésüket arra a pszichoterápiás irodalom által feltárt jelenségre alapozták, hogy a lelki egészség szempontjából nem előnyös a tradíció, konformitás, biztonság és az erő típusú értékorientáció. Vizsgálati eredményeik szerint a tradicionalizmus, konformitás és a biztonság értékei valóban negatívan korreláltak a szubjektív jólléttel, a teljesítmény, stimuláció és önirányítás pedig pozitívan. (Sagiv-Schwartz [2000]) Az általuk vizsgált dimenziók számosabbak, mint az Inglehart és az általam kutatott tradicionális- modern- posztmodern értéktípusok. Ha megpróbáljuk megfeleltetni a swartzi és ingleharti értékeket egymásnak, és a kutatási eredményeket ez utóbbira vetíteni, azt várhatjuk, hogy boldogabbak a posztmodern értékorientációjú emberek. A tradicionalitás, konformizmus értékei az ingleharti rendszer szerinti tradicionális értékrendhez sorolódnak, a biztonság értéke mind a tradicionális, mind a

modern értékrendben helyet talál, a teljesítmény, a stimuláció a modern és posztmodern értékrendeknek lehet tagja, az önirányítás pedig a posztmoderné.

Kutatási eredmény: a WVS adatok elemzése alapján a civil társadalmi tagság pozitív korrelációt mutat a környezeti problémák iránti érzékenységgel, a posztmaterialista értékorientációval és a nagyobb szubjektív jóllét szinttel. A mi mintánkban ezen összefüggések közül csupán annyi érvényesült, hogy boldogabbak a civil társadalom tagjai, munkájukkal és jövedelmi helyzetükkel is elégedettebbek, mint az átlag.

Magyarázat: Kicsi jelenleg Magyarországon mind a posztmodern értékrendűek aránya, mind a civil társadalom mérete, a jelzett összefüggések emiatt nem rajzolódtak ki a mi mintánkban.

Tézis 3. A civil társadalmi tagság, a posztmaterialista értékorientáció, a nagyobb környezeti tudatosság együtt jár, és nagyobb boldogságérzettel párosul.

Kérdés 4. Mutat-e összefüggést az értékterületek fontossága és a velük való elégedettség?

Hipotézis 4. Az értékterületek fontosságának és a velük való elégedettségnek a viszonyáról rendhagyó módon két, egymással ellentétes hipotézist állítunk fel. Ennek oka, hogy számunkra mindkét elméleti megoldás védhetőnek, megokolhatónak tűnik. Hiszen ha valakinek valamely érték terület kiemelt fontosságú, azzal kapcsolatban magasabbak az elvárásai, így az elégedettsége e területekre nézve lehetséges, hogy relatíve alacsonyabb lesz. Viszont ennek az ellenkezője is megvalósulhat, ti. a kiemelt fontosságú érték területekre az egyén nagyobb gondot fordít, mivel ezek életének fontosabb aspektusai, így ott magasabb „teljesítményt” is nyújt, s lesz elégedettsége magasabb.

Elméleti háttér

E hipotézis az érték- és életminőség kutatások közötti kapcsolat megteremtését célozza. Sagiv és Swartz is felvetette e kapcsolat elemzésének szükségességét. Az előbbi kutatási kérdés kapcsán már utaltunk arra, hogy bizonyos értékorientációk szubjektív jóllét növelő hatásúak. Ezen kívül azt is feltételezték, hogy szubjektív jóllét növelő az, ha az egyének saját értékorientációja megvalósul, ha olyan környezetben vannak, melynek értékei egybeesnek saját értékválasztásaikkal¹. (Sagiv- Schwartz

¹ Vizsgálatukban pszichológus és közgazdász hallgatók értékorientációit és boldogságát mérték. Azt feltételezték, hogy a pszichológus hallgatók körében többségben lesznek a jóindulatú és az

[2000]) Saját hipotézisünk e kérdés újabb vetületére irányul. Az értékeknek nem az általános boldogságérzetre, hanem annak egyes elemeire való hatását vizsgálja.

A hipotézisben vizsgált jelenség összefügg az aspirációs szint kérdéskörével is, hogy az mitől függ, miként határozódik meg.

Kutatási eredmény: A legtöbb elégedettségi terület esetén pozitív irányú összefüggést tapasztaltunk a fontosság és elégedettség között, így a munka, a barátság, a szerelem és a szabadidő esetében. Röviden: az egyén számára fontos értékterületen nagyobb elégedettség tapasztalható. A jövedelmi viszonyaikkal azonban azok az emberek elégedettebbek, akiknek a pénz az életükben nem annyira fontos tényező. Röviden: ez esetben a nem fontos értékterületen nagyobb az elégedettség.

Magyarázat: A materiális, anyagi dimenzió esetén az igényszint növekedés hatása erőteljesebb, mint a teljesítmény eredménynövelő hatása, míg a többi, összetettebb dimenzió esetében, melyekhez minőségek, érzelmek kapcsolódnak, a teljesítmény hatása erősebb.

Tézis 4. Az anyagi viszonyaikkal azok az emberek elégedettebbek, akiknek a pénz nem túl fontos cél az életükben, mivel kisebb igényszintjük könnyebben kielégítést nyer. A többi értékterület esetén az elégedettség és a fontosság kapcsolata fordított. Azok az emberek elégedettebbek, akiknek az adott értékterület fontos. Ezen esetekben a teljesítmény eredménynövelő hatása erőteljesebb, mint a fontosság igényszint növelő hatása.

Kérdés 5. Van-e összefüggés az életminőség objektív és szubjektív oldala között? Milyen az életminőség struktúrája?

Hipotézis 5. Az előbbi hipotézis eredményétől függően itt is két lehetséges hipotézis fogalmazható meg. Amennyiben a kiemelt fontosságú érték területeken alacsonyabb elégedettségi szintet tapasztalunk, az életminőség objektív és szubjektív oldala között nem várható pozitív irányú összefüggés. Ha viszont a kiemelt területeken nagyobb erőfeszítés, nagyobb teljesítmény és ezekkel párhuzamosan nagyobb elégedettség születik, ebből az következik, hogy az életminőség objektív és szubjektív oldala egymással szinkronban áll.

univerzalisztikus értékorientációjúak, és ebben az értékörnyezetben, azok a hallgatók boldogabbak, akiknek ilyen az értékorientációja. A közgazdász hallgatók esetén a hatalom, teljesítmény és erő típusú értékorientáció dominanciáját feltételezték és azt, hogy az ilyen értékorientációjú egyének a boldogabbak ebben a közösségben. A feltételezett összefüggések egy része mintájukon kimutatható volt, de az összefüggés nem volt szignifikáns.

Elméleti háttér

Az életminőségnek megfogalmazható egy objektív és egy szubjektív oldala. Az objektív az ember életfeltételeinek együtteséből áll elő, míg a szubjektív oldalt az objektív feltételekhez fűződő érzések, az objektív feltételek személyes értékelése eredményezi.

A két elem, azaz a szubjektív és objektív életminőség egymáshoz való viszonya vitatott. Egyesek szerint a szubjektív mutatók csupán helyettes, proxy mutatók, más vélekedés szerint önmagukban is képesek képet adni az emberek elégedettségéről. (Hankiss- Manchin [1977]) Harmadik vélemény, hogy együttesen határozzák meg a jóllétet: „... az egyének és csoportok életminőségét ...az egyes életfeltételek és a szubjektív közérzet komponenseinek összessége ...határozza meg. Életfeltételek alatt a megfigyelhető, érzékelhető életkörülményeket értjük...szubjektív közérzet alatt az érintett saját értékelését...elsősorban az elégedettség tartozik ide, de olyan általános kognitív és emocionális tartalmak is, mint a remény és szorongás, boldogság és magányosság, elvárások és igények.” (Glatzer-Zapfot idézi Fekete [2006], de így gondolja Utasi [2006], Allardt [1986] is)

Kutatási eredmény: A lakáskörülmények kivételével valamennyi életminőségi dimenzióban az objektív és szubjektív mutatók pozitív irányú összefüggést mutattak.

Magyarázat: Ez a kutatási eredmény összhangban áll az előbbi hipotézis alakulásával, hiszen ott éppen az anyagi viszonyok voltak azok, ahol az értékterület fontossága kisebb elégedettséggel járt együtt. Egyéb esetekben az gondolatmenet érvényesült, hogy egy értékterület nagyobb fontossága, nagyobb erő kifejtéssel, nagyobb teljesítménnyel és nagyobb elégedettséggel jár, azaz az objektív és szubjektív mutatók szinkronitásával.

Tézis 5. A jövedelmi viszonyok kivételével mind az objektív, mind a szubjektív mutatók alkalmasak az életminőség mérésére, egymást helyettesítő módon, az egymással való szoros kapcsolatuk miatt.

Kérdés 6. A boldogság (az étellel való általános elégedettség) és az élet egyes részterületein tapasztalható elégedettség hogyan függ össze?

Hipotézis 6. Az átfogó boldogság azon részterületeken tapasztalt-érezelt elégedettségtől függ különösen, amik relatíve fontosabbak az érintett egyének (csoportnak).

Elméleti háttér

Mi zajlik az emberben, mikor értékel? Milyen irányú a kapcsolat a globális jóllét és az egyes elégedettségi területekben tapasztaltak között? Az egyik lehetséges megközelítés, hogy sok kis örömből, boldog pillanatokból tevődik össze a boldogság, azaz lentről fel (bottom up) irányú összefüggés van az általános elégedettség és a részterületeken (domains) tapasztalt elégedettség között. Így gondolkoznak az utilitáriusok: szerintük úgy értékeljük életünket, hogy egy mentális kalkulussal összegyűjtjük a jó és rossz tényezőket és egyenleget készítünk.

A másik lehetőség, hogy ha egy ember boldog, az apró pillanatokot is jól éli meg. Ez a gondolat visszanyúlik Demokritoszhoz. Ilyenkor az értékelés iránya fordított, fentről lefelé tart (top down). Ebben az esetben például azért szeretem a munkám, mert jól érzem magam. (Diener [1984], Veenhoven [1996]) Diener (Diener [1984]) szerint mindkettő mechanizmus működik bennünk, a kérdés további vizsgálódásokat igényel.

Az előbbivel részben összefüggő probléma, hogy a különböző elégedettségi területeken tapasztaltak nehezen összegezhetőek, hisz nem összemérhetőek. Erikson például az összegzés során egyenlő súlyokkal számolt, illetve volt, ahol csak faktoranalízis után vont össze területeket. Ezen kívül törekedett különböző típusok felállítására a pareto optimum elvét alkalmazva. Például ha egy típus tartalmazza egy másik típus valamennyi problémáját és még azon is kívül vannak problémái, akkor az problematikusabbnak tekinthető. (Erikson [1986]) Sen szerint társadalmi diskurzusban lehet és kell meghatározni a súlyokat. (Sen [2003])

Kutatási eredmény: Rendre azt tapasztaltuk, hogy azoknál az embereknél, akik számára fontos vagy nagyon fontos a munka, család, barát, szabadidő, stb., erős kapcsolat van az adott érték területre vonatkozó elégedettség és a boldogság-index között. Viszont akiknek nem fontos például a munka, ott a munkával való elégedettség és az általános boldogság-szint között nincs is kapcsolat.

Magyarázat: A kérdést, hogy vajon az elégedettségi részterületektől függ, hogy végül is milyen lesz az átfogó, általános boldogság érzet, vagy pedig a boldog emberek az apró pillanatokot is jól élik meg, a következőképp látjuk megválaszolhatónak. Ez egy körforgásszerűen felépülő rendszer, melynek azonban kiinduló pontja valamely elégedettségi terület, vagy esetleg több is, azok, amelyek az egyénnek a legfontosabbak. Ha ezen részterületeken elégedettséget tapasztal az ember, kihat az általános boldogságára, ami utóbb visszahat az egyéb elégedettségi területekre is.

Tézis 6. Az életminőség különböző dimenziói közötti összehasonlíthatóság az értékek bekapcsolásával oldható meg, mivel az átfogó boldogság azon

részterületeken tapasztalt-érezelt elégedettségétől függ különösen, amik relatíve fontosabbak az érintett egyének (csoportnak). Amennyiben egy mutatót szeretnénk szerkeszteni a különböző életminőségi dimenziók eredményeiből, a fontosságukkal kell súlyozni azokat.

VI. Gondolatok kutatásunk gazdaságot érintő kérdéseinek tanulságairól- következtetések, javaslatok

Dolgozatunk kiindulópontja volt az a tétel, mely szerint a gazdaság működésének mozgatórugói a szükségletek, az ezeken alapuló igények. A frankfurti iskola képviselői hívták fel a figyelmet arra, hogy a gazdasági szféra nem csak termékeket gyárt, hanem fogyasztókat is, igényeket termel. Különleges típusú a **posztmaterialista fogyasztó**, hiszen az önmegvalósítás, valamint különböző egyéb etikai és intellektuális értékek által vezéreltek a döntései (Hámori [2006]), látszólag autonóm cselekvő, mégis manipulálható. Egész iparágak épülnek ki kiszolgálására és formálására: bioélelmiszer-gyártók, sportszer-gyártók, egzotikus utak szervezői, ezoterikus termékek terjesztői, önfeljesztő tanfolyamok szervezői szakosodtak a posztmaterialista igények kielégítésére. Ezek a termékek és szolgáltatások palettáját szélesítik, s a nagyobb választék önmagában jólétnövelő tényező. Ugyanakkor a posztmaterialista egyén innovatív, rugalmas, ebben az értelemben nem csak jó fogyasztó, de jó munkaerő is. Értékpreferenciái között szerepel a környezettudatosság és a hosszabb távra való tervezés fontossága. Összességében a fenntartható gazdasági fejlődés szempontjából véleményünk szerint jó, ha sok ilyen típusú fogyasztó van egy társadalomban, ezért „termelésüket” akár az oktatási rendszer, akár a média és a cégek marketingtevékenysége által üdvöztőnek gondoljuk, mert nem csak a jól termelő kultúrák gazdagodhatnak meg, hanem azok is, melyek képesek radikálisabban igényesebbekké válni és magasabb igényeik kielégítéséhez megtalálni az utat (Magyari-Beck [2000]).

A fentebb kifejtett gondolatok erősen értékterheltek, így Myrdalra hivatkozva nyíltan kifejezzük, hogy saját értékválasztásaink a posztmaterializmus értékeivel esnek egybe, mely az európai kultúrkörben gyökerezik, s egyúttal megjelenik az EU hivatalos politikájában is. Az európai gondolkodás kozmopolita, külpolitikájában a diplomáciát,

gazdasági segítségnyújtást, a békefenntartást részesíti előnyben, a közösségi kapcsolatokat hangsúlyozza az egyéni autonómia helyett, a kulturális diverzitást az asszimiláció helyett, a jólétet a gazdagság felhalmozása helyett, a fenntartható fejlődést a határtalan anyagi növekedés helyett (Rifkin [2004]). Érdemes azonban elgondolkodni az egyes értékelemeneken, mert ezek egymáshoz való viszonya nem minden esetben problémamentes. Például Tocqueville rámutatott, hogy a szabadság és egyenlőség értékei csak egymás rovására érvényesülhetnek, ugyanakkor egymással versengő szabadság koncepciók léteznek, a negatív és pozitív szabadságé (a negatív szabadság a beavatkozástól mentességet jelent, a pozitív a valamire való szabadságot). (Tocqueville [1993 (1863)]). Ezen jelenség okán is érdemes többet tudni az értékekről, egymáshoz való viszonyukról, egy-egy érték érvényesülésének következményeiről.

Kutatásunk meglepő tanulsága volt, hogy vizsgált településeink lakói hasonló anyagi körülmények között élnek, ennek ellenére az **életminőség** szinte valamennyi dimenziójában és az étellel való általános elégedettségben is Pilisszentlászló van jobb helyzetben, itt nagyobb a bizalom szintje és posztmaterialistább az emberek értékrendje. Országos szinten is elsősorban nem a gazdasági növekedést, hanem az életminőség növelését kellene célul tűzni, s ehhez igazítani egyéb tevékenységeinket. Ahhoz, hogy az életminőség alakulását nyomon követhessük, hivatalosan mérni és széles körben publikálni kellene valamelyik (esetleg több) alternatív makro-mutatót. A lakosság nagy része tisztában van a GDP, infláció, államháztartási hiány, stb. fogalmaival, sokan a mértékével is, így kellene lennie ennek az életminőség mutatóival is. A GDP és GNP a növekedés mérésére alkalmasak csupán, a fejlődéssel való azonosításuk megtévesztő lehet. Az életminőség növelésének társadalompolitikai célként való kitűzése bizonyos szempontból könnyebb feladat elé állítja a politika végrehajtóit, mert nem feltétlenül kíván több anyagi erőforrást, mint ami rendelkezésre áll. Más szempontból viszont nehezebb feladat megvalósítása, lévén sokkal összetettebb, komplexebb cél, mint a pusztán vagyonosodásra való törekvés. A növekvő életminőség nem mellékes hozománya a társadalom értékrendjében bekövetkező posztmaterialista fordulatot lesz.

Mit tehetünk a kutatásunk során feltárt kedvezőtlen érték tendenciák ellen?

A **bizalom** ösztönzésének egyik lehetséges útja a korrupció csökkentése. Ennek hatékony ellenszere vita tárgyát képezi a társadalomtudományokban. Anélkül, hogy e vitát el szeretnénk dönteni, érdemes valamennyi „jó tanácsot” megfogadni: az átláthatóság növelését, a „tetten ért” korrupct egyének számon kérését, a diszkrecionális

jogkörű intézmények minél szűkebb körre szorítását, a világgazdaságba való integráció növelését.

A társadalmi bizalom növekedésének másik forrása a civil társadalom. Nem kis gazdasági jelentősége (ma még inkább e jelentőség lehetősége, potenciálja) van e szektornak a bizalom kérdéskörén túl sem, részben az általa teremtett munkahelyek, részben az általa nyújtott szolgáltatások miatt. A szféra életképességére vonatkozó adatok, hogy az európai civil szervezetek jövedelmük egyharmad részét szolgáltatásaik díjaiból szerzik, az USA-ban pedig ez az arány 90-95%. Hollandiában az összes foglalkoztatott 12,6%-a a nonprofit szektorban dolgozik, Írországban 11,5%, az Egyesült Királyságban 6,2%. A 90-es években a nonprofit szektorban dolgozók növekedésének üteme az EU-ban volt a legnagyobb az egész világon, a teljes foglalkoztatás növekedésének 40%-át tette ki. (Rifkin [2004]) Magyarországon 2000-ben csupán 62500 főt alkalmazott a civil szféra. Pozitív jel azonban, hogy mind a civil szervezetek, mind pedig alkalmazottaik száma növekvő tendenciát mutat (Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000- KSH kiadvány). Az államnak és az önkormányzatoknak mindent meg kell tennie, hogy ösztönözze a civil szervezetek virágzását, a meglévőkkel pedig jó kapcsolatot kialakítani, tudásukat, tapasztalataikat felhasználni.

A gazdasági jövőnk szempontjából összességében biztatóak a **munkával** kapcsolatos magyarországi tendenciák, de nem szabad elfelejteni, hogy önmagában a kemény munka mit sem ér, ráadásul a településeken végzett kutatási eredményeink azt sugallják, a kemény munka értéke vesztett fontosságából a magyar társadalom szemében. Sajátos, ahogy a főáramlati közgazdaságtan kezeli a munkát és az ahhoz kapcsolódó kérdéseket. A munka a mikroökonómia számára egyszerűen költségtényező, a szabadidő feláldozása, a makroökonómiát pedig a munkanélküliség típusai, természetes rátája, annak más makro mutatókkal való összefüggése érdekli. A gazdaságpolitikának számba kell venni a munkanélküliséggel járó társadalmi károkat és dönteni, hogy milyen eszközökkel kívánja, s melyiket csökkenteni. Amely országokban magasabb a munkanélküli járadék, ott nagyobb a munkanélküliségi ráta, de előnye az ilyen rendszernek, hogy nagyobb a stabilitás, a létbiztonság is, illetve annak esélye, hogy az egyének a számukra legmegfelelőbb munkát találják meg. Ugyanakkor nap-mint nap hallunk a jóléti állam válságáról. Inglehart azt állítja, a jóléti állam nem azért van válságban, mert elbukott, hanem mert betöltötte feladatát, sikeres volt és túlhaladottá vált (Inglehart [1997]). Véleményünk szerint a teljes foglalkoztatásra kell

törekedni (noha az sosem fog megvalósulni, de mint cél, mely felé tartunk, vezérelheti döntéseinket), valamint arra is, hogy az emberek valóban képességeiknek, tehetségüknek megfelelő munkát találjanak. A multinacionális társaságoknál bevett szokás a személyiség-fejlesztés, az önismereti- és csapatépítő tréning. Szükség lenne ilyesmire más körökben is. A munkaügyi központoknak, egyéb foglalkoztatást segítő szervezeteknek arra kellene koncentrálnia, hogy az emberek felfedezzék képességeiket, hogy találjanak elég önbizalmat és kitartást ahhoz, hogy véghezvigyék álmaikat. Érdemes lenne az ilyen típusú tevékenységet sikeresen végző helyekre, szervezetekhez ellátogatni, szakmai segítségüket kérni. (Számptalan példáját sorolja fel az ilyen kezdeményezéseknek Guy Dauncey az „Összeomlás után: a szivárványgazdaság kialakulása” című könyvében.)

A munkával kapcsolatos jelenségek egy másik aspektusa egy speciális társadalmi csoport léte. Azoké, akik hajlandóak rövidíteni munkaidejüket és egyszerűsíteni életüket. Amerikai kutatások tanulsága szerint a 90-es évek elején a dolgozók kevesebb, mint a fele dolgozott többet, mint szeretett volna, de az évszázad végére több, mint kétharmaduk. Ez alatt az idő alatt az amerikaiak egy része egy lazább életstílusra kapcsolt, noha ezen emberek nagy része nem szánta ezt tartós változásnak. A „lefelé váltás”, a munkapiacról való teljes vagy részleges kivonulás néha a fogyasztói értékrendtől való elfordulás és attitűdváltás eredménye, de vannak, akik kényszer hatására tesznek így (Brown- Flavin [2005]). A mai magyar társadalomban az említett „lazább életstílus” még csak egy szűk réteg számára alternatíva, a többség a napi megélhetésért dolgozik. Viszont épp azoknak a rétegeknek, akik megtehetik, el kellene kezdenie e lefelé váltást. Azoknak, akik magas jövedelemmel rendelkeznek, de alig van egy-két órájuk naponta, hogy ki is élvezzék gyümölcseit. Ha ők kevesebbet dolgoznának, több emberre lenne szükség a munkák elvégzéséhez, ugyanakkor feltehetően hatékonyabb és egészségesebb munkaerővel rendelkeznének a munkáltatók. A jelenlegi jogszabályok mellett azonban a munkáltatóknak nem érdeke az osztott munka, a minél nagyobb munkaerő állomány alkalmazása, tehát e területen először törvényi szinten kellene a változásokat megkezdeni.

Amikor az értékek szintjén megfogalmazódik egy igény, például hogy legyen kevésbé személytelen a társadalom, legyen a pénznek kevesebb jelentősége, stb., még nem biztos, hogy megvan a **kreativitás és energia a változtatások véghezvitelére**. Itt válik különösen fontossá az oktatás és a szűk értelemben vett kultúra, azon belül is magas-kultúra szerepe. E szférákon is áll, hogy megszületnek-e a jó megoldások. Hozzá

kell tenni, hogy a kutatások tanulsága szerint az emberek többnyire nincsenek tudatában, hogy nekik maguknak kell és lehet meghatározni az elérendő életformát, nincs elképzelésük, hogy milyen lesz, lehet vagy legyen a jövő létformája (Hankiss [1977]). Ehhez is segítség kell, mely szintén az **oktatás**, tömegtájékoztatás és tömegszórakoztatás irányából érkezik. Újra felidéznénk G. Becker gondolatait arról, hogy a képzettebb emberekben nagyobb a jövő megragadásának képessége, valamint saját kutatásunk eredményét, mely szerint az iskolázottabb emberek egészségesebbek, boldogabbak, stb. Egy jól képzett ember informáltabb, kisebb az esélye, hogy propaganda manipulációjának tárgyává váljon, tudatosabb fogyasztó és tudatosabb állampolgár lehet. Képzésünk színvonala azonban az utóbbi évtizedekben folyamatosan romlik, noha a gyerekek rengeteg időt fektetnek a tanulásba. Szükséges lenne felülvizsgálni, mégpedig mihamarabb, hogy mit és hogyan tanuljon népességünk. Gyakorló pedagógusainkba kellene pénzt fektetni elsősorban, nem a technikába. Fejlesztani, ösztönözni őket, hogy kreatív és interaktív módszerekkel tanítsanak. A tananyagok tartalmában pedig több gyakorlatias ismeretre lenne szükséges, többek között a társadalomról, önmagukról. A közgazdaságtan oktatása kapcsán fontos lenne a főáramlaton kívüli elméletek ismerete is. A. Etzioni utal Marwell és Amos kísérleteire, melyek azt sejtetik, hogy a neoklasszikus elméletek tanulmányozásának hatására a hallgatók önzőbbek lettek, növekedett a hajlandóságuk, hogy „potyautas”-ként viselkedjenek. (Etzioni [1990])

Az általunk felvetettek részben élő törekvések, hiszen követelmény a pedagógusok folyamatos továbbképzése, de figyelmet kellene fordítani rá, hogy mire irányul, súlypontoszni. A gyerekek szempontjából pedig jó kezdeményezés az erdei iskolák látogatása, de nem kellene ennyivel megelégedni, látogassanak el gyárakba is, farmokra, biogazdaságokba, lássanak, tapasztaljanak. És menjenek cigánytelepre, hajléktalan szállóra, börtönbe és öregek otthonába. Végezzenek önkéntes munkákat. Legyen minél több közösségi program az iskolákban, hogy megtanulják az együttlét örömét, hogy ellensúlyozzuk az internet és televízió-függőséget, hogy ösztönözzük a társulási hajlamot. Ezekre a tevékenységekre pillanatnyilag nincs keret, forrás, készítés az iskolákban, csak néhány elhivatott pedagógus munkája révén valósul meg itt-ott. Természetesen a felnőttek képzése is fontos, de ez nehezebb feladat, hiszen míg a gyerekek „főfoglalkozása” a tanulás, önmaguk képzése, a felnőtteknek erre kevesebb idejük is van, ugyanakkor már kevésbé alakíthatóak.

A **cigány népességünk** és a velük kapcsolatos társadalmi problémák, feladatok és kihívások önmagában is hatalmas kutatási témát jelentenek. Úgy éreztük ugyanakkor, hogy egy értékrendi vizsgálat során nem mellőzhetjük a kérdést, már csak azért sem, mert egyik kutatási helyszínünk, Miskolc lakosságának egyre növekvő részét teszik ki a cigány származású emberek, növekvő társadalmi feszültségekkel. Ha a kutatás során nem mehettünk el mellette, most, a tapasztalatok végiggondolása során sem tehetjük. A romák kapcsán bár jelentős értékrendi eltéréseket találtunk, de egyik sem olyan, mely az integrációt akadályozó jellegű lenne. A már integrálódott cigányoknak „csak” azokkal a problémákkal kell megbirkózni, mint a többségi társadalom tagjainak, talán valamivel több előítéllettel. G. Myrdal az amerikai négerprobléma kapcsán felvetette, hogy meg kell törni a szegénység, munkanélküliség, alacsony iskolázottság, diszkrimináció ördögi körét e kör bármely elemének megváltoztatásával. A hogyan kérdésre azonban nem válaszolt. Mi a telepi cigányok esetében a grameen típusú kölcsönöket tartjuk járható útnak, a jelenlegi szociálpolitika, gyermektámogatási rendszer módosítása mellett. A grameen bankok mikrohitelket nyújtanak, elsősorban önfoglalkozás ösztönzése céljából, de oly módon, hogy a hitel felvevőjének számos más feltételnek is eleget kell tennie (pl. iskoláztatja gyermekét, zöldséget termel, stb.) Ugyanakkor az adott közösségben további hitelek csak a már futóak sikeres törlesztése mellett folyósíthatóak, így érdeke a közösségnek a hitelfelvevők támogatása, segítése (Dauncey [2001]). A gyermektámogatási rendszer kapcsán egyre több helyről hangzik el az ötlet, hogy 2 esetleg 3 gyermekig kapjanak a szülők családi pótlékot, a felett azonban adókedvezményt. Véleményünk szerint is ez a járható út, az átmenet persze nehéz időszak lenne. Mielőtt megvalósítható lenne ez a változás, biztosítani kell azt, hogy érintettek meg tudják keresni a kenyérre valót. Már így túl sok roma gyerek szocializálódik, szocializálódott úgy, hogy azt látja, a szülők nem dolgoznak, és a család a szociális segélyből, gyeseből, családi pótlékból él. A segélyezési rendszer sikertelenségét, haszontalanságát számos példa bizonyítja. Csaba László hivatkozik a harmadik világba irányuló segélyprogramok kártékony voltára (Csaba [2006]), Matolcsy pedig a területfejlesztés létjogosultságát kérdezi meg, példaként hozva fel Dél-Olaszország esetét, amely az emberiség történetében a legtöbb pénzt kapta fejlesztési céllal, s mégis katasztrofálisan lemaradt. (Matolcsy [1999]) Sajnos a magyarországi cigányság is arra szolgáltat példát, hogy a segélyezés elkényelmesít, passzívvá tesz. A cigánytelep-rehabilitációk során a chicagói South-Shore Bank rendszerének átvételét tartjuk járható útnak. A bank gettó-rehabilitációs kölcsönöket

nyújtott, de csakis helyi (a gettón lakó) vállalkozóknak, akik szintén csak helyi munkaerőt alkalmazhattak. E célból először ki kellett képezni az addig képzetlen és munka-nélküli gettó-lakókat, akik nemcsak rendbe hozták lakókörnyezetüket, de annak révén szakmát is tanultak és munkatapasztalatokhoz jutottak (Dauncey [2001]). Az ilyen projektek sikeréhez ugyanakkor az érintettek elszántságára is szükség van, arra, hogy maguk is kívánják a sikert. Lehetséges, hogy igényszint növelésre van szükség, amihez az is elég lehet, ha az érintett lát más példákat. Többek között ezért lehet értelme az integrált oktatásnak, de csakis úgy, hogy minden iskola egyformán terhelt legyen, és a bekerülő cigánygyerekek azonnali és erőteljes felzárkóztatást, tehetséggondozást kapjanak. Néhány éve felvetődött a gondolat, hogy a telepekről érkező gyerekek reggel az iskolában zuhanyozzanak, illetve tiszta ruhát kapjanak. Az ötlet lekerült a napirendről, mivel sérti az emberi jogokat. Véleményünk szerint súlyosabb sérelem az, ha a más szagú cigánygyerekekkel a többiek nem szívesen játszanak. Elgondolkoztató, hogy mi is a valóban racionális döntés, a törvény szellemének vagy betűjének betartása. A szegények igénynövekedése kapcsán joggal merül fel az ellenvetés, hogy ha valamire igény keletkezik, de eszköz nincs a kielégítéséhez, akkor ez az ellentmondás deviáns viselkedésformákhoz vezet. E kérdéskört dolgozza fel a szociológiában a mertoni deviancia-tipológia (Merton [1980]), a közgazdaságtanban G. Becker elemzése a bűnözésről, mint társadalmi jelenségről. Becker abban látja a bűnözés elleni küzdelem hatékony módját, hogy egyrészt drágává kell tenni a bűnözést (a nagy valószínűséggel bekövetkező valódi szankciók létével), másrészt azonban alternatívákat kell ajánlani-teremtteni a potenciális bűnelkövetők számára (Becker [1993]).

A **népesedési problémák**, az elöregedő társadalom kapcsán felhívánk a figyelmet, hogy kutatásunk tanulsága szerint nem értékrendi oka van Magyarországon az alacsony gyermekvállalási hajlandóságnak. Ehelyett okok lehetnek, hogy a gyerekek léte rontja a család életszínvonalát, hogy a válságok miatt eleve nagy a bizonytalanság az emberekben a jövőt illetően, és hogy a modern városi életbe nehéz beilleszteni a kicsiket (Andorka [1973]). Ez esetben a társadalmi környezetet kedvezőbbé tehetjük. Magunkénak érezzük Myrdal népesedéspolitika kapcsán megfogalmazott vélekedését, mely a szabadság, a család és a gyermekek pozitív értékelésén alapulva a következő: a család tervei érvényesüljenek a gyermekvállalás kapcsán, azaz ne szülessen nem kívánt gyermek, de egy vágyott gyermek születése ne maradjon el anyagi megfontolások miatt. Ezért a családtámogatási rendszer bővítését, pénzügyi és természetbeni juttatásokat, óvoda- és bölcsőde hálózat fejlesztését javasolta. Már korábban utaltunk rá, hogy

értékek és értékekből levezetett cselekvési alternatívák összeütközésbe kerülhetnek. Ez esetben is erre került sor, hisz a cigány probléma megoldása kapcsán a gyēs, a családi pótlék, a szociális támogatások megkurtítását javasoltuk. Az ellentmondás feloldható, amennyiben a gyermek születése után járó támogatás nagysága a korábban kapott munkabérhez igazodik. További problémát okoz a családos, gyermekes anyák hátrányos megkülönböztetése a munkapiacon, illetve a részmunkaidős foglalkoztatás, az osztott munka, rugalmas munkaidő, egyszóval újszerű foglalkoztatási formák hiánya. E két utóbbi ismét részben jogalkalmazói és jogalkotói feladat, annak keretében megoldható és megoldandó. Civil szervezeteknek is lehetne szerepe a problémahalmaz enyhítésében, például a családos anyák foglalkoztatásának elősegítése révén.

Számos felvetett megoldási javaslatunk **intézményi-szabályozási** jellegű. Joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon képes-e egy-egy intézmény, a szabályozás megváltozása az értékek, az emberi cselekedetek hatékony befolyásolására. A kérdésnek két vetülete van. Az intézmények értékrendi megalapozás nélküli sikertelen működésére számos példa hozható. A preindusztériális társadalmakban a fejlesztéssel foglalkozó közgazdászok általános tapasztalata, hogy ahol nincsenek meg a „modern” gondolkodási szokások, ott az IMF vagy a WB elméletileg legnagyobb tervének sem lesz hatása. (Korten [1996]) A világ demokráciáinak izgalmas elemzését adja Zakaria azt vizsgálván, hogy a liberális értékek megalapozása nélkül milyen eredményre vezethet a demokratikus gyakorlat (Zakaria [1998]) Az is előfordulhat azonban, hogy az értékrendet sikeresen befolyásolja, módosítja egy-egy intézményi változás. Negatív példa a kommunizmus romboló hatása a társadalmi bizalomra, a csere-kultúrájára, a munkaetikára, a kockázatvállalási hajlamra, stb., pozitív pedig az USA integrációs politikája. A tömegközlekedési eszközök, éttermek és iskolák közös használata a feketékkel szembeni előítéletek csökkenéséhez vezetett, a két népcsoport kölcsönösen előnyös kapcsolatainak megnövekedéséhez (Becker [1996]). Az intézmények értékformáló hatásukat azonban csak akkor tudják betölteni, ha ténylegesen érvényesülnek is, ha a megfelelő szabályok nem maradnak holt betűk.

Az intézményi változtatás lehetőségei részben az államok kezében vannak. Mi történik akkor, mit tehetünk, ha az állam csapdába ejtett? Ha nem akar vagy nem tud reformot véghezvinni, mert a kormányok tagjainak ez nem érdeke, vagy túl gyengék hozzá? Országunk fejlődése szempontjából sokáig az EU volt az a külső, pozitív ösztönző, melynek révén olyan változtatásokat, szabályokat lehetett bevezetni, amelyekre a magyar társadalom értéktudata még nem volt érett. Pillanatnyilag úgy

tűnik, az EU varázsa vesztett erejéből, nem tud ilyen ösztönzőként hatni. A belépéssel kapcsolatos túlzott várakozásokat a mindennapi tapasztalatok lehűtötték. Ugyanakkor az EU magában is hordoz bizonyos negatív tendenciákat, mint a hatalmas és költségigényes bürokrácia. Világunkban ma úgy tűnik, nincsenek receptek. Nem csak azért, mert azonos törekvések más-más eredményekhez vezetnek a különböző országokban, hanem azért is, mert a „bevált” receptek árnyoldalai felszínre törtek. Így most nem másolásra, átvételre van szükségünk (és lehetőségünk), hanem innovációra – amire a Római Klub harmadik jelentésében fel is hívta a figyelmet (Lévai [2006]). A komplex, nyílt rendszerek adaptációja megvalósulhat innováció révén is. Van azonban egy jelentős erő, mely segítségünkre lehet a mai helyzetben: a jelenleg is zajló világgazdasági válság, mely lehet, hogy tisztító, s nem pusztító válság lesz. A válság alkalmat teremt, sőt kikényszeríti a rendszerek működésének módosítását, végső soron az új körülményekhez való adaptációval vagy a rendszer pusztulásával végződik.

Összefoglalás

Dolgozatunk az értékrend és az életminőség összefüggésrendszerével foglalkozott. Egyrészt ezek belső struktúrájáról szeretett volna többet megtudni, másrészt egymással való összefüggéseiről, egymásra való hatásairól. A kérdés közgazdaságtani jelentőségét mutatja a gazdaság szférájának szubsztanciális értelemben vett célja, mely az emberi szükségletek kielégítése, az emberek jólétének és jól-létének biztosítása, növelése. A gazdaság tudományában az életminőség makroszintű mutatóit használják, kutatják, e dolgozatban mikro szinten elemezzük a kérdést. Az értékek kapcsán a gazdaság tudománya erőteljes lépéseket tett és eredményeket ért el az értékek gazdasági életet, gazdasági tevékenységet érintő hatásmechanizmusának kutatásában, de magukról az értékekről, természetükről, szerveződésükről viszonylag keveset tud.

Az 1.1. fejezetben a kutatásunkat elhelyeztük a társadalomtudományi elméletek rendszerében, illetve néhány általunk használt fogalmat tisztáztunk.

A gazdaság világában anyagi javak és szolgáltatások termelése, elosztása, cseréje és fogyasztása zajlik, emberi szükségletek kielégítése. A gazdasági tevékenységeket általában jellemzi egy kalkulatív, szándékai szerint racionális magatartás, melyre az eszközök szűkössége miatt van szükség.

A gazdaság és kultúra viszonyrendszerének elemzése során bemutattuk a gazdasági és a kulturális determinizmus egy-egy képviselőjének gondolatait és R. Inglehart nézeteit a két szféra kölcsönös egymásra hatásáról.

A közgazdaságtan és társtudományai közötti viszony történetét áttekintve azonosítottunk egy értékek vizsgálatát is célul tűző, de korántsem egységes elméleti irányzatot.

Az 1.2. fejezetben bemutattuk, hogy az értékek számos felfogása, megközelítése lehetséges a társadalomtudományokban, és kifejtettük saját értékfelfogásunkat, mely szerint az érték a kívánandó koncepciója, mely kihatással van arra, hogy az egyén, a csoport a rendelkezésre álló eszközökből, célokból mit választ.

Bemutattunk három közgazdaságtani megközelítésmódot az értékek kezelése kapcsán. G. Myrdal szerint a társadalomtudósoknak az adott társadalomban releváns és szignifikáns értékekből kell kiindulnia és azok alapján kialakítani gyakorlati javaslatait. G. Becker a hagyományos neoklasszikus metodológiába illeszti az értékeket, az elmélet belső változójává teszi. A. Etzioni megállapítja, hogy a döntéseink nagy része nem racionális, hanem normatív-affektív alapú, s ezt a tényt mind az elemzésekben, mind a gyakorlati politikai lépések során figyelembe kell venni.

A világ értékutatások elemzése során R. Inglehart azonosított egy posztmodernizációs fejlődési pályát, mely során a jólét hatására az anyagi-biztonsági értékeket felváltják az önkiteljesítés értékei a fejlett társadalmakban. Megállapította ezen kívül, hogy az értékek befelnőtt korban alakulnak ki az akkor tapasztalt anyagi körülmények hatására és csak intergenerációsan változnak.

Az 1.3. fejezetben bemutattunk a boldogságra és az életminőségre vonatkozó számos elméleti koncepciót, mérésüknek módját és gyakorlati kutatási eredményeket. Megállapítottuk, hogy nincs egyetértés sem az életminőség objektív (a külső megfigyelő által látható) és szubjektív (az érintett által megélt, megtapasztalt) oldalának összefüggéseiről, sem arról, hogy az életminőség miként függ a különböző gazdasági-társadalmi dimenzióktól, mint a vagyoni helyzet, az életkor, az iskolázottság, a nem, az egészségi állapot, a társas kapcsolatok stb.

A 2. fejezet tartalmazta kutatásunk operacionalizálását, a kutatási hipotéziseket és az alkalmazott módszer bemutatását.

A 3. fejezet kutatásunk értékelméleti vonulatának eredményeit foglalta össze.

Megállapítottuk, hogy az egyes értékterületek fontosságában jelentős területi különbségek találhatók az ország kelet-nyugati tengelye mentén. A legfontosabb

értékterületnek a vizsgált mintákban a család, majd a barátok és a munka bizonyultak. A roma származású emberek számára relatíve fontosabbnak bizonyult a munka és a vallás, mint a többiek életében. Az érték területek fontosságában a cigány mintán belül a telepi és nem telepi romák véleményében nem mutatkozott szignifikáns eltérés.

A társadalmi szinten fontos értékek közül az észak-keleti országrészben a stabil gazdaság, a gazdasági növekedés, a rend az országban és a bűnözés elleni küzdelem bizonyultak a legfontosabbnak kutatásunkban. Ez egy erőteljes materialista értékrendre utal. A vizsgált közép-magyarországi település értékrendje azonban a magyarországi átlagot is meghaladóan posztmaterialistának bizonyult, itt a legfontosabb érték a több beleszólás a munkába. A cigányok értékrendje kevésbé materialista, mint a többségi társadalomé lakókörnyezetükben.

Az egyéni szinten legfontosabb értékek kérdéskörében azt tapasztalhatjuk, hogy a szinte kizárólagosan materialista szemlélet az utóbbi évtizedekben kezdett oldódni Magyarországon. Ráadásul úgy, hogy közben a gazdasági teljesítmény szempontjából fontos értékek nem vesztek jelentőségükből, sőt, inkább nyertek is. Aggasztó viszont a kemény munka hangsúlyvesztése, hogy a kenőpénz iránt az emberek megengedőbbekké váltak, s hogy a hazugság mennyire kevésbé elítélt vétség. Legfontosabbnak tartott értékek a felelősségérzet és a függetlenség, a legkevésbé választottak a fantázia és az önzetlenség voltak. Roma-nem roma értékrendi különbség ismét mutatkozott, mely a cigány emberek tradicionális irányultságú értékrendjére utal (esetükben az engedelmesség és a jó modor voltak a legfontosabb értékek, a legkevésbé preferáltak a függetlenség és tolerancia). Itt, az egyéni szinten fontos értékek kérdéskörében eltértek a telepi cigányok és az integrálódottak értékválasztásai, a telepieknek a kemény munka értékét preferálták erőteljesebben, az integrálódottaknak a határozottságot.

Magyarország rendkívüli bizalmi deficittel rendelkezik minden téren, talán az oktatási rendszert leszámítva, ugyanakkor mind az általános, mind a stratégiai bizalom esetében jelentős földrajzi területi eltéréseket tapasztaltunk a közép-magyarországi település javára. Falu és város között ismét nem találtunk jelentős eltérést. A cigány értékrendben nagyobb fokú bizalmatlanság lelhető fel. Saját kutatásunk eredménye szerint az intézmények iránti bizalomnak nincs befolyásoló hatása az általános bizalomra, mert az előbbi szintje országosan egységes, az általános bizalom azonban jelentős területi eltéréseket mutat.

A civil társadalom tagjainak értékrendje sem az érték területek fontosságában, sem a posztmaterializmus indexben, sem a teljesítmény-motivációban, sem a bizalom terén nem szignifikánsan eltérő kutatásunkban, viszont a WVS világátlagában igen. Magyarázatunk szerint az eltérés oka, hogy civil társadalmunk egyelőre fejletlen, kisméretű és gyenge.

A 4. fejezet foglalkozott az életminőség kapcsán tapasztalható területi és nemzeti különbségekkel, értékrend és életminőség összefüggéseivel, valamint az életminőség belső struktúrájával.

Az életminőség objektív és szubjektív oldala a jövedelem, az egészség, a biztonság, a táplálkozás, a képzettség, a munka, a család, a barátok, és az elidegenedettség témaköreiben egyértelműen összefüggött egymással. Egyedül a lakáskörülmények kapcsán nem találtunk semmiféle kapcsolatot a szubjektív és objektív mutatók között, a képzettséget tekintve pedig csak Miskolcon volt meg a kapcsolat

Az átfogó boldogságérzet azon részterületeken tapasztalt-érezelt elégedettségtől függ különösen, amik relatíve fontosabbak az érintett egyének (csoportnak).

Arra nézve, hogy milyen tényezők befolyásolják az egyes elégedettségi területeken mutatott „teljesítményt”, azaz az elégedettséget az objektív okokon kívül, a következő összefüggéseket találtuk:

- A *jövedelem*mel való elégedettség a tényleges jövedelmi helyzeten kívül Miskolcon függött a munka-indextől, azaz a munkára vonatkozó elégedettségi tényezők összesítéséből képzett mutatótól, és függött az iskolai végzettségtől (munkával való nagyobb fokú elégedettség és magasabb iskolai végzettség magasabb jövedelemmel való elégedettséggel jár együtt). Minden mintánkban befolyásolta a jövedelemmel való elégedettséget a munkahely is: legelégedettebbek a saját vállalkozásukban dolgozók voltak, legelégedetlenebbek pedig a multinacionális társaságok alkalmazottai (a munkával nem rendelkezőkön kívül).
- A *munka* világában az idősebbek elégedettebbek a fiataloknál, a férfiak a nőknél, az értelmiségiek a kétkezi munkásoknál. A civil társadalom tagjai és az önálló vállalkozással rendelkezők legelégedettebbek munkájukkal, a multinacionális társaságok alkalmazottai ismét a legelégedetlenebbek.
- Az *egészségi állapottal* való elégedettség az életkorral függ össze (az idősek elégedetlenebbek), a középkorúaknál az autonómiaérzéssel és a lakhellyel is (nagyobb

autonómia érzet jobb egészségügyi állapottal jár együtt és Pilisszentlászlón a legegészségesebbek a középkorúak).

- A *lakáskörülményekkel* való elégedettség az életkor növekedésével csak Pilisszentlászlón nő. Miskolcon ugyanez a kérdés az iskolázottsággal mutat pozitív és a cigány léttel negatív összefüggést.

- Az *egészséges táplálkozásra való törekvés* az iskolai végzettség növekedésével nő, az azzal való elégedettség viszont csökken.

A gazdasági-társadalmi dimenziók és az általános boldogságérzet összefüggéseire vonatkozó empirikus kutatások vitás kérdései kapcsán azt találtuk, hogy:

- A jövedelem növekedésével a boldogság nő, de csak egy bizonyos pontig, onnan csökken a WVS magyar adatainak eredménye szerint. Saját kutatásunkban a jövedelem csak a miskolci almintában volt befolyásoló erővel az összboldogság szintjére, de itt sem a legfontosabb tényezőként.

- Az életkor és a boldogság viszonyrendszerére esetünkben mind a WVS adatok elemzéséből, mind a saját kérdőíves kutatásunkból az derült ki, hogy az idősebb emberek boldogtalanabbak.

- Az iskolai végzettség és általános boldogság érzet összefüggéseinek területén mind saját kutatásunkból, mind a WVS magyar adatainak elemzéséből az derült ki, hogy a magasabb iskolai végzettség magasabb boldogság szinttel jár együtt.

- Nemek szerinti bontásban nem találtunk különbséget a nők és a férfiak általános boldogság érzetében.

- A társas kapcsolatok viszonylatában kutatásunk megerősítette azt az egyöntetű kutatási eredményt, hogy a házas és kapcsolatban levő emberek boldogabbak, valamint azt is, hogy a gyerekek léte vagy nem léte nem befolyásoló tényező a boldogság kialakuló szintjében. A barátságok, baráti viszonyok kutatásunkban nem voltak hatással az általános boldogság érzetre. Külön vizsgálati kérdésként kezeltük a szerelem boldogságra való befolyását, noha ez részben átfedi a társas kapcsolatok első vizsgált dimenzióját. Számunkra is meglepően a szerelem nagyon erős magyarázó tényezőnek bizonyult.

- Az életminőség kutatások egységesek abban a vélekedésben, hogy a munka és a munkával való elégedettség kiemelt szereppel bír a boldogságérzet kialakulásában, mely összefüggés nálunk is beigazolódott, még hozzá a legfontosabb magyarázó elemként.

- A boldogság és egészségi állapot között nem találtak összefüggést azok a kutatások, melyek más tényezők hatását kiszűrték, a mi kutatásunkban viszont szignifikánsan befolyásoló tényezőnek bizonyult a jó egészségügyi állapot.
- A vallás szerepe a boldogság megléte szempontjából semlegesnek bizonyult.
- A szabad idő szerepe más kutatásokban és a miénkben is lényeges elem az általános boldogság érzet kialakulásában.

Az értékrend és a lakhely boldogságot befolyásoló hatására nem találtunk empirikus kutatási eredményt, mi viszont vizsgáltuk szerepüket. A WVS adatok elemzése alapján a posztmaterialista értékrendű emberek boldogabbak a materialistáknál. (Ugyan az összefüggés szignifikancia szintje Magyarországon 0,063, viszont a világszerte 0,00.) Azok is boldogabb emberek, akik jobban bíznak másokban. A boldogságban mutatkozó területi különbségeket vizsgálva mind a WVS adatbázisban, mind a saját kutatásunkban találtunk szignifikáns eltéréseket. Ez utóbbiban a falvak lakói boldogabbnak érzik magukat, mint a város-lakók, a két falu viszonylatában pedig Pilisszentlászlón több a boldog ember, mint Bükkszentkereszten. Pilisszentlászlón nem csak az általános boldogságérzet magasabb, hanem szinte valamennyi életminőségi dimenzió eredményei jobbnak mutatkoztak, mint a két másik településen (kivéve az iskolázottságot).

Az 5. fejezet foglalja össze a dolgozat potenciálisan új tudományos eredményeit.

A 6. fejezet tartalmazza következtetéseinket, javaslatainkat.

Dolgozatunkat a következő gondolatokkal szeretnénk zárni: az értékekre és cselekvéseinkre izgalmas módon hatással vannak a társadalomtudományi elméletek is. Myrdal példaként hozza fel Ricardo nézeteit az ár- elosztás- adózás kérdéseiről, Marxét az értéktebbletről és a társadalom gazdaság általi meghatározottságáról, Darwinét az alkalmas egyedek túléléséről vagy Keynesét az állam összkeresletet fokozó tevékenységéről (Myrdal [1972]), Robertson pedig Dürkheim hatását elemzi a modern török állam születésekor vagy Tönniesét a japán meidzsi-reformok kapcsán (Robertson [1992]). A kihívás hatalmas, nagy a felelősség, de ugyanakkor nagyok a lehetőségek is. E tanulságokon (is) alapulhat Brewster Smith programjavaslata, mely szerint a tudományos kutatás a társadalom értéktermelésében részt vehet azáltal, hogy ténykutatási eredményeit vitára bocsájta, ezzel érzékenyítheti a tudományos és közéleti véleményvezéreket, s megváltoztathatja a társadalom értékháztartását (idézi: Varga [2003]).

Summary

The topic of the thesis essay is the connection between the system of values and the quality of life. I wanted to know more about their inner structure and about how these two affect each other.

In chapter 1.1. we have placed this research in the system of theories of social sciences and we also tried to clarify some of the concepts we used.

Production, distribution, exchange and consumption (satisfaction of human's needs) constitute the sphere of economy. The economic activity is intentionally rational, it is characterised by calculation which is necessary because of the scarce of ends.

Culture is made up of attitudes, values and knowledge, which are learnt and are varied in different countries. (Inglehart, 1997)

Mainstream economics considers the two spheres to be independent, more exactly, the world of values is omitted.

Historical materialists consider economy as the decisive factor in the relationship of the two spheres.

Max Weber thinks just the other way around. Analyzing the origin of capitalism he found it in a special spirit, in a special system of values, in the ethics of protestantism. (Weber, 1995, 1979)

According to Inglehart that economic development, cultural and political change go together in a coherent and to a some extent predictable patterns. Once a society has embarked on industrialization, for example, a few related changes would occur as mass mobilization, urbanization, diminishing differences between gender roles, specialization, etc. But modernization has drawbacks: mass production, alienation, impersonality, bureaucracy. In preindustrial societies modernization is worth the money, because societies can win a lot: starving and existential insecurity disappear, life expectancy rises drastically. In industrial societies this price is too high. The material values -like physical and economic safety- are replaced by postmaterial values such as importance of self-fulfillment and quality of life. The main findings of the World Values Surveys –besides the above mentioned shift in values- are that the values of a generation remain stable during the life of this generation and that changing of value-system occurs between generations.

Having a look at the history of economic thoughts we identified a stream whose purpose among many others is to analyze values.

In chapter 1.2. we concentrated on values.

Values give answers to the questions what is beautiful and what is ugly, what is good and what is bad, what is desirable and what is avoidable (Hankiss, 1977) Clyde Kluckhohn speaks about three dimensions of values. Modality is one of them and it manifests itself in allurements and repulsion. Content is the second dimension and it describes the field where the values operate. The third dimension is the will, which indicates the presence or the absence of the reflexivity of the actor. (Csepeli, 1997)

We have presented three different economic approaches to values.

According to Myrdal a social scientist has to consider the relevant and significant values of the given society and elaborate his suggestions based on these.

Becker works with the methodology of mainstream economics, but he handles values, culture and other social phenomena as the inner variable of the system.

Etzioni claims that we make the majority of our decisions on a normative-emotional basis and not on a rational one.

Chapter 1.3. is dedicated to the presentation of several theoretical notions concerning happiness and well-being, as well as the method of their measurement and the results of research. In social sciences we measure and analyse well-being and welfare instead of happiness. We suppose, because we can measure them, while happiness is unmeasurable and we cannot define it. Welfare does not equal with well-being. The purpose of economic growth is raising welfare. The word well-being has a wider meaning. It has different definitions, but all of them consist of the following elements: subsistence, good state of health, good human relationships, the safety of the person and his property, freedom, opportunity to develop.

The GDP and GNP is good for measuring of economic growth. There are efforts to create new indexes which are capable of measuring economic development¹.

At the micro level the most frequently used measures are single or multi-items survey questions. The economists who examine the questions of happiness (especially Frey and Easterlin) use single-item survey questions in their researches.

We found that there is no agreement on the relationship between the objective (visible by an observer) and subjective (experienced by the individual itself) side of the

¹ eg. NEW (Net Economic Welfare), ISEW of Daly-Cobb (Index of Sustainable Economic Welfare), GPI (Genuine Progress Indicator) from Cobb-Jackson-Marks and HDI developed by the UNDP (Human Development Index)

quality of life, nor about its relationship to different economic and social dimensions eg. wealth, age, education, sex, state of health, human relationship.

The second chapter contains the hypothesis of our research and the applied methodology of it. The third and fourth chapter show the findings of our research and the fifth represents the scientific results of it.

Question 1. Are there territorial differences in the system of values in Hungary?

Hypothesis 1. People living in the western part of the country have a more postmaterialist value orientation

Findings. The hypothesis came true. We state that the system of values of people are determined by the quality of life of their childhood.

Question 2. Are there any differences between of the system of values of the gypsy and hungarian people? If the answer is yes, is this difference hold up the integration of gipsies?

Hypothesis 2. The system of values of the gipsies living in slums is traditional which hold up their integration. The value orientation of the integrated gipsies is materialistic.

Findings: The system of values of gipsy people is a mixed one but it is not holding up their integration, because the values necessary in a modern economy are favoured by them (the importance of work, the achievement motivation) There are no differences in the value orientation of the integrated gipsies and that of the gipsies living in slums.

Question 3. Do the members of the civil society have any special value orientation? Are they happier than an average hungarian person?

Hypothesis 3. The value orientation of the members of the civil society is postmaterialistic and they are happier then an average hungarian person.

Findings: In our sample the hypothesis did not come true, but in the database of the WVS it did. We suppose, that in time the hungarian civil society will be stronger and then this pattern will be true in Hungary as well.

Question 4. What kind of connections are there between the importance of certain value domains and the experienced satisfaction?

Hypothesis 4.a. If a certain value domain is very important for someone, he has high expectations in connection with it and that's why his satisfaction will be relatively low.

Hypothesis 4.b. If a certain value domain is very important for someone, he makes big efforts in connection with it and reach good results and that's why his satisfaction will be high.

Findings. Higher importance of a certain value domain goes together with higher satisfaction in the case of work, friendship, love, freetime and family. But in the case of money those are less satisfied with their financial situation to whom money is very important in their life.

Question 5. Is there connection between the objective and subjective side of the quality of life?

Hypothesis 5. If hypothesis 4.a. is true, there will be no connection between the objective and subjective side of well-being. If 4.b. is true, there will be positive correlation between them.

Findings. The objective and subjective side of QOL showed obvious connection in the area of security, health, eating habits, cualification, work, family, friends. The only exception was housing. We state that both subjective and objective indicators are capable of measuring QOL, they can substitute each other.

Question 6. How the overall feeling of happiness is affected by the satisfaction of different parts of the life?

Hypothesis 6. The overall feeling of happiness depends mainly on the satisfaction experienced in those areas which are considered particularly important by the individuals or groups.

Felhasznált irodalom

- A Pilis-Dunakanyari Többcélú Kistérségi Társulás szociológiai elemzése. ME Szociológia tanszék kutatási jelentése, Miskolc, 2006
- AALLARDT, E [1986]: Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. The Swedish Approach to Welfare Research. In: Nussbaum, M.-Sen, A. (eds.): The Quality of Life. Clarendon Press, Oxford, p. 88-95.
- ALBERT, F.- DÁVID, B. [2001]: Ha elszakad a háló...Hajléktalanság kapcsolathálózati szemszögből. Új Mandátum, Budapest
- ARISZTOTELÉSZ [1975]: Eudémoszi etika. Nagy etika. Gondolat, Budapest
- ANDORKA, R. [1973]: Bevezető tanulmány. In: Myrdal Érték a társadalomtudományban. KJK, Budapest, p. 9-39.
- ARGYLE, M. [1999]: Causes and Correlates of Happiness. In: Kahnemann, D.-Diener, E.- Schwartz (eds), Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology. Russel Sage Foundation, New York, p. 353-373
- ATKINSON, R.L.- ATKINSON, R.C.- SMITH, E.E.- BEM, D.J. [1997]: Pszichológia. Osiris, Budapest
- Az Európai Unió. Nemzetközi Statisztikai zsebkönyv. KSH, Budapest, 2005
- BARKER, D.- HALMAN, L.- VLOET, A.[1990]: The European Values Study 1981-1990. Summary Report. Gordon Cook Foundation, London
- BAUM, R. C.[1974]: Beyond Convergence: Toward Theoretical Relevance in Quantitative Modernization Research. In: Sociological Inquiry, 44 (4) p. 225-240.
- B-A-Z megyei statisztikai évkönyv, 2005. KSH Miskolci Igazgatósága, Miskolc, 2006
- BECKER, G. [1976]: The Economic Approach to Human Behaviour. University Press, Chicago
- BECKER, G.[1993]: Nobel Lecture: The Economic Way of Looking at Things. In: Journal of Political Economy. 101 (3), p. 385-409.
- BECKER, G. [1996]: Accounting for Tastes. Harvard University Press, Cambridge-London
- BELL, D.[1973]: The coming of Post-Industrial Society. Basic Books, New York
- BITÓ, L [2004]: Nekünk kell megváltanunk magunkat: egy humanista hitvallása. Argumentum, Budapest
- BOUMA, G. D. [1973]: Beyond Lenski: A Critical Review of Recent 'Protestant Ethic Research'. In: Journal for the Scientific Study of Religion. 1973. (12) p.141-155.

- Bölcsességek könyve. Gondolat, Budapest, 1997
- BRICKMAN, P.- COATES, D. - JANOFF-BULMAN, R [1978]: Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative? In: Journal of Personality and Social Psychology. 36, p.917-927.
- BROWN, L. R.- FLAVIN, C.[2005]: A világ helyzete 2004. Föld Napja Alapítvány, Budapest
- BRUNI, L.- PORTA, P. L.[2005]: Economics & Happiness: Framing the Analysis. Oxford University Press, Oxford
- BUKODI, E.[2001]: Társadalmi jelzőszámok. Elméletek és megközelítések. In: Szociológiai szemle. 11 (2) p.35-58.
- BURDIEU, P. [1998]: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel, Gy.- Szántó, Z. (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula, Budapest, 155-177.
- CAMPBELL, A.- CONVERSE, P. E.- ROGERS, W. L.[1976]: The Quality of American Life. Russel Sage Foundation, New York
- CLARK, A., E.- OSWALD, A., J. [1994]: Unhappiness and Unemployment. Economic Journal, 104(424) p. 648-659.
- COLEMAN, J. S. [1994]: Társadalmi tőke. In: Lengyel, Gy.- Szántó, Z. (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, p.99-129
- COMTE, A. [1993 (1844)]: A pozitív filozófia. In: Huszár, T.- Somlai, P. (szerk.) Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény/másodválogatás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- CSABA, L. [2006]: A fölemelkedő Európa. Akadémiai Kiadó, Budapest
- CSEPELI GY. [1997]: Szociálpszichológia. Osiris, Budapest
- CSÍKSZENTMIHÁLYI, M [1997]: Flow: az áramlat: a tökéletes élmény pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest
- DASGUPTA, P. [1999]: Valuation and Evaluation: Measuring the Quality of Life and Evaluation Policy. www.econpapers.repec.org (2007. 06. 02.)
- DAUBNER, K.- HORVÁTH, S.- PETRÓ, K. [2002]: Kultúra-gazdaságtani tanulmányok. Aula, Budapest
- DAUNCEY, G. [2001]: Összeomlás után- A szivárványgazdaság kialakulása. Göncöl Kiadó, Budapest

- DEMOKRITOSZ : Etikai jellegű töredékek. In: Görög gondolkodók 2. Kossuth, Budapest, 1996
- Di Tella, R.- MacCulloch, R. J.- Oswald, A., J. [1999]: How Do Macroeconomic Fluctuations Affect Happiness? Boston: Harvard Business School, Mimeo
- Di Tella, R.- MacCulloch, R. J.- Oswald, A., J. [2001]: Preferences over Inflation and Employment: Evidence from Surveys of Happiness. In: American Economic Review 91(1) p. 335-341
- DIENER, E. [1984]: Subjective Well-being. In: Psychological Bulletin. Vol.95, no. 3, p.542-575.
- DIENER, E.- SUH, E. M. (eds.) [2000]: Subjective Well-Being Across Cultures. MA MIT Press, Cambridge
- DOW, S. [2002]: Economic Methodology: an Inquiry. Oxford University Press, Oxford
- DUESENBERY, J., S. [1949]: Income, Savings and the Theory of Consumer Behavior. Harvard University Press, Cambridge
- DURKHEIM, E. [2001 (1933)]: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, Budapest
- EASTERLIN, R. A. [1974]: Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: David, P. A.-Reder, W. A (eds.): Nations and Households in Economic growth. Academic Press, New York
- EASTERLIN, R. [2003]: Explaining Happiness. PNAS, 10 (19) p.11176-11183.
- EINSENSTADT, S., N.(ED) [1968]: The Protestant Ethic and Modernization: a Comparative View. Basic Books, New York
- ELIAS, N. [1987]: A civilizáció folyamata. Gondolat, Budapest
- ELSTER, J. [1996]: Rationality and the Emotions. In: The Economic Journal 106 (438) p. 1386-1397
- ERIKSON, R. [1986]: Descriptions of Inequality: The Swedish approach to Welfare Research. In: Nussbaum, M.-Sen, A. (eds.): The Quality of Life. Clarendon Press, Oxford, 67-84
- ETZIONI, A. [1990]: The Moral Dimension. Toward a New Economics. The Free Press, New York
- FREY, B.- STUTZER, A. [2000]: Happiness, Economics and Institutions. In: Economic Journal 110(446) 918-938
- FREUD, S. [1992]: Rossz közérzet a kultúrában. Kossuth, Budapest

- FEKETE, ZS. [2006]: A pénz nem boldogít!? Az anyagi jólét és a szubjektív életminőség összefüggései. In: Utasi, Á. (szerk.): A szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.53-73
- FEKETE, ZS. [2006]: Életminőség. Konceptiók, definíciók, kutatási irányok. In: Utasi, Á. (szerk.): A szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.277-309.
- FUKUYAMA, F. [1997]: Bizalom. Európa, Budapest
- FUKUYAMA, F. [2000]: Social Capital. In: HARRISON, L. H.-HUNTINGTON, S. P. (eds): Culture Matters : How Values Shape Human Progress. Basic Books, New York, p.98-112.
- FREY, B.- STUTZER, A. [2000]: Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect human Well-Being. princeton University Press, Princeton
- FREY, B.- STUTZER, A. [2002]: Happiness and Economics. princeton University Press, Princeton and Oxford
- GASSET, J.O. [2001 (1930)] : A tömegek lázadása. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest
- GALBRAIT, J.K. [1970]: Az új ipari állam. KJK, Budapest
- GEERTZ, C. [1973]: The Interpretation of Cultures. Basic Books, New York
- GELLNER, E. [2004]: A szabadság feltételei. Typotex
- GRANOVETTER, M.: A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: Lengyel, Gy.- Szántó, Z. (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula, Budapest, p.61-79.
- GREEN, R., W. [1973]: Protestantism and Capitalism: The Weber Thesis and Its Critics. D. c. Heath, Lexington
- HABERMAS, J.[1985]: A kommunikatív cselekvés elmélete. ELTE BTK, Budapest
- HABERMAS, J.[1993]: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása. Századvég-Gondolat, Budapest
- HÁMORI, B.[1998]: Érzelemgazdaságtan. Kossuth Kiadó, Budapest
- HÁMORI, B.[2003]: Kísérletek és kilátások Daniel Kahneman. In: Közgazdasági szemle, L. évf. szeptember p. 779-799.
- HÁMORI, B. –SZABÓ, K [2006]: Információgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest
- HANKISS, E. [1977]: Érték és társadalom. Magvető, Budapest
- HANKISS, E. [1978]: Életminőség modellek. Magyar Rádió Házinyomdája

- HANKISS, E. [1982]: Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között. MTA, Budapest
- HANKISS, E. [1997]: Az emberi kaland: Egy civilizáció-elmélet vázлата. Helikon, Budapest
- HANKISS, E. [1999]: Proletár reneszánsz: tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról. Helikon, Budapest
- HANKISS, E.-MANCHIN, R. [1977]: Életminőség-modellek. Népművelődési Intézet, Budapest
- HANKISS,E.-MANCHIN R.-FÜSTÖS,L.[1983]: Az életcélok szerepe az emberek életében. MTA HARSANYI, J., C. [1977]: Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations Cambridge University Press, Cambridge
- HARRISON, L. E [2000]: Why Culture Matters? In: Harrison, L. E.- Huntington, S.P. (eds): Culture Matters : How Values Shape Human Progress. Basic Books, New York, xvii
- HAVASI, V. [2004]: Posztmodernizmus a közgazdaságtanban. In: Doktoranduszok fóruma- Miskolc, 2004. november 9.- Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa, Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centruma, Miskolc, p.18-20.
- HAVASI, V. [2004]: Debates on Globalization. In: 3rd International Conference of Young Researchers –Gödöllő. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, p.208-215.
- HAVASI, V. [2005]: Comparing European and Hungarian Systems of Values. In: European Integration Studies. Miskolc University Press, Miskolc
- HAVASI, V. [2005]: Attitudes and Other Phenomena in connection with Work in the EU. In: 5th International Conference of PhD Students- University of Miskolc, Hungary, 14-20 August 2005, Economics I. University of Miskolc, Innovation and Technology Transfer Centre, Miskolc, p.77-81.
- HAVASI, V. [2005]: Towards a Sustainable Society. In: 5th International Conference of PhD Students- University of Miskolc, Hungary, 14-20 August 2005, Economics II. University of Miskolc, Innovation and Technology Transfer Centre, Miskolc, p.107-110.
- HAVASI, V. [2007]: Do Values have an Effect on Economy? The Relationship between Values and Economy. In: Central European Political Science Review. Fall 2006. Number 25. Volume 7. p.71-81.

- HAVASI, V. [2007]: Bizalom és korrupció: szerepük, hatásaik, forrásaik, összefüggéseik és alakulásuk Magyarországon. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica. Tomus XII.-Fasciculus 1. Miskolci Egyetem, Miskolc, p.97-103.
- HAVASI, V. [2008]: Az életminőség objektív és szubjektív oldalának összefüggése Pilissszentlászlón. In: Települési környezet. Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kossuth egyetemi Kiadója, Debrecen, p.28-34.
- HAVASI, V. [2009]: Értékrendi és életminőségbeli különbségek a miskolci roma és nem roma lakosok körében (megjelenés alatt)
- HÁMORI, B. [1998]: Érzelemgazdaságtan. A közgazdasági elemzés kiterjesztése. Kossuth Kiadó, Budapest.
- HELD, D.- MCGREW, A. [2000]: The Global Transformations Reader. Polity Press, Cambridge
- HELD, D.-MCGREW, A.-GODBLATT, D.-PERRATON, J.[1999]: Global Transformations. Polity Press, Cambridge
- HORVÁTH, S. [1998]: Értékek és választások a közgazdasági gondolkodásban. In: Replika (31-32)
- HUNTINGTON, S. P.[2000a]: The Clash of Civilizations? In: O`Meare, Mehlinger, Krai (eds): Globalisation and the Challenges of a New Century. Indiana University Press, Bloomington, p.3-23.
- HUNTINGTON, S.P. [2000b](edited by): Culture Matters. Basic Books, New York
- INGLEHART, R. [1997]: Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press, Princeton
- INGLEHART, R. [2000]: Globalization and Postmodern Values. In: The Washington Quarterly, 2000 winter p.215-228.
- INGLEHART, R. [2008]: Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. In: West European Politics, 2008, vol 31, p.30-146.
- INGLEHART, R.- BAKER, W. E.[2000]: Modernisation, Culture and the Persistence of Traditional Values. In: American Sociological Review. 2000, vol 65, p.19-51.
- INGLEHART, R.- KLINGEMANN, H-D. [2000]: Genes, Culture, Democracy and Happiness. In: DIENER, E.-SUH, E. M. (eds.): Subjective Well-being Accross Cultures. MA MIT Press, Cambridge, p.165-185.
- JAMIESON, J. [1980]: Capitalism and Culture: A Comparative Analysis of British and American Manufacturing Organisations. Gover, London

- KAHNEMAN, D. –TVERSKY, A. [1979]: Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. In: *Econometrica* 47(2) p.263-293
- KAHNEMAN, D. –TVERSKY, A. [1986]: Kilitáselmélet: a kockázatos helyzetekben hozott döntések. In: *A racionális döntések elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest, p. 82-113.
- KAHNEMANN, D. [1999]: Objective Happiness. In: Kahnemann, D.- Diener, E.- Schwartz (eds), *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. Russel Sage Foundation, New York, p. 3-25
- KAUFMAN, B. F.[2002]: On Emotion and Bounded Rationality: Reply to Hanoch. In: *Journal of Economic Behavior & Organisation*. 49 (1) p.137-141.
- KÁLLAI, E. [2003]: A cigány és nem cigány népesség alakulása a CKÖ-kutatás által vizsgált területen. www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_02/t_es_t_02_kallai_erno_cko.pdf (2007.05.30)
- KINDLER, J.- ZSOLNAI, L. [1993]: Bevezetés. In: *Etika a gazdaságban*. Keraban Kiadó, Budapest, p.7-15.
- KLAMER, A. [2001]: Late Modernism and the Loss of Character in Economics. In: S. Cullenberg, J. Amariglio and D.F. Ruccio (eds): *Post-modernism, Economics and Knowledge: Economics as a Social Theory*. Routledge, London, p.77-101.
- KOPÁTSY, S. [1993]: *A fogyasztói társadalom közgazdaságtana*. Privatizációs Kutatóintézet, Budapest
- KOPÁTSY, S. [1999]: Mire építhetünk? In: Matolcsy György (szerk.): *Növekedés és globalizáció*. Kairosz, Növekedéskutató, p.143-174.
- KORTEN, D., C. [1996]: *Tőkés társaságok világruralma*. Magyar Kapu, Budapest
- KRASZTYEV, I.- GANYEV, G. [2005]: Az ösztönzés hiánya: korrupció, korrupcióellenesség és újraválasztás. . In: Kornai, J.-Rothstein, B.-Rose-Ackerman, S. (szerk.): *A társadalmi bizalom megteremtése a poszt-szocialista átmenet időszakában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p.175-197.
- KUTI, É [1996]: A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában. In: *Közgazdasági Szemle* p.18-30
- LANE, R. E. [2000]: *The Loss of Happiness in Market Economies*. Yale University Press, New Haven and London
- LÉVAI, I. [2006]: *A komplex világrendszer evolúciója*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- LIPSET, S. M.- LENZ, G. S.[2000]: Corruption, Culture and Markets. In: Harrison, L. H.- Huntington, S. P. (eds): *Culture Matters : How Values Shape Human Progress*. Basic Books, New York, p.112-126.

- LENGYEL, GY. (szerk) [2002]: Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből. BKÁE, Budapest
- LENGYEL, L. [2006]: A gyermekkor és a szubjektív életminőség. In: Utasi, Á. (szerk.): A szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.125-141.
- LUHMANN, N. [1997]: Szerelem-szenvedély– Az intimitás kódolásáról. Jószöveg könyvek, Budapest.
- MAGYARI-BECK, I. [1994]: Múzsák a piacon. Aula, Budapest
- MAGYARI-BECK, I. [2000]: A homo oeconomicustól a homo humanusig. Aula, Budapest
- MAKÓ, Cs.- ILLÉSSY, M. [2008]: Gazdasági modernizáció Magyarországon: félúton az „útfüggőség” és az „új fejlődési pálya teremtése” között? In: Makó, Cs.- Moerel, H.- Illéssy, M.- Csizmadia, P.(szerk.): Az új fejlődési utak lehetőségei a tanuló gazdaságban. Debreceni Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Debrecen, p.47-67.
- MARX, K. [1988 (1932)]: A német ideológia. In: Válogatás Marx és Engels műveiből. Kossuth, Budapest
- MATOLCSY, GY. [1999]: Globális csapdák és magyar megoldások. In: Matolcsy György (szerk.): Növekedés és globalizáció. Kairosz, Növekedéskutató, p.68-105.
- MEASURING SOCIAL WELL-BEING (OECD, Paris, 1976)
- Megújuló Európa. Statisztikai adattár 1990-2001. KSH, Budapest, 2003
- MEDGYESI, M- RÓBERT, P. [1998]: A munka-attitűdök időbeli változása 1989-1997 között. TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 4., Budapest
- MERTON, R. [1980]: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, Budapest
- MILES, J. [1985]: Social Indicators of Human Development. Frances Printer, London
- MILL, J. S. [1980 (1864-65)]: A szabadságról. Haszonelvűség. Helikon, Budapest
- MYRDAL, G.[1972]: Érték a társadalomtudományban. KJK, Budapest
- MUELLER, J. [2005]: A demokráciával és a kapitalizmussal kapcsolatos attitűdök: a nyugati mérce. In: Kornai, J.- Rothstein, B.- Rose-Ackerman, S. (szerk.): A társadalmi bizalom megteremtése a poszt szocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p.222-239.
- MURINKÓ, L. [2006]: A minőségi élet forrásai az eltérő életszakaszokban. In: Utasi, Á. (szerk.): a szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.97-121.
- NAGY, A.[1996]: A közgazdaságtan tudományelméleti alapjai. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc

- NÉMEDI, D.[2000]: A szociológia egy sikeres évszázad után. In: Szociológiai szemle, 2000 (2) p.3-17.
- NUSSBAUM, M., C. [2001]: Women and Human Development: the Capabilities Approach. Cambridge University Press. Cambridge
- Pest megyei statisztikai évkönyv (CD-melléklettel) 2007. KSH, Budapest, 2008
- OLSON, M. [1987]: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. KJK, Budapest
- Our Common Future. Oxford University Press, Oxford, 1987
- PETTERSSON, T. –RIIS, O. (EDS)[1994]: Scandinavian Values: Religion and Morality in the Nordic Countries. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala
- PEYTON, Y., H. [1996]: The Economics of Convention. In: Journal of Economic perspectives. 10 (2) p. 105-122.
- PHELPS, E. S. [1975]: Altruism, Morality and Economic Theory. Russel Sage Foundation, New York
- PHELPS, E. S. [2006]: Economic Culture and Economic Performance: What Light is Shed on the Continent's Problem? „Perspectives on the Performance of the Continent's Economies” Conference of CESifo and Centre on Capitalism and Society. Venice, 21-22 July
- PHELPS, E. [2008]: Macroeconomics for a Modern Economy. In: The American Economist 52 (1) p. 3-22.
- PIGOU, A. C.[1924]: The Economics of Welfare. Macmillan, London
- POKOL, B. [1999]: Szociológiaelmélet. Rejtjel Kiadó
- PORTER, M. E. [2000]: Attitudes, Values, Beliefs and the Microeconomics of Prosperity. In: Harrison, L. H.-Huntington, S. P. (eds): Culture Matters : How Values Shape Human Progress. Basic Books, New York, p.14-29.
- PUTNAM, R. [1993]: Making Democracy Work: Civic traditions in Modern Italy. Princeton University Press, New York
- PUTNAM, R. [2000]: Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, New York
- RICZ, J. [2008]: A szegénység csökkentésének gazdaságpolitikai nehézségei. In: Köz-gazdaság (2) p. 223-239
- RIFKIN, J [2004].: The European Dream. Penguin, New York
- ROBERTSON, R.[1992]: Social Theory and Global Culture. Sage Publications Ltd., London
- ROTHSTEIN, B.[2005]: A társadalmi bizalom és a kormány tisztessége: az ok-okozati mechanizmus. In: Kornai, J.-Rothstein, B.-Rose-Ackerman, S. (szerk.): A társadalmi

bizalom megteremtése a posztoszocialista átmenet időszakában Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p.33-50.

SAGIV, L.- SCHWARTZ, S., L. [2000]: Value Priorities and SWB: Direct Relations and Congruity Effects. In: European Journal of Social Psychology. 30. p.177-198

SÁGI, M.[2002]: Elégedettség, jövedelmi feszültség. In: Kolosi, T.- Tóth, I.- Vukovich, Gy. (szerk): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest

SACHS, J. [2000]: Notes on a New Sociology of Economic Development. In: Harrison, L. H.-Huntington, S. P. (eds): Culture Matters : How Values Shape Human Progress. Basic Books, New York, p.29-44.

SH ATLASZ. Filozófia. Springer Hungarica, 1993

SCHUMACHER, E. F. [1991(1973)]: A kicsi szép. The Small is Beautiful. KJK, Budapest

SEN, A.[1997]: Equality of What? In: Sen, A. :Choice, Welfare and Measurement. Harvard University Press

SEN, A.[1983]: Az egyéni szabadság, mint társadalmi elkötelezettség. In: Kindler-Zsolnai (szerk.): Etika a gazdaságban. Keraban Kiadó, Budapest, p.26-45.

SEN, A. [1986]: Capability and Well-being. In: Nussbaum, M.-Sen, A. (eds.): The Quality of Life. Clarendon Press, Oxford, p.30-54.

SEN, A. [2003]: A fejlődés, mint szabadság. Európa, Budapest

SEBESTYÉN, T. [1999]: A gazdasági mérés globalizációja. In: Matolcsy György (szerk.): Növekedés és globalizáció. Kairosz, Növekedéskutató, p.174-218.

SIMON, H. [1982]: Korlátozott racionalitás. KJK, Budapest

SPÉDER, ZS- KAPITÁNY, B.[2002]: A magyar lakosság elégedettségének meghatározói nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi, T.- Tóth, I.- Vukovich, Gy.(szerk.): Társadalmi riport. Tárki, Budapest

STUTZER, A.-LALIVE, R. [2000]: The Role of Social Work Norms in Job Searching and Subjective well-Being: A Social-Psychological Perspective on Mental Health. In: Working Paper no 51, Institute for Empirical Research in Economics, University of Zurich

SUH, E.-DIENER, E.-FUJITA, F. [1996]: Events and Subjective Well-Being: Only Recent Events Matter. In: Journal of Personality and Social psychology, 70(5), p.1091-1102.

SCHWARTZ, S., H. [1999]: A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. In: Applied Psychology: An International review, 1999, 48 (1) p. 23-47

SWEDBERG, R. [1990]: Socioeconomics and the 'New Battle of Methods': Toward a Paradigm Shift. The Journal of behavioral Economics. 1990 (Summer)

- SZABÓ, K.- HÁMORI, B. [2006]: Információgazdaságtan. Akadémiai Kiadó, Budapest
- SZÉKELYI, M.-TARDOS, R.[1994]: Várakozások, attitűdök, gazdasági siker. In: Szociológiai szemle. 1994(1)
- SZÁNTÓ, Z. [2004]: Gary Stanley Becker és a modern társadalomtudomány. In: Hajós, P. (szerk): válogatás Gary S. Becker írásaiból: A Rajk László Szakkollégium által alapított Neumann János Díj 2004. évi kitüntetettjének tiszteletére. Rajk László Szakkollégium, Budapest, p.279-291.
- SZENT ÁGOSTON [1989]: A boldog életről. A szabad akaratról. Európa Kiadó, Budapest
- SZENTES, T. [2006]: Fejlődés Versenyképesség Globalizáció I-II. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TATARKIEWICZ, W. [1976]: Analysis of Happiness. PWN, Warszawa
- TOCQUEVILLE, A. [1993 (1863)]: . Az amerikai demokrácia. Gondolat, Budapest
- TÓTH, K. D. [2008]: Sikeres cigányok identitása Angliában és Magyarországon. L'Harmattan, Budapest
- VANBERG, V. J.[2006]: Rationality, Rule-following and Emotions: On the Economics of Moral Preferences. In: Papers on Economics and Evolution. 21
- VARGA, A.[2006]: A diplomások munkával való elégedettségének néhány kérdéséről. In: Utasi, Á. (szerk.): a szubjektív életminőség és forrásai. biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.75-95.
- USLANER, E., M.-BADESCU, G.[2005]: Tisztesség, bizalom és jogi normák a demokratikus átalakulásban: miért tudja Bo Rothstein jobban megmagyarázni Svédországot, mint Romániát. In: Kornai, J.-Rothstein, B.-Rose-Ackerman, S. (szerk.): A társadalmi bizalom megteremtése a poszt szocialista átmenet időszakában. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, p.50-71.
- UTASI, Á. [2002]: A bizalom hálója: mikortársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Új mandátum, Budapest
- UTASI, Á. [2006]: A minőségi élet feltételei és forrásai. In: Utasi, Á. (szerk.): A szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, p.1-49.
- VARGA, K.[2003]: Értékek fénykörében. Akadémiai kiadó, Budapest
- VEENHOVEN, R. [1996]: The Study of Life-Satisfaction. In: Saris, W. E.- Veenhoven, R.- Scherpenzeel, A.- Bunting, B. (eds.): A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe. Eötvös University Press, Budapest

- VEENHOVEN, R. [2000a]: The Four Qualities of Life. Ordering concepts and measures of the good life. In: Journal of Happiness Studies, 2000 (1) p.1-39.
- VEENHOVEN, R.[2000b]: Wellbeing in the Welfare State –Level Not Higher, Distribution Not More Equitable. In: Jurnal of Comparative Policy Analysis, 2000, (2) p.12-91.
- VEENHOVEN, R.-HAGERTY, M. [2006]: Rising Happiness in Nations 1946-2004. In: Social Indicators 2006, 79, p.421-436.
- WEBER, M.[1979]: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. KJK, Budapest
- WEBER, M. [1987 (1899)]: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai1. KJK, Budapest
- WEBER, M. [1988]: Tanulmányok. Osiris, Budapest
- WEBER, M. [1995 (1905)]: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest
- WRONG, D. [1999]: The Oversocialized Conception of Man. Transaction Publishers
- ZAKARIA , [1998]: Az antiliberális demokrácia kibontakozása. In: Európai szemle, 1998 (2) p.3-21.
- WVS adatbázis a Galluptól
- http://ethics.bkae.hu/html/gek_rolunk.htm (2009. 03. 18.)
- www.nepszamlalas.hu/hun/index.html (2007. 05.30)
- http://www.worldvaluessurvey.org/statistics/some_findings.html (2009. március 16)

Mellékletek

1. táblázat. A különböző érték-területek fontossága az emberek életében a miskolci al minta súlyozott és súlyozatlan eredményei

-% mondja, hogy eléggé vagy nagyon fontos az életében. Zárójelben a fontossági sorrendben elért helyezés. Az összehasonlíthatóság érdekében csak azok a kérdések kaptak sorszámot, amelyek valamennyi kutatásban szerepeltek. Vastagon szedve a szembe tűnő eltérések (akár a %-os arányban, akár a rangszámban)

Forrás: saját számítás

	család	pénz	barát	munka	szabadidő	szerelem	vallás	politika
Miskolc súlyozatlan	96,5 (1)	87	79,2 (4)	87,2 (2)	80,4 (3)	77,4	38,4 (5)	22,7 (6)
Miskolc súlyozott	96,1 (1)	88,4	73,4 (4)	85,5 (2)	76,8 (3)	74,5	43,2 (5)	22,9 (6)

2. táblázat. Modern és posztmodern értékek választása Pilisszentlászlón és bükksgentkeresztben, a súlyozott és a súlyozatlan adatok szerint
 -% választotta az adott értéket. Zárójelben az adott értéket választók arányából felálló fontossági sorrendben elfoglalt hely. Vastagon szedve a legkiemelkedőbb eltérések
 Forrás: saját számítás

	Pilisszentlászló súlyozatlan	Bükksgentkereszt súlyozatlan	Pilisszentlászló súlyozott	Bükksgentkereszt súlyozott
<i>Gazdasági növekedés</i>	66,3 (3-4)	74,8 (2)	67,5 (2)	77 (2)
<i>Erős hadsereg</i>	9,5 (12)	5,4 (12)	9,3 (12)	4,5 (12)
<i>Több beleszólás a munkába</i>	68,7 (1)	55 (6)	64,3 (3)	52 (7)
<i>Szebb vidék és városok</i>	54,2 (6)	57,7 (5)	56 (6)	62 (5)
<i>Rend</i>	66,3 (3-4)	69,4 (3)	62,5 (4)	75 (3)
<i>Több beleszólás a kormányzati ügyekbe</i>	41,7 (9)	41,4 (8)	40,3 (9)	41 (8)
<i>Áremelkedés ellen harc</i>	45,2 (7)	59,5 (7)	49,4 (7)	53 (6)
<i>Szólásszabadság</i>	42,9 (8)	25,2 (11)	42,4 (8)	25 (11)
<i>Stabil gazdaság</i>	67,9 (2)	75,7 (1)	70,1 (1)	78 (1)
<i>Kevésbé személytelen társadalom</i>	26,2 (11)	24,3 (10)	23,8 (11)	26 (9-10)
<i>A gondolatok többet érnek a pénznél</i>	61,9 (5)	33,3 (9)	57,7 (5)	26 (9-10)
<i>Bűnözés elleni harc</i>	34,5 (10)	62,2 (4)	36,7 (10)	64 (4)

3. táblázat. Általános boldogságérzet Magyarország megyéiben (forrás: WVS adatok)

REGION WHERE THE INTERVIEW WAS CONDUCTED * FEELING OF HAPPINESS Crosstabulation

		FEELING OF HAPPINESS				Total
		VERY HAPPY	QUITE HAPPY	NOT VERY HAPPY	NOT AT ALL HAPPY	
REGION WHERE THE INTERVIEW WAS CONDUCTED	HU BUDAPEST	23	98	50	14	185
		12,4%	53,0%	27,0%	7,6%	100,0%
	HU BARANYA	6	21	5	4	36
		16,7%	58,3%	13,9%	11,1%	100,0%
	HU BÁCS	11	34	11	1	57
		19,3%	59,6%	19,3%	1,8%	100,0%
	HU BÉKÉS	9	24	9	3	45
		20,0%	53,3%	20,0%	6,7%	100,0%
	HU BORSOD	17	38	16	2	73
		23,3%	52,1%	21,9%	2,7%	100,0%
	HU CSONGRÁD	6	20	11	1	38
		15,8%	52,6%	28,9%	2,6%	100,0%
	HU FEJÉR	8	28	7	2	45
		17,8%	62,2%	15,6%	4,4%	100,0%
	HU GYÖR	9	12	5	1	27
		33,3%	44,4%	18,5%	3,7%	100,0%
	HU HAJDU	7	26	14	4	51
		13,7%	51,0%	27,5%	7,8%	100,0%
	HU HEVES	7	23	8	1	39
		17,9%	59,0%	20,5%	2,6%	100,0%
	HU KOMÁROM	6	13	5	6	30

	20,0%	43,3%	16,7%	20,0%	100,0%
HU NOGRÁD	4	8	2	1	15
	26,7%	53,3%	13,3%	6,7%	100,0%
HU PEST	25	52	25	6	108
	23,1%	48,1%	23,1%	5,6%	100,0%
HU SOMOGY	4	18	8	3	33
	12,1%	54,5%	24,2%	9,1%	100,0%
HU SZABOLCS	15	36	7	1	59
	25,4%	61,0%	11,9%	1,7%	100,0%
HU SZOLNOK	9	23	8	1	41
	22,0%	56,1%	19,5%	2,4%	100,0%
HU TOLNA	2	9	6	1	18
	11,1%	50,0%	33,3%	5,6%	100,0%
HU VAS	3	23	4	1	31
	9,7%	74,2%	12,9%	3,2%	100,0%
HU VESZPRÉM	2	24	8	3	37
	5,4%	64,9%	21,6%	8,1%	100,0%
HU ZALA	2	13	7	1	23
	8,7%	56,5%	30,4%	4,3%	100,0%
Total	175	543	216	57	991
	17,7%	54,8%	21,8%	5,8%	100,0%

4. táblázat. Az általános boldogság érzet és a posztmaterializmus index összefüggése Magyarországon (forrás: WVS adatok)

FEELING OF HAPPINESS * POST-MATERIALIST INDEX 4-ITEM Crosstabulation

		POST-MATERIALIST INDEX 4-ITEM			Total	
		MATERIALIST	MIXED	POSTMATERIALIST		
FEELING OF HAPPINESS	VERY HAPPY	Count	73	90	3	166
		% within FEELING OF HAPPINESS	44,0%	54,2%	1,8%	100,0%
	QUITE HAPPY	Count	247	252	17	516
		% within FEELING OF HAPPINESS	47,9%	48,8%	3,3%	100,0%
	NOT VERY HAPPY	Count	115	85	2	202
		% within FEELING OF HAPPINESS	56,9%	42,1%	1,0%	100,0%
	NOT AT ALL HAPPY	Count	29	23	0	52
		% within FEELING OF HAPPINESS	55,8%	44,2%	,0%	100,0%
Total		Count	464	450	22	936
		% within FEELING OF HAPPINESS	49,6%	48,1%	2,4%	100,0%

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,973(a)	6	,063
Likelihood Ratio	13,388	6	,037
Linear-by-Linear Association	7,395	1	,007
N of Valid Cases	936		

a 3 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,22.

5. táblázat. Általános boldogságérzet és jövedelem összefüggése Magyarországon
(forrás: WVS adatok)

SCALE OF INCOMES * FEELING OF HAPPINESS Crosstabulation

		FEELING OF HAPPINESS				Total	
		VERY HAPPY	QUITE HAPPY	NOT VERY HAPPY	NOT AT ALL HAPPY		
SCALE OF INCOMES	LOWEST	Count	13	34	29	12	88
		% within SCALE OF INCOMES	14,8%	38,6%	33,0%	13,6%	100,0%
	D	Count	13	43	35	12	103
		% within SCALE OF INCOMES	12,6%	41,7%	34,0%	11,7%	100,0%
	E	Count	25	109	55	14	203
		% within SCALE OF INCOMES	12,3%	53,7%	27,1%	6,9%	100,0%
	F	Count	38	115	41	7	201
		% within SCALE OF INCOMES	18,9%	57,2%	20,4%	3,5%	100,0%
	G	Count	42	129	34	6	211
		% within SCALE OF INCOMES	19,9%	61,1%	16,1%	2,8%	100,0%
	H	Count	22	58	7	1	88
		% within SCALE OF INCOMES	25,0%	65,9%	8,0%	1,1%	100,0%
	I	Count	13	26	5	0	44
		% within SCALE OF INCOMES	29,5%	59,1%	11,4%	,0%	100,0%
	J	Count	6	9	0	0	15
		% within SCALE OF INCOMES	40,0%	60,0%	,0%	,0%	100,0%
	K	Count	1	1	0	1	3
		% within SCALE OF INCOMES	33,3%	33,3%	,0%	33,3%	100,0%
	HIGHEST	Count	0	0	1	0	1
		% within SCALE OF INCOMES	,0%	,0%	100,0%	,0%	100,0%
Total		Count	173	524	207	53	957
		% within SCALE OF INCOMES	18,1%	54,8%	21,6%	5,5%	100,0%

6. táblázat. Általános boldogság érzet és a társadalmi státusz összefüggése Magyarországon (forrás: WVS adatok)

Crosstab

		SOCIO-ECONOMIC STATUS OF RESPONDENT (SES)				Total
		AB UPPER/UPPER MIDDLE CLASS	C1 MIDDLE, NO MANUAL WORKERS	C2 MIDDLE, MANUAL WORKERS	DE MANUAL WORKERS/UNSK ILLED,UN- EMPLOYED	
FEELING OF HAPPINESS	VERY HAPPY	13 7,4%	70 40,0%	65 37,1%	27 15,4%	175 100,0%
		27,7%	18,6%	20,2%	11,3%	17,8%
	QUITE HAPPY	30 5,6%	234 43,3%	168 31,1%	108 20,0%	540 100,0%
		63,8%	62,2%	52,2%	45,0%	54,8%
	NOT VERY HAPPY	3 1,4%	57 26,6%	72 33,6%	82 38,3%	214 100,0%
		6,4%	15,2%	22,4%	34,2%	21,7%
	NOT AT ALL HAPPY	1 1,8%	15 26,8%	17 30,4%	23 41,1%	56 100,0%
		2,1%	4,0%	5,3%	9,6%	5,7%
Total		47 4,8%	376 38,2%	322 32,7%	240 24,4%	985 100,0%
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

7. táblázat. Általános boldogságérzet és iskolai végzettség összefüggései Magyarországon (forrás: WVS adatok)

HIGHEST EDUCATIONAL LEVEL ATTAINED * FEELING OF HAPPINESS Crosstabulation

		FEELING OF HAPPINESS				Total
		VERY HAPPY	QUITE HAPPY	NOT VERY HAPPY	NOT AT ALL HAPPY	
HIGHEST EDUCATIONAL LEVEL ATTAINED	INADEQUATELY COMPLETED ELEMENTARY EDUCAT	8	45	24	9	86
		9,3%	52,3%	27,9%	10,5%	100,0%
	COMPLETED (COMPULSORY) ELEMENTARY EDUCAT	30	103	60	20	213
		14,1%	48,4%	28,2%	9,4%	100,0%
	INCOMPLETE SECONDARY SCHOOL: TECHNICAL/V	67	146	64	9	286
		23,4%	51,0%	22,4%	3,1%	100,0%
	COMPLETE SECONDARY: UNIVERSITY-PREPARATO	51	173	57	14	295
		17,3%	58,6%	19,3%	4,7%	100,0%
	SOME UNIVERSITY WITHOUT DEGREE/HIGHER ED	14	38	7	2	61
		23,0%	62,3%	11,5%	3,3%	100,0%
	UNIVERSITY WITH DEGREE/HIGHER EDUCATION	5	37	3	2	47
		10,6%	78,7%	6,4%	4,3%	100,0%
Total		175	542	215	56	988
		17,7%	54,9%	21,8%	5,7%	100,0%

8. táblázat. Általános boldogság érzet és életkor összefüggései Magyarországon
(forrás: WVS adatok)

FEELING OF HAPPINESS * AGE RECODED (2) Crosstabulation

		AGE RECODED (2)			Total	
		15-29 YEARS	30-49 YEARS	50 AND + YEARS		
FEELING OF HAPPINESS	VERY HAPPY	Count	49	65	61	175
		% within FEELING OF HAPPINESS	28,0%	37,1%	34,9%	100,0%
		% within AGE RECODED (2)	24,7%	17,3%	14,7%	17,7%
	QUITE HAPPY	Count	121	213	207	541
		% within FEELING OF HAPPINESS	22,4%	39,4%	38,3%	100,0%
		% within AGE RECODED (2)	61,1%	56,6%	49,9%	54,7%
	NOT VERY HAPPY	Count	23	81	112	216
		% within FEELING OF HAPPINESS	10,6%	37,5%	51,9%	100,0%
		% within AGE RECODED (2)	11,6%	21,5%	27,0%	21,8%
	NOT AT ALL HAPPY	Count	5	17	35	57
		% within FEELING OF HAPPINESS	8,8%	29,8%	61,4%	100,0%
		% within AGE RECODED (2)	2,5%	4,5%	8,4%	5,8%
Total	Count	198	376	415	989	
	% within FEELING OF HAPPINESS	20,0%	38,0%	42,0%	100,0%	
	% within AGE RECODED (2)	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

9.táblázat. Gyermek számok korosztályonként települési bontásban (forrás: saját adatok)

település			életfili			Total
			fiatal	közép	idős	
Piliszentlászló	hánygyerek	,00	100,0%	35,3%	18,5%	36,8%
		1,00		9,8%	14,8%	10,3%
		2,00		39,2%	48,1%	37,9%
		3,00		13,7%	11,1%	11,5%
		4,00		2,0%	7,4%	3,4%
		Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Bükkszentkereszt	hánygyerek	,00	100,0%	35,7%	5,6%	36,4%
		1,00		23,2%	11,1%	15,5%
		2,00		37,5%	72,2%	42,7%
		3,00		1,8%	11,1%	4,5%
		4,00		1,8%		,9%
		Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Miskolc	hánygyerek	,00	95,9%	34,1%	6,7%	37,6%
		1,00	1,6%	21,6%	24,4%	18,7%
		2,00	1,6%	25,4%	48,2%	27,6%
		3,00		11,7%	14,0%	10,2%
		4,00		2,3%	3,1%	2,1%
		5,00	,8%	3,5%	2,6%	2,7%
		6,00		,9%	1,0%	,8%
		7,00		,6%		,3%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

10. táblázat. A testvérek száma korosztályonként települési bontásban (forrás: saját adatok)

település			életfili			Total
			fiatal	közép	idős	
Piliszentlászló	hányttestvér	,00		9,8%	14,8%	10,3%
		1,00	77,8%	51,0%	37,0%	49,4%
		2,00	22,2%	29,4%	25,9%	27,6%
		3,00		5,9%	7,4%	5,7%
		4,00		3,9%	7,4%	4,6%
		5,00			7,4%	2,3%
		Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
Bükkszentkereszt	hányttestvér	,00		19,6%	8,3%	12,7%
		1,00	77,8%	53,6%	41,7%	53,6%
		2,00	22,2%	17,9%	22,2%	20,0%
		3,00		7,1%	11,1%	7,3%
		4,00		1,8%	8,3%	3,6%
		5,00			5,6%	1,8%
		8,00			2,8%	,9%
Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		
Miskolc	hányttestvér	,00	15,4%	12,5%	17,6%	14,6%
		1,00	56,1%	48,1%	35,2%	45,8%
		2,00	17,1%	17,2%	21,2%	18,4%
		3,00	6,5%	6,1%	12,4%	8,0%
		4,00	2,4%	5,8%	6,7%	5,5%
		5,00	,8%	4,4%	2,6%	3,2%
		6,00	,8%	1,5%	2,1%	1,5%
		7,00		,6%		,3%
		8,00		1,2%	1,0%	,9%
		9,00	,8%	,3%	,5%	,5%
		10,00		,6%	,5%	,5%
		11,00		1,2%		,6%
		12,00		,3%		,2%
		13,00		,3%		,2%
		Total	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

11.táblázat. A politikai rendszer értékelése Magyarországon 2000-ben (forrás: WVS adatok)

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
RATE POLITICAL SYSTEM FOR GOVERNING COUN	962	1	10	3,95	1,878
RATE POLITICAL SYSTEM AS IT WAS BEFORE	918	1	10	5,48	2,325
RATE POLITICAL SYSTEM IN 10 YEARS	0				
Valid N (listwise)	0				

12.táblázat. A politikai rendszer értékelése a világon 2000-ben (forrás: WVS adatok)

Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
RATE POLITICAL SYSTEM FOR GOVERNING COUN	67234	1	10	4,78	2,396
RATE POLITICAL SYSTEM AS IT WAS BEFORE	66486	1	10	5,17	2,635
RATE POLITICAL SYSTEM IN 10 YEARS	4656	1	10	6,30	3,017
Valid N (listwise)	4473				

1. ábra. Erős vezető megítélése Magyarországon 2000-ben (forrás: WVS adatok)

